

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

24

**BUDAPEST
2002**

P 102887/05

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

**Az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató
Munkaközösségének időszakos kiadványa**

Szerkesztőbizottság:

**Gerstner Károly, Hajdú Mihály, Hegedűs Attila,
Juhász Dezső, Laczkó Krisztina**

Felelős szerkesztő:

**Hegedűs Attila
(hegedus@btk.ppke.hu)**

Technikai szerkesztő:

Tóth László

Budapest VIII. Múzeum körút 4/a.

Postacím: 1364 Budapest Pf. 107.

Telefon: (1) 267-0820/5294

24. szám

**Megjelent a Soros Alapítvány,
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
és az Eötvös Loránd Tudományegyetem
anyagi támogatásával.**

ISSN 0139-2190

TARTALOM

TANULMÁNYOK, CIKKEK, ADATOK

<i>Sebestyén Zsolt</i> : Hetyen földrajzi nevei	5
<i>Frunyó Csilla</i> : A szlovákiai Párkány (Štúrovo) jelenkori utcaneveinek bemutatása	11
<i>Havas Péter</i> : Budapesti kávéháznevek funkcionális-szemantikai vizsgálata a XIX–XX. század fordulójától az első világháborúig	15
<i>Mizser Lajos</i> : Máramarosi sóbányanevek	41
<i>Dóra Zoltán</i> : Egy kisváros tanári ragadványneveiből	42
<i>Varga Józsefné</i> : Személynevek szociolingvisztikai összefüggésben	55
<i>Hajdú Mihály</i> : A héber-zsidó névadás	67
<i>Fülöp András – Fülöp László</i> : Druzsiana	80
<i>Szabó G. Ferenc</i> : Itt mindenki kitűnő?	90
<i>Fercsik Erzsébet</i> : A házasság nők névviselése a XX. század utolsó éveiben — öt év statisztikáinak tükrében	99
<i>Mizser Lajos</i> : Tiszaújlak történeti és mai családnevei	107
<i>Barkóczy László</i> : Pótlónyúlás családnevekben	115
<i>Kicsi Sándor András</i> : A Kalifa	117
<i>Sebestyén Zsolt</i> : Szarvasmarhanevek Hetyenben	119
<i>Slíz Marianna</i> : Névadás és névmágia a Száz év magányban	123
<i>Takács Edit</i> : Írói névadás Karinthy Frigyes <i>Utazás a koponyám körül</i> című regényében	127

SZEMLE

<i>Cseresnyés Márk</i> : Pest megye földrajzi nevei. V. A Nagykátaai járás	141
<i>Vincze László</i> : Namenkundliche Informationen 77–78. 2000.	144
<i>Vincze László</i> : Namenkundliche Informationen 79–80. 2001.	146
<i>Zsigmond Győző</i> : Névtani, illetve ilyen vonatkozású szakdolgozatok a Bukaresti Tudományegyetem Hungarológia Tanszékén	147

1971

1971

1971

1971

HETYEN FÖLDRAJZI NEVEI

Hetyen (*Гетен*) magyar falu Kárpátalján, a Beregszászi járásban, Beregszásztól 23 km-re északnyugatra. Nevének előfordulási alakjai: 1270: *Heytin*, 1403: *Hethen*, 1408: *Hethyen*, 1418: *Hethey*, 1610: *Hettien*, 1773: *Hettyen*, 1806: *Hetény*, 1893: *Hetény*, 1910: *Hettyén*, 1925: *Hetyen*, *Heteň*, 1930: *Hetín*, 1979: *Lipovoe*, *Junobe* (Heller, 1983). 1992-ben visszakapta történelmi magyar nevét. Lakosainak száma 2000-ben körülbelül 870 fő.

A falu nevének eredetére Kiss Lajos a következő magyarázatot adja: „Hetyen ’helység Beregszásztól nyugat-északnyugatra. Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással.” (FNESz, I. 592). Az elnevezés alapjául szolgáló személynév szerint a magyar *hét* számnévnek lehet a származéka. Nem veti el azt a lehetőséget sem, hogy köze lehet a német *Het(t)in* személynévhez is. Vannak olyan elképzelések is, hogy a törzsnévszerű elszórtságban jelentkező *Hetény* helynevek valamilyen népcsoporthoz kapcsolódnak (FNESz, I. 610).

Első írásos említése 1270-ből származik. A 14. században már rendezett község, amelynek a Kerecsényi család által építtetett temploma is volt. 1566-ban a falut a betörő tatárok feldúlták. Hetyen lakói korán megismerkedtek a reformáció tanaival, egyházuk 1739-ig Csonkapapinak volt fiókja, azután anyagyülekezetté vált. Anyakönyvét 1765 óta vezetik. Mai temploma 1793-ban épült egy összeroskadt fatemplom helyén. Keleti végében különálló fatorony áll két, 1783-ban öntött haranggal.

A 20. század első feléig a hetyeniek kereskedelemmel és földműveléssel foglalkoztak. Az itteni kerékgyártók messze földön híresek voltak szakértelmükről, nem csoda, hogy szólás is született róluk: „*Van egy falu, Hetyen, ahol még a pap is kereket csinál*”. A csehszlovák érában a falu közelében meghúzott határvonal miatt katonai szerepet töltött be, határőröket szállásoltak el benne. 1945 után a többi kárpátaljai településsel együtt a Szovjetunióhoz csatolták.

A falu határa sík. A történelmi Bereg vármegye legalacsonyabban fekvő községe volt a maga tengerszint feletti 106 méteres magasságával. 1999-ig homokbánya működött a közelben. Az egykor nagy erdőből mára alig maradt néhány hektár. 2000-ben megkezdődött a faluhoz tartozó földterületek magánkézbe adása.

Adatközlőim voltak: Benke József (1933) nyugdíjas, egykori brigádvezető, Bihari Sándor (1942) kocsis, Sebestyén András (1951) zootechnikus, Sebestyén Julianna (1929) nyugdíjas, Tóth Béla (1951) földműves.

Belterület

Falurész-nevek:

A falu egyes részeit a lakosok *vég*-eknek nevezik. Régebben négy vég volt, ezek nevei valószínűleg akkor keletkeztek, amikor a falu még sokkal kisebb kiterjedésű volt, s nem utcákat neveztek el, hanem a falu négy végét, lényegében követve az égtájak irányát. Később ezek mintájára az egyes utcákat is ilyen nevekkal kezdték el megnevezni:

1. Méretről elnevezett faluvég: *Kis vég*.
2. Az utcában lakó személyről elnevezett vég: *Cselle-vég* – több *Cselle* nevű család lakik ebben az utcában.
3. Építményről, épületről elnevezett vég: *Temetővég*, *Bolondiskola-vég*, *Iskolavég*.
4. Egyéb motiváció: *Hajnalvég* – ez az utca a falu keleti részén fekszik. A belső utcák felől szemlélve ebből az irányból kel fel a nap.

Utcanevek:

A 90-es években a helyi tanács megváltoztatta a szovjet korszakban használt utcaneveket. A változtatás során következetesen igyekeztek némileg motivált neveket létrehozni, amelyek kapcsolatban vannak a falu jellegzetességeivel:

1. Történelmi személyiségről elnevezett utcák: *Kossuth Lajos utca* – A falu főutcája. A múlt században az egyik helyi földbirtokos Kossuth Lajosra íratott egy darab földet, hogy ha hazatér száműzetéséből, indulni tudjon az országgyűlési választásokon. *Dózsa György utca* – Dózsának nincs Kossuthéhoz hasonló kapcsolata a faluval. A *Kisvég* nevű utca hivatalos neve lett.
2. Az utcában található épületről elnevezett utca: *Iskola utca*.
3. Irányáról elnevezett utca: *Haranglábi utca* – A szomszédos Harangláb község felé vezet. *Mező utca* – a mezőre vezet ki.
4. Elhelyezkedéséről elnevezett utca: *Part utca* – a patak mentén található.
5. Növényzetről elnevezett utca: *Liget utca* – a 90-es években fásították ezt az utcát, ezért kapta ezt a nevet. *Zöld utca*.
6. Egyéb motiváció: *Béke utca*. A faluban lényegében ez az egyetlen szoros értelemben vett hivatalos utcanév, mivel itt a név teljesen szimbolikus.

Annak ellenére, hogy milyen kevés utca van a faluban, meglepő, hogy a nevek elég sok típust képviselnek, ami színessé teszi a falu névanyagát.

Építménynevek:

a. Középületek nevei: *Rendelő*, *Posta*, *Klub*, *Templom*, *Harang*, *Iskola*, *Óvoda*, *Paplak*, *Imaház*, *Bolondiskola* (értelmi fogyatékosok laktak itt néhány évig), *Kaszárnya*.

b. Gazdasági célú építmények neve: *Brigádház*, *Varroda*.

c. Építménynevek: *Emlékmű*, *Futballpálya*.

d. Hídnevek: *Kishíd*, *Palló*. A faluban a patak medrén három híd ível át, de érdekes módon ezek közül csak egynek van neve. Valószínűleg ez volt az első, és so-

káig az egyetlen híd. Még néhány évvel ezelőtt is csak fából készült hidacska volt, ezért nevezték *Palló*-nak. A 90-es években átépítették, s az új betonhidat már más névvel nevezik meg. Régi nevét sajnos lassan kiszorítja az új, már az öregek is csak ritkán emlegetik.

e. Kocsmák nevei: A faluban két kocsmá is található, ezek a tulajdonosukról (*Banzár kávézója*), és a kocsmárosról (*Szabó csájnája*) kapták népi nevüket. Utóbbinak hivatalos neve is van: *Csaroda kávézó*, amelyet a falu határában folyó patakról neveztek el. Elterjedt a *Banzár kávézójának* humoros *Dühöngő* elnevezése is.

Az épületek neveinél megfigyelhető, hogy gyakran ugyanaz az épület több nevet is visel. Ez előfordulhat akkor, ha megváltozik az épület funkciója, s az új név mellett megőrződik a régi is (*Kaszárnya - Bolondiskola*), de párhuzamos névadás is létrehoz ilyen neveket: *Dühöngő - Banzár kávézója*.

Külterület

A külterületi nevek osztályozásánál Lőrincze Lajos klasszikus hármas felosztását követtem (Lőrincze, 1947). Lőrincze a tájnak és az embernek a nevek keletkezésében betöltött szerepét vizsgálva a földrajzi nevek három csoportját különítette el (természeti-, műveltségi- és eseménynevek).

Természeti nevek:

Dűlőnevek:

- a. Felszínnevek: *Homokgödör, Homokdomb*.
- b. Talajnevek: *Kispalaj, Nagypalaj, Tavasz mező, Óztalló*.
- c. Testrésznevekből alakult földnevek: *Tóhát, Felsőláb, Alsóláb, Csarodahát*.
- d. Helyzetviszonyító nevek: *Mákócsa-part, Rekesz, Kismákócsa, Somi mező*.
- e. Növény- és állatvilág:
 - Egyes növények nevei: *Hársfa tábla*.
 - Erdők nevei: *Akácós, Makkos, Tövises*.
- f. Állatok nevei: *Kokaska* (a vadmadarak kedvelt fészkelőhelye volt).
- f. Obszcén elnevezés: *Szarosföld*.

Nagyon kevés természetes nevet találtam a falu névanyagában, ami arra utal, hogy a vidék arculata az ember beavatkozása folytán olyan mértékben megváltozott, hogy az ilyen nevek elveszítve motivációjukat, mára szinte teljesen a feledés homályába merültek.

Víznevek:

A természeti nevek közé soroltam a dűlőnevek mellett a vízneveket is. Ezek is szerves részét alkotják a falu helynévkincsének. Ráadásul a víznevek sokkal tovább fennmaradnak, mint a dűlőnevek, ezért feltételezhető, hogy sokkal régebbi eredetűek, mint a legtöbb dűlőnév. Ez a vidék a Tisza vízgyűjtő medencéjéhez tartozott, a folyó csak néhány kilométerre folyik a falutól. Ennek „köszönhetően” a hetyeniek a századok során gyakran voltak kitéve az árvizeknek (legutóbb 2001-ben pusztított az ár). Még a múlt században is rengeteg patak folydogált a falu határában, mára azonban csak kiszáradt medrük emlékeztet az egykori állapotok-

ra. Eltűnésükkel nevük is hamarosan feledésbe merült. A Pesty Frigyes kéziratot helynévgyűjtésében fellelt pataknevek közül adatközlőim mindössze négyet ismertek, és kettőt azokból sem tudtak teljes bizonyossággal lokalizálni.

Patakok nevei: *Micz patak* – ennek a pataknak a partjára települt a falu. Ezt a nevet azonban már csak történelmi források emlegetik (Lehoczky, 1881-82), a lakosság már alig ismeri. A Tisza-szabályozás során a patak folyása megszűnt, ebből kifolyólag ma *Tó*-nak nevezik. *Csaroda patak* – szláv eredetű neve (csarna voda – 'fekete víz' l. FNESz, I. 308.) arra utal, hogy nevét a szlávoktól vettük át a honfoglalás után. *Kerettyű patak*, *Szikora patakja* (A Szikora család földje mellett folyt), *Mély patak*, *Palaczka patak*.

Állóvizek nevei: *Tó*.

Kanálisok nevei: *Mákócsa*, *Nagyárok*, *Kövesút árka*.

Műveltségi nevek:

- a. Pásztorokodással és állattenyésztéssel kapcsolatos nevek: *Disznólegelő*.
- b. Halászattal-vadászattal kapcsolatos nevek: *Vadászles*.
- c. Földműveléssel kapcsolatos nevek: *Bulgárkert*, *Tavaszmező*, *Somi mező*, *Kis rét*. A régi feudális viszonyokra utal a *Kilenced rekesz* nevű dűlő.
- d. Erdőirtással kapcsolatos nevek: *Kisducskós*, *Nagyducskós*, *Csonkás*, *Paracfa*.
- e. Bányászattal kapcsolatos nevek: *Bánya*, *Homokgödör*.
- f. A dűlőn található épületről elnevezett földek: *Transzformátortábla*, *Aklos*, *Ferenczi Menyhárt házájánál*, *Kokó Géza házájánál*, *Juhakolnál*.

Épületnevek:

- Lakóházak nevei: *Szikora-lak*, *Anti-lak*, *Cigánytábor*, *Kunyhók*, *Pacsitos ház*.
- Építménynevek: *Magasfeszültség* (nagyfeszültségű távvezeték), *Ágtöltés* (A *Micz patakot* köti össze a *Csaroda patak*kal), *Tiltó*.
- Létesítménynevek: *Farm*, *Méhes*.
- Hídnevek: *Somi kőhíd*, *Papvész-híd*.
- Utak nevei: *Kerecsenyi út*, *Kocsiút*, *Kövesút*.
- Tanyanevek: *Sárgatanya*, *Horváltanya*, *Tóth Mihály tanyája*, *Balog tanyája*, *Jákóbtanya*.
- Gazdasági épületek: *Juhakol*, *Butyka*, *Fürdő*, *Pékség*, *Nyári láger* (az állatok nyári szálláshelye), *Méhes*, *Dohányszárító*.
- Kisebb építmények nevei: *Silógödör*, *Vadászles*.
- Elkerített helyek nevei: *Dögtér*, *Zóna*, *Szérű*

h. Birtoklástörténeti nevek:

Köznevekből alkotott földrajzi nevek: *Paptag* – egykor az egyház tulajdonában volt ez a terület, *Paracfa* – Pestynél *Parasztfa*-ként szerepel. A falusi parasztok közös használatú erdeje volt.

Személynevekből alkotott földrajzi nevek: A személynevekből létrejött földrajzi nevek osztályozásánál Szabó T. Attila csoportosítását vettem alapul (Szabó T.,

1988). Gyűjtésem során igazolva láttam Szabó T. Attilának azt a megállapítását, hogy „puszta személynévekből szinte a legújabb időkben is alakulnak helynevek.” Magam is találtam nagyon fiatal személynévből alakult neveket, s feltehető, hogy a földek magánkézbe adásával a következő évtizedekben ezek száma tovább fog nőni. A névanyag nagy részét ma is ezek a nevek alkotják, miután túléltek a kollektivizálást is.

– Puszta személynévek mint helynevek. A magyar névadás egyik jellegzetessége, hogy puszta személynévből is létrejöhetnek helynevek. Hetenyben ez nem jellemző, mindössze egy ilyen nevet találtam, amely viszont három dűlőnévben is előfordul: *Dudás – Kis Dudás, Nagy Dudás, Kétlábas Dudás*.

– Jelekkal ellátott személynévek mint helynevek:

- a. Keresztnév + -é birtokjel: *Marcié, Zsigae*.
- b. Vezetéknév + -é: *Ciglere, Kis Horváté, Nagy Horváté, Komjátié, Kuné, Szakácsé, Tiszaé, Buttykayé, Naményié*.
- c. Vezeték- + keresztnév + -é: *Sütő Gézáé*.
- d. Ragadványnév + keresztnév + -é (ez a kategória nem szerepel Szabó T. Attilánál, de Hetenyben találtam rá példát): *Vén Gabié*.
- e. Keresztnév + megszólítás + -é: *Tamás bácsié*.
- f. Méltóságnév + -é: *Báróé*.

– Személynévek jelzős összetételű helynevekben:

a. Személynévek minősítő jelzős összetételekben:

1. Keresztnév + köznév: *Anti-lak, Anti-szilvás, Jákóbtanya*.
2. Vezetéknév + köznév: *Barakonyi-tag, Horváltanya, Sütő-tag, Szikora-tag*.

b. Birtokos jelzős összetételek:

1. Vezetéknév + köznév + egyes szám 3. sz. birt. jel: *Balog erdeje, Balog tanyája, Berényi akácosa, Hegedűs hadé, Szikora laposa, Szikora patkja, Szikora szilvása, Kokó háza, Daru laposa*.
2. Vezetéknév + keresztnév + köznév + egyes szám 3. sz. birt. jel: *Tóth Mihály tanyája, Mócsi Gyula körtefája, Tóth Béni laposa, Ferenci Menyhárt háza*.
3. Kereszt- v. vezetéknév + -né asszonynévképző + köznév + egyes szám 3. sz. birt. jel: *Ködöböczné laposa*.

Eseménynevek:

Lőrincze a harmadik csoportba azokat a neveket sorolta, „amelyek keletkezésének alapja nem a természetes, sem pedig az emberi beavatkozás által megváltoztatott táj, hanem az emberrel kapcsolatos valamiféle esemény, amelynek a tájjal csak annyiban van kapcsolata, hogy szükségszerűen a tájban játszódik, annak valamelyik pontjához fűződik”(Lőrincze, 6). A földrajzi neveknek ezt a csoportját eseményneveknek nevezi. Hetenyben két olyan nevet sikerült találnom, amely az eseménynevek közé sorolható. Bár az, hogy a hozzájuk fűzött magyarázatok

mennyire fedik a valóságot, és mennyire a népi képzelet termékei, nem dönthető el: *Katonafogás* – adatközlőim szerint valamelyik világháború után magyar katonák akartak átszökni az anyaországba, de itt elfogták őket. *Papvész* – a hagyomány szerint valamikor régen a hetényi pap éjszaka vágott neki az útnak a szomszédos faluba. Útja a megáradt *Csaroda patak* hídján keresztül vezetett, de a sötétben a vízbe esett és megfulladt. A pataknak azt a részét, ahol ez történt, *Papvész-nek* nevezték el.

Kategorizálhatatlan nevek: *Kána, Jáhondó*. Ezeknek a neveknek nem sikerült kiderítenem az eredetét, ezért kénytelen voltam ebbe a csoportba besorolni őket. Az írásos forrásokból az derül ki, hogy ezek a nevek nagyon régiek, ennek megfelelően az idők folyamán motivációjuk elhomályosult.

Megvizsgálva a falu névanyagát sikerült levonnom néhány következtetést arra vonatkozóan, milyen névadási típusok vannak leginkább elterjedve Hetényben. A belterületi nevek esetében megfigyelhető a többnevűség jelensége. Ennek oka az egyes utcák hivatalos és népi neveinek párhuzamos léte, de népi neveknél is elterjedt, hogy ugyanannak az objektumnak több közhasználatú neve van. A belterületen elkülönítettem a falurészneveket, amelyek több utcára terjednek ki. A népi névadás jellegzetessége a faluvégek elnevezése, amely a szomszéd falvakra nem jellemző. Megfigyelhető azonban, hogy ez a népi eredetű névelem az új nevek alkotásában egyre kisebb szerepet tölt be. Helyét a hivatalosabb *utca* veszi át. A névanyag nagy részét az objektumnevek alkotják: középületek, gazdasági épületek nevei.

A külterületi neveket megvizsgálva feltűnt, hogy nagyon kevés a természeti nevek száma, ami az ember nagyfokú beavatkozásának az eredménye. Mára eltűntek az erdők és patakok, amelyek a XIX. század végén még nagyban befolyásolták a falu határának képét. Ez pedig magával hozta a természeti nevek kihalását. Napjainkban a leggyakoribb típust a személynevekből keletkezett helynevek alkotják. Ez érdekes jelenség, különösen annak a fényében, hogy a negyvenes években államosították a földbirtokokat. A faluban korábban sem voltak nagybirtokosok, az egyes kis parcellákat pedig tulajdonosukról nevezték el. A földek összeszántásával új dűlők jöttek létre, de az egykori tulajdonosok neve továbbra is fennmaradt. A kolhozosítás után a falu határában lévő tanyák is eltűntek, de adatközlőim néhány nevére még emlékeztek.

A földek privatizálásával napjainkban új tulajdonviszonyok alakulnak ki, ami előreláthatóan új helynevek létrejöttéhez fog vezetni.

A nevek ismeretében, használatában nagy különbségek vannak az egyes nemzedékek között. Az idősebbek sokkal jobban ismerik ezeket a neveket, mint a fiatalok. De a középkorúak is gyakran bizonytalankodnak egyes nevek behatárolásánál. A fiatalok pedig csak a nagyobb dűlők neveit ismerik. A földek magánkézbe adásával ez a tendencia valószínűleg változni fog, mert a falu lakossága ma a földből kénytelen megélni, s a határhoz fűződő kapcsolat szorosabbá válása pozitív hatással van a nevek megőrzésére.

Hivatkozott irodalom:

KISS LAJOS 1988. Földrajzi nevek etimológiai szótára, I-II. kötet. Budapest.

LEHOCZKY TIVADAR 1881-82. Bereg vármegye monographiája, I-III. kötet. Ungvár.

LŐRINCZE LAJOS 1947. Földrajzineveink élete.

PESTY FRIGYES kéziratos helynévgyűjteménye. Bereg megye (mikrofilm), OSZK Kézirattár.

SZABÓ T. ATTILA 1988. Személynevek helyneveinkben. Nyelv és település. Budapest, Európa Kiadó.

SEBESTYÉN ZSOLT

A SZLOVÁKIAI PÁRKÁNY (ŠTÚROVO) JELENKORI UTCANEVEINEK BEMUTATÁSA

A 13 500 lelket számláló kisváros a Duna bal partján, a Garam torkolata közelében, Esztergommal szemben keletkezett, s már a kőkorszakban is lakott település volt (*Kakath*). A mai Párkány területén az írásos emlékek szerint már 1304-ben vár állott, melyet a törökök hídjával és templomával egyetemben elpusztítottak. Helyén a törökök a várost Esztergommal összekötő Duna-híd erődítményét építették ki és *Dzsigerdelem Parkany*-nak nevezték el - erről kapta a város mai nevét. 1589-ben a törökök vezették be a heti vásárokat. Az évszázados hagyományt a párkányi Simon-Júda vásár máig őrzi.

Az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása radikális változásokat idézett elő Párkány életében is. Párkány a Csehszlovák Köztársaság részévé vált, és határváros lett. 1919 tavaszán a városra és környékére is kiterjedtek a Magyar Vörös Hadsereg és a csehszlovák légiók harcai. Az első Csehszlovák Köztársaság ideje alatt Párkány járási székhely lett. 1938. november 6-án – az első bécsi döntés értelmében – Párkány ismét visszakerült Magyarországhoz. Az 1946-os párizsi békeszerződés azonban felújította és szentesítette Csehszlovákia München előtti határait, így Párkány ismét a Csehszlovák Köztársasághoz került. 1948. június 26-án a Belügyi Megbízotti Testület döntése alapján a város nevét megváltoztatták: *Párkány* (*Parkan*) helyett *Štúrovo* lett.

Az ismert 1989-es csehszlovákiai rendszerváltással és az önkormányzatiság megjelenésével számos új lehetőséget kaptak kézbe a helyi közösségek. Így több helyen is kezdeményezték az egykori helységnevek és utcanévek megváltoztatását vagy inkább a régiók visszaállítását, s ez a helyi közösségek identitásának rekonstruálási kísérleteként értelmezhető leginkább.

A város történelmi nevének visszaállítása megannyi próbálkozás ellenére kudarcba fulladt, azonban az utcanévek megváltoztatásával kapcsolatos kezdeményezések szabad utat kaptak. Ezt bizonyítja a „magyaros” tulajdonnévi előtaggal

rendelkező utcanevek 56%-os aránya is. A magyar történelem, közélet számos alakja „kölcsonőzte” nevét Párkány közterületeinek jelöléséhez. Érdekességgé válhat meg ennek ellenpéldája: a vasúti pályaudvar és környéke utcamegnevezéseinél. Ebben a városrészben ugyanis nagy számban élnek szlovák, az ország északi és keleti tájairól származó családok. Itt a szlovák irodalmi és politikai élet nagyjai szerepelnek az új megnevezésekben: *Sládkovič utca*, *Janko Král' utca*, *Dubček utca*.

A magyar helynévanyagról elmondható, hogy sokkal változatosabb, pontosabb – a fordítónak köszönhetően –, mint szlovák változata. Gondolok itt a közterületek paramétereire utaló utótagok feltüntetésére, alkalmazására, mennyiségére, holott(!) a szlovák utcanevek hivatalos megnevezésként használatosak, míg magyar megfelelőik csak informatív jellegűek – helyi használatra.

A vizsgálandó korpusz teljességére törekedtem, ezért a Városi Hivatal által regisztrált utcaneveken kívül a város szlovák, ill. magyar nyelvű térképét is tanulmányoztam, s további adatokkal bővítettem azt. Párkány utcanevei tehát a következők – összesen 79:

1. Adyho - <i>Ady utca</i>	28. Na výhliadke - <i>Kilátó utca</i>
2. Agátová - <i>Akácfa utca</i>	29. Námestie pri štadióne - <i>Sportpálya tér</i>
3. Artézska - <i>Artézi utca</i>	30. Námestie slobody - <i>Szabadság tér</i>
4. Balassiho - <i>Balassi utca</i>	31. Námestie Sv. Imricha - <i>Szent Imre tér</i>
5. Bartókova - <i>Bartók utca</i>	32. Nánanská cesta - <i>Nánai út</i>
6. Bocskaiho rad - <i>Bocskai sor</i>	33. Nárcisová - <i>Nárcisz utca</i>
7. Dolná - <i>Alsó utca</i>	34. Nová - <i>Új utca</i>
8. Družstevný rad - <i>Szövetkezeti sor</i>	35. Novocintorínska - <i>Újtemető utca</i>
9. Dubčekova - <i>Dubček utca</i>	36. Obidská cesta - <i>Ebedi út</i>
10. Dunajská - <i>Duna utca</i>	37. Orechová - <i>Diófa utca</i>
11. Gaštanová - <i>Gesztenyefa utca</i>	38. Orgovánová - <i>Orgona utca</i>
12. Hasičská - <i>Tűzoltó utca</i>	39. Ostrihomská - <i>Esztergomi út</i>
13. Hlavná - <i>Fő utca</i>	40. Petőfiho - <i>Petőfi utca</i>
14. Janka Kráľa - <i>Janko Král' utca</i>	41. Pri cintoríne - <i>Temető köz</i>
15. Jána Husa - <i>Husz János utca</i>	42. Pri colnici - <i>Vámház köz</i>
16. Jesenského - <i>Jesenský utca</i>	43. Pri garáži - <i>Garázs köz</i>
17. Kamenická cesta - <i>Kövesdi út</i>	44. Pri majeri - <i>Major köz</i>
18. Kasárenská - <i>Laktanya utca</i>	45. Pri starej pošte - <i>Régiposta köz</i>
19. Komenského - <i>Comenius utca</i>	46. Pri Vadaši - <i>Vadas sor</i>
20. Kossuthova - <i>Kossuth utca</i>	47. Pri záhradkách - <i>Kertaljai út</i>
21. Kostolná - <i>Templom köz</i>	48. Promenáda pri Kakathe - <i>Kakath sétány</i>
22. Krátka - <i>Rövid utca</i>	49. Promenáda pri zálive - <i>Öböl sétány</i>
23. Kutyaszorító - <i>Kutyaszorító köz</i>	50. Ružová - <i>Rózsa utca</i>
24. Lipová - <i>Hársfa utca</i>	
25. Mateja Bela - <i>Bél Mátyás utca</i>	
26. Mierova - <i>Béke utca</i>	
27. Na Boží kopec - <i>Istenhegyi út</i>	

51. Sídlistsko Dunaj I. - Duna I. lakótelep	65. Tehliarska cesta - Téglagyári út
52. Sídlistsko Dunaj II. - Duna II. lakótelep	66. Továrenská cesta - Gyártelepi út
53. Sídlistsko SNP - SZNF lakótelep	67. Trhovnícka - Vásártér köz
54. Sídlistsko Terasy I. - Terasy I. lakótelep	68. Ul. F. Rákócziho - <i>Rákóczi Ferenc</i> utca
55. Sídlistsko Terasy II. - Terasy II. lakótelep	69. Ul. Jozefa Bema - <i>Bem József</i> utca
56. Sládkovičova - <i>Sládkovič</i> utca	70. Ul. M. Zrínskeho - <i>Zrínyi Miklós</i> utca
57. Smetanova - <i>Smetana</i> utca	71. Ul. Sv. Štefana - <i>Szent István</i> utca
58. Sobieskeho - <i>Sobieski</i> utca	72. Ul. kozmonautov - Űrhajós utca
59. Spojovacia cesta - Űszekötő út	73. Úzka - Keskeny köz
60. Staničná - Állomás köz	74. Vajanského - <i>Vajanský</i> utca
61. Svätoplukova - <i>Szvatopluk</i> utca	75. Vörösmartyho - <i>Vörösmarty</i> utca
62. Széchenyiho - <i>Széchenyi</i> utca	76. Zadná - Hátsó utca
63. Športová - Sport utca	77. Záhradnícka - Kertész utca
64. Štefánikova - <i>Štefánik</i> utca	78. Železničný rad - Vasúti sor
	79. Želiarsky svah - Bérespart

A belterületi nevek elő- és utótagjait a szófaj, szóalak és jelentés szempontjából vizsgáltam.

A/ Előtagok vizsgálata

1. szófaji és morfológiai szempontból

a/ tulajdonnévi előtag (31)

egyelemű tulajdonnévi előtag (mind egyszerű 20): *Ady, Balassi, Bartók, Bocskai, Dubček, Duna, Jesenský, Comenius, Kossuth, Petőfi, Vadas, Kakath, Sládkovič, Smetana, Sobieski, Szvatopluk, Széchenyi, Štefánik, Vajanský, Vörösmarty;*

többszemű tulajdonnévi előtag (8): *Janko Král', Husz János, Bél Mátyás, Szent Imre, Rákóczi Ferenc, Bem József, Zrínyi Miklós, Szent István;*

tulajdonnév és szám kombinációja (2): *Duna I., Duna II.;*

mozaikszó (1): *SZNF (Szlovák Nemzeti Felkelés).*

b/ köznévi előtag (29)

egyszerű (15): *Templom, Béke, Kilátó, Szabadság, Nárcisz, Orgona, Temető, Major, Öböl, Rózsa, Állomás, Sport, Kertész, Béres-, Garázs;*

összetett (12): *Akácfa, Gesztenyefa, Tűzoltó, Laktanya, Hársfa, Sportpálya, Újtemető, Diófa, Várház, Vásártér, Űrhajós, Régiposta;*

köznév és szám (2): *Terasy I. (lakótelep), Terasy II.;*

c/ melléknévi előtag (19)

egyszerű (13): *Artézi, Alsó, Szövetkezeti, Fő, Kövesdi, Rövid, Nánai, Új, Ebedi, Esztergomi, Űszekötő, Keskeny, Hátsó;*

összetett (6): *Istenhegyi, Kertaljai, Téglagyári, Gyártelepi, Vasúti, Kutya-szorító;* (főleg -i képzős formában fordulnak elő)

2. jelentéstani szempontból (HAJDÚ 1975.16):

- a/ Személynévi eredetű
- b/ Földrajzi eredetű
- c/ Az emberrel közvetlen kapcsolatot jelentő
- d/ Az embert körülvevő természeti környezetet idéző elnevezések.

a/ Személynévből alakult utcanevek (25): *Ady u., Balassi u., Bartók u., Bocskai sor, Dubček u., Janko Král' u., Husz János u., Jesenský u., Comenius u., Kossuth u., Bél Mátyás u., Szent Imre tér, Petőfi u., Sládkovič u., Smetana u., Sobieski u., Szvatopluk u., Széchenyi u., Štefánik u., Rákóczi Ferenc u., Bem József u., Zrínyi Miklós u., Szent István u., Vajanský u., Vörösmarty u.;*

Magyar személyiségről 14 utcát (56,0%), szlovák és más származású személyiségről 11 utcát neveztek el (7 és 4 arányban - 28,0% és 16,0%). A tudatos, identitáshű névválasztás és a magyar lakosság számaránya közötti összefüggés itt is jól látható (a legutóbbi, 1991-es népszámlálás adatai szerint 72,8%).

b/ Földrajzi eredetű utcanevek (9):

Helységnévből alakult utcanevek (6): *Kövesdi út (Garamkövesd - Kamenica nad Hronom), Nánai út (Nána - Nána), Ebedi út (Ebed - Obid), Esztergomi út (Esztergom - Mo.).* Előtagjuk a pontos irányra (a szomszédos települések felé), ill. a város régmúltjára utal, pl. *Kakath sétány, Istenhegyi út.*

Folyóról, forrásról 2 utcát neveztek el: *Duna utca, Vadas sor.*

Földrajzi köznevet csupán 1 utcanév tartalmaz: *Öböl sétány.*

c/ Az emberrel közvetlen kapcsolatot jelentő szavakból alakult utcanevek (24):

Népek, népcsoportok nevét egyetlen utcánk sem viseli. Foglalkozásra, tisztségre utaló megnevezés is csak 4 esetben fordul elő: *Bérespart, Kertész u., Űrhajós u., Tűzoltó u.*

Egyéb cselekvést sugall a *Kutyaszorító köz.*

Elvont fogalmat jelöl 3 utcanév: *Béke, Szabadság, Sport.*

Emberi alkotásról, létesítményről neveztek el 16 utcát: *Szövetkezet, Laktanya, Templom, Kilátó, Sportpálya, Újtemető, Temető, Várház, Garázs, Major, Régiposta, Állomás, Téglagyár, Gyártelep, Vásártér, Vasút.*

d/ Az embert körülvevő természeti környezet szavaiból alakult utcanevek (18):

A növényvilágból 7 utcánk kapta nevét:

– virágnév: *Nárcisz, Orgona, Rózsa;*

– fa: *Akácfa, Gesztenyefa, Hársfa, Diófa.*

Az utca minőségére, tulajdonságára utaló megnevezések (11): *Fő, Rövid, Új, Összekötő, Keskeny, Hátsó, Kertaljai* (a kertek mögött húzódó útszakasz), *Artézi* (az artézi forrás irányában elhelyezkedő utca),

Terasy I., Terasy II. ((terasa 'terasz', terasy 'teraszok') teraszos elhelyezkedés).

B/ Az utótagok vizsgálata

Az utcanevek utótagját vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a közterületek elnevezései színesek, sokfélék. Utótagként közel 57%-os arányszámmal az *utca* fordul elő leggyakrabban. Gyakoriságát indokolja az, hogy a belterületi földrajzi nevek között az *utca* jelentése a legáltalánosabb (vö. HAJDÚ 1975.9). 56,96%-ban az *utca*, 12,66%-ban a *köz*, 11,39%-ban az *út*, 6,33%-ban a *lakótelep*, 5,06%-ban a *sor*, 3,80%-ban a *tér*, 2,53%-ban a *sétány* és 1,27%-ban a *part* közszó fordul elő.

A szlovák megnevezésekben az *ulica*, *rad*, *cesta*, *námestie*, *promenáda*, *svah* utótagok dominálnak. Mire nincs megfelelő szlovák utótag? Például a magyar *köz* elemre. A szlovák ezt a helyzetet egy előljárószós kapcsolattal oldja meg: *Pri cintoríne (a temető mellett(i)) - Temető köz*, ill. az *ulica* után nyúl *Kostolná ulica - Templom köz*. Az *út* utótagot szintén előljárószó és főnév (ragozott alak) kapcsolatával fejezi ki: *Pri záhradkách - Kertaljai út*.

Köznyelvi használatban a lakótelepek megnevezésének három formája jellemző: az eredeti szlovák, fordítatlan előtag használata az utótag elhagyásával (*A Terasyn lakunk...*), egy helyi tulajdonságot kifejező megnevezés (*Kínai fal*, *Papagáj (lakó)telep*), valamint az előző két módszer ötvözete: Párkány legelső lakótelepeként él a köztudatban az *Öreg szídliszko*. - A városi sajtóban a pontos, világos információnyújtás érdekében is sokáig ez az alak vált általánossá.

Hivatkozott irodalom:

HAJDÚ MIHÁLY 1975. Budapest utcaneveinek névtani vizsgálata. Magyar Nyelv-tudományi Társaság, Bp., NytudÉrt. 87. sz.

FRUNYÓ CSILLA

BUDAPESTI KÁVÉHÁZNEVEK FUNKCIONÁLIS-SZEMANTIKAI VIZSGÁLATA A XIX–XX. SZÁZAD FORDULÓJÁTÓL AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚIG

A dolgozatban 1899 és az első világháború kitörése közötti időszak neveit vizsgáljuk, amely periódusból több mint 930 nevet gyűjtöttünk össze.¹ Természetesen

¹ A kávéháznevek felhasznált fontosabb forrásai: *Budapesti cím- és lakásjegyzék 1899–1914*, 1916. 12–27. évf. Franklin Társulat, Bp., é. N.; *Budapest Legújabb Zseb-Címkönyv... az 1896/97. évre*. Markovits L. kiadása, Bp., é. n. [1896].; FISCHER ADOLF (szerk.): *A magyarországi szállodák, vendéglők, kávéházak és korcsmák név- és címtára*. Aradi Vendéglősök és Kávésok Ipartársulata, Arad, é. N.; *Magyarországi szállodai, éttermi és kávéházi alkalmazottak naptára 1909*. A Magyarországi szállodai, éttermi és

ez nem öleli fel a korszak összes kávéháznevét, ugyanis vizsgált periódusunkban sok kávéházat a megnyitását követően viszonylag hamar be is zártak (Sánta 1996. 31), s így a nevek egy része nem kerülhetett be a különböző évkönyvekbe, címtárakba.

Az 1899-es dátumot a rendelkezésre álló források jellege határozta meg, ugyanis ezt megelőzően a címjegyzékek és a különböző kávéipari szakjegyzékek a kávéházak döntő többségének nem tartalmazták a nevét, csak a tulajdonost vagy a bérlőt tüntették fel a cím mellett (igaz, ez sok esetben egybeesett a tényleges kávéház-elnevezéssel – mint ahogy az a későbbi forrásokból kiderül –, de azt nem lehet mindig megállapítani, hogy mely esetben). Így csak 1899-től állnak rendelkezésünkre olyan arányban kávéháznevek, hogy ezek alapján a tényleges helyzetnek megfelelő következtetéseket tudjunk levonni a korszak neveire, névadási szokásaira vonatkozóan.

Az első világháború kezdetét mint záró korszakhatárt már nem külső körülmények határozzák meg, ugyanis a háború kitörése hatást gyakorolt a nevekkel szembeni attitűdökre: a politikai szövetségesek nemcsak az utcanevekben jelentek meg (Holló 1996. 229), hanem a kávéház-elnevezésekben is (1914 augusztusában mozgalom indult a kávé ipartársulatban a francia és angol nevek megváltoztatásáért [Bevilaqua Borsody–Mazsáry 1935. II. 1264]). 1914–1915-ben kávéházat neveztek el a fővárosban az osztrák császárról (*Ferencz József*), de *Habsburg* néven is nyílt ekkor kávéház, s később *Hindenburg* neve is felkerült két portálra. Az *Ostende* nevet *Berlin*, a *Français*-t *Ausztria* váltotta fel, a *Boulevard*-t pedig *Vilmos császár*; a háborúban szintén ellenséges Angliára utaló *Windsor*-ból *Germania*, a *Piccadilly*-ből *Fővárosi* lett (Németországban egyébiránt hasonló névváltoztatásokkal járt a világháború kitörése [Heise 1988. 98]). A *Szerb* kávéházzal pedig ezt írja feltehetően némi túlzással Balla Vilmos: „A háború kitörése napján, ugyanabban a történelmi percben, amikor Giesl báró elutazott Belgrádból, a pesti kávé levétette ősi cégérét és sokan ez intézkedés révén tudták meg, hogy vége a boldog korszaknak. Néhány nappal később új firmát tettek ki: »A koronához«. Ám rossz idők jártak a koronákra: ez a korona is csakhamar porba hullott, a régi kávéház megszűnt...” (Balla 1927. 87). (Az első világháború alatt egyébként részben hasonló jellegű névváltoztatási tendencia figyelhető meg a mozineveknél is [Havas 1997. 583].)

házi alkalmazottak naptára 1909. A Magyarországi szállodai, éttermi és kávéházi alkalmazottak szerkesztősége kiadása. Bp., é. n.; *Magyarországi szállodák, vendéglők és kávéházak címtára 1913–1914.* K. n., Bp., é. n.; LETH LAJOS (szerk.): *Magyarországi szállodák, vendéglők és kávékók név- és lakjegyzéke 1903.* Leth Lajos kiadása, Bp., é. n.; *Fogadók, vendéglők, kávékók és pincérek almanachja 1905.* A Fogadó szerkesztősége, Bp., é. n.; PALÓCZI A.–JUST F.: *Guide to Budapest.* Bp., 1901.; RÉDEY MIKLÓS–BOKELBERG EDE (szerk.): *Budapesti útmutató. Rendőrségi zsebkönyv 1902–1906, 1908–1913.* Rédey Miklós és Bokelberg Ede kiadása, Bp., 1901–1905, 1907–1912.; ZSOVÁK KÁROLY (szerk.): *Magyarországi szállodák, vendéglők, korcsmák és kávéházak címtára az 1912. évre.* K. n., h. n., é. n.

Európához hasonlóképpen Magyarországon is a törökök terjesztették el a kávéivást, amely azonban a magyarok körében csak Buda visszafoglalása után terjedt el. A *kávéház* szó is csak ezt követően jelenik meg, 1709: *kaféház*, 1738: *kávé ház* – de 1706: *kávés ház* – (TESz.). (Teleki Pál londoni tartózkodása alatt, 1697-ben még *Royal Kofi Ház*-at említ [Saly 2001. 11].) A kávézás szokásának elterjedésével kezdtek megjelenni a kávémérések, de 1737-ben például még csak három kávé működött Pesten. A kávéházak színvonala és száma a XVIII. század végétől fokozatosan nőtt (Pesten 1781-ben 10, 1815-ben 22, 1831-ben 28, 1859-ben pedig 44 darab kávéház volt), s társadalmi szerepük is mind jelentősebb lett. A Belváros és Lipótváros mellett a kávéházak az 1860-as évekre ellepték a külső kerületeket is. Budapest egyesítését követően, a város kiépülésével és a polgári életforma térhódításával párhuzamosan a kávéházak is továbbfejlődtek, a korábbiak fokozatos háttérbeszorulása mellett új, komfortosabb üzleteket építettek. Különösen a nyolcvanas évektől kezdett el rohamosan nőni a számuk, 1887-ben a kávémérések mellett már 200 kávéház működött Budapesten. A múlt század végétől a világháborúig tartó korszak – tehát vizsgált periódusunk – jelentette a kávéházak fénykorát, ekkor kezdik el Budapestet a kávéházak városának nevezni. Az 1910-es évek elején több mint 300 volt az egy időben működő kávéházak száma. E virágzó korszaknak a világháború vetett véget (Bevilaqua Borsody–Mazsáry 1935. I/1. 13–15, 21, 164–166, I/2. 1–18, 32–33, 179–180, II. 1133–1170, 1251–1252, 1255–1257; Szentes–Hargittay 1998. 7–12, 25; Gundel–Harmath 1979. 32, 40, 185).

A kávéházneveket két elemre lehet bontani, egy fajtamegjelölő elemre – köznévi utótagra – és egy előtte álló megkülönböztető funkciójú elemre. Az előbbi használatát jogszabályok írták elő. Az 1884-es ipartörvény (XVII. tc.) értelmében hozott 743/1884 számú törvényhatósági szabályrendelet (Budapest főváros törvényhatósága által az 1886-ik év végéig alkotott szabályrendeletek, szabályzatok és utasítások. II. rész. Budapest főváros kiadása, Bp., 1888, 32–41) szerint a kávéház működésének egyik feltétele az volt, hogy „kávéház” felírással kellett ellátni azt (20. §), amely felirat használatát a kávémérések számára megtiltotta (38. §). Ugyanezeket tartalmazza a budapesti közgyűlés 1888. június 20-án kelt 610/1888 számú törvényhatósági szabályrendelete is – 10. és 20. § – (Budapest főváros törvényhatósága által az 1887-ben és 1888-ban alkotott szabályrendeletek, szabályzatok és utasítások. Budapest főváros kiadása, Bp., 1890, 67–75). E rendelkezéseket helyezte hatályon kívül a 802/1907 számú törvényhatósági szabályrendelet (Szabályrendelet a fogadó-, vendéglő-, kávéház- és kávémérési iparnak [1884. évi XVII. t.-c. 10 §-ának a) pontja] Budapest székesfőváros területén való gyakoroltatása tárgyában. Budapest székesfőváros szabályrendeletei. Budapest székesfőváros kiadása, Bp., é. n.), amely szerint egy kávéház (33. §) „a tulajdonos nevét vagy a céget feltüntető táblán kívül »Kávéház« felírással is ellátandó” (13).

Azonban mint ahogy a korabeli fényképfelvételekből kiderül – számos ilyen közöl például Bevilaqua Borsody–Mazsáry 1935, Saly szerk. 2001 és a Budapesti Negyed című folyóirat 1996/2–3. száma – a kávéházak, legalábbis a belvárosi

előkelőbbek, sok esetben nem elégedtek meg a magyar elnevezéssel, hanem a nevet francia változatban is feltűntették – a fajtamegjelölő névelem francia megfelelőjével s a francia névsorrendnek megfelelően – (*Japan kávéház* – *Café Japan* stb.), de német variáns is előfordult (*Lumnitzer Lajos kávéháza* – *Kaffehaus Ludwig Lumnitzer* stb.), s gyakoriak voltak a magyar és a francia nevek eltérő sorrendjének különbözőségét kihasználó feliratok is: *Café Abbazia kávéház*, *Café Kovács kávéház*, *Café Lakner kávéház*, *Café Spolarits kávéház* stb. Az idegen nyelvi sorrend egyébiránt napjainkra is jellemzővé vált, nemcsak a kávéházak (Posgay 1997. 592), hanem általában az intézménynevek körében is (Benkő 1994. 384).

Néhány esetben előfordult a *nagykávéház* (*nagy kávéház*) köznévi utótag is (*Adria nagykávéház*, *Elite nagykávéház*, *Király nagy kávéház*, *Meteor nagy kávéház* stb.), illetve ennek francia megfelelője (*Grand Café Bánffy*, *Grand Café Európa*, *Grand Café Lloyd*, *Grand Caffee Boulevard*, *Grand Caffee Herzmann* stb.). Azonban ez nem feltétlenül vonatkozott ténylegesen a kávéház nagyságára, egyes esetekben csak nagyképszerűsítő elnevezés volt: a *Grand Café Kohn* például neve ellenére négykrajcáros fagylaltjáról híresült el (Gundel–Harmath 1979. 57).

Az 1910-es évek elejéről találtunk három *bár* megjelölésű kávéházat is, a szabályozás ellenére: *Montmartre Bar*, *Moulin Rouge Bar*, *Walesi bar* (az utolsó név talán szellemesen Arany János balladáját is fel akarta idézni; hasonló belterületi hivatalos névadási módra vö. Mező 1969. 204). A „bár” felirat használatát később megtiltották a 101.010/1921 számú pénzügyminiszteri (Magyarországi rendeleték tára 1921. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Bp., 1922, 1338) és a 93.118/1921 számú kereskedelemügyi miniszteri rendelet vonatkozó részeivel (uo. 908). Az EWUng. a *bár* szó – amelynek közvetlen forrása az angol vagy esetleg a német lehetett – ‘söntés, kocsmá’ jelentését a magyarban 1834-től daltálja, ‘éjszakai mulató’ jelentésére pedig 1915-ös első előfordulást közöl. Az előbb említett három vendéglátó-ipari hely semmiképp nem lehetett kocsmá, valószínűleg kávéházként is működő, kávéházi engedéllyel is rendelkező mulatók voltak – a *Montmartre* és a *Walesi* biztos, hogy éjszaka is nyitva tartó szórakozóhely is volt –, vagyis az EWUng. adatához képest öt évvel korábban (Az Est, 1910. november 26. 9) már előfordul a *bar* szó ‘éjszakai mulató’ jelentésben.

Emellett egy *kávéterem* (*Szalon*) és egy *kávécarnok* (*Dreyfus*) megjelölésű kávéház is működött Budapesten az 1910-es évek elején.

Az alábbiakban a kávéháznevek megkülönböztető elemeit vizsgáljuk funkcionális-szemantikai szempontból, pontosabban a megkülönböztető elemeket alkotó funkcionális névrészeket csoportosítjuk ilyen aspektusból. Névrész alatt a név minden olyan egységét értjük, amely a megjelölt denotátummal kapcsolatos bármiféle szemantikai jegyet kifejez a névalkotás szituációjában (névkeletkezés vonatkozásában lásd ezt: Hoffmann 1993. 43). Azonban mivel mindössze 26 olyan megkülönböztető elemet találunk vizsgált korpuszunkban, amely funkcionális-szemantikai szempontból több – két – részre bontható, lényeges eltérés nem mutatkozik abból a szempontból, hogy a nevek megkülönböztető elemeit vagy az

azokban foglalt névrészeket vizsgáljuk (ha egy kávéház neve úgy változott meg, hogy a megkülönböztető elem további névrésszel egészült ki – *Ipar > Józsefvárosi Ipar* stb. –, akkor természetesen a korábbi névrészt nem vettük fel újból a névanyagba, mint ahogy akkor sem, ha a változás egy névrész elmaradását jelentette). (Az összetett megkülönböztető elemek – amelyekben egynél több funkcionális-szemantikai jegyet kifejező névrész különíthető el – típusait is érintjük a névrészek tárgyalását követően.) Természetesen a névrész nem feltétlenül esik egybe a lexikai egységgel, például a *Magyar színház* név funkcionális szempontból egyrészes, mivel arra utal, hogy a denotátum a Magyar Színház közelében volt található, a *Mátyás Király* pedig az egykori uralkodónak állított emléket, vagyis a *Mátyás* és a *Király* lexéma nem külön névrész.

Névcsoportosításunknál felhasználtuk Hoffmann Istvánnak a helynevek funkcionális-szemantikai elemzése során kialakított elméleti rendszerét (1993. 43–54, különösen 45–46; korábbi változata: 1989. 105), továbbá Mező Andrásnak a mesterséges helynevek (belterületi elnevezések, helységnevek) motiváció alapján való csoportosításakor alkalmazott kategorizálását (Mező 1970 és 1982. 203–208). A névrészeknek két nagyobb csoportját különítjük el, az egyikbe olyan neveket sorolunk, amelyeknél a funkció kapcsolatban áll a denotátummal (a további alcsoportokat e kapcsolat jellege szerint különítjük el), ezeket a neveket motivált neveknek nevezzük. A másikba olyan nevek tartoznak, amelyeknél a funkció nem áll kapcsolatban a megnevezettel, ezeket motiválatlan neveknek hívjuk. A motivált és motiválatlan megjelöléseket egyszerűség kedvéért használjuk, hiszen minden név motivált valamilyen formában, mivel „...ha valaki nevet ad valaminek, akkor ezt úgy teszi, csakis úgy teheti, hogy saját nyelvi kompetenciája szerint – amely föltétlenül bizonyos szabályszerűségek tükröztetésén alapul – olyan nyelvi produktumot hoz létre, amelynek a helye már elő van készítve nyelvben, azaz mások számára ugyanolyan értékű lesz, mint amilyennek a névadó szánta. A mindenkori névadás tehát a meglévő névrendszerek való igazodáson alapul” (Hoffmann 1993. 21). A nevek alapjául a nyelv meglévő szókészlete és morfémaállománya szolgál, a névadás aktusában ráadásul mindig megfigyelhető valamiféle szemantikai tudatosság, vagyis ebből a szempontból abszolút motiválatlan név nincs (Hoffmann 1999. 208). A névminták morfológiai hatását J. Soltész (1979. 25) is hangsúlyozza. A motivált és motiválatlan nevek éles szembeállítására azért sem helyes, mivel az elnevező a megnevezés alapjául alkalmas jegyek közül szabadon választhat, vagyis a motivált nevek szintén önkényesek (J. Soltész 1979. 25).

1. A motivált névrészek (547 – 57,2%) esetén a névrészekben kifejeződő névrészkötő tulajdonságok a névrész és a denotátum viszonyának belső, lényegi összefüggéseit tükrözik.

1.1. Csak egy nevet találunk (2 előfordulással – 0,2%), amelynek a funkciója az, hogy az intézménytípust jelleg szerint határozza meg, tehát amely a intézmény fajtáját nevezi meg: *Kávéforrás*, amely név egyébként egyes feltételezések szerint a híres párizsi diákkávéház, a *Café de la Source* nyomán született meg

(Bevilaqua Borsody–Mazsáry 1935. I/2. 85, Gundel–Harmath 1979. 56), helytelen fordítással.

1.2. Az előzőnél nagyobb csoportot alkotnak azok a névrészek (24 – 2,5%) – bár az egész névállomány szempontjából nem olyan jelentőset –, amelyek a kávéház valamely tulajdonságát, jellegzetességét fejezik ki.

1.2.1. A névrész utalhat a kávéház méretére: *Kis* (11; *Kis Ámor*, *Kis Baross*, *Kis Hazám*, *Kis Japán*, *Kis Wesselényi* stb.). Mint a példákból is látható, a névrész kizárólag összetett nevek elemeként fordul elő, s szinte mindig olyan névelemmel társul, amely néven egyidejűleg működött kávéház a városban.

1.2.2. A névrész vonatkozhat a kávéház épületen belüli elhelyezkedésére: *Udvari* (3) – a Hatvani (ma Kossuth Lajos) utcai *Udvari* kávéházat is (a mai Puskin mozi helyén) eredetileg egy bérház udvarából alakították ki, s csak később bővítették úgy, hogy utcai frontja lett (Balla 1927. 90).

1.2.3. A névrész utalhat a kávéház berendezésére, belsőépítészeti kialakítására (6): *Szalón* (4) – a századforduló kávéházainak egyik típusa az arisztokrata szalonokat, nagypolgári díszszobákat utánozta, azok gipszstukkókkal, tükrökkel, aranyozással, hatalmas csillárokkal teli, hivalkodó enteriőrjeit imitálta (Pap 2001. 57–58, Sármány–Juhász 1996. 243). A *Magyar Világ* kávéház belseje pedig magyaros stílusjegyeket viselt (Pap 2001. 68), s a korabeli sajtó szerint „névéhez méltóan” egyetlen berendezési tárgya sem származott külföldről, még Ausztriából sem, magyar gyártmány volt minden (Vendéglősök és Kávésok Közlönye, 1906. október 25. 6), legalábbis a megnyitáskor.

1.2.4. A névrész kifejezheti a kávéház viszonyított keletkezési idejét: *Új Szeged* (működött ekkor *Szeged* kávéház is).

1.2.5. A kávéház profiljára, rendeltetésére, a kávéházban folyó egyéb tevékenységre is vonatkozhat a névrész: *Cineográf* (filmvetítés).

1.2.6. A *Mocca* név a kávéházban kapható árut jelöli meg.

1.3. A motivált nevek legnagyobb csoportját, a teljes korpusz több mint felét (521 – 54,5%) azok a névrészek alkotják, melyek a kávéháznak valamilyen külső dologhoz, élőlényhez, helyhez, tárgyhoz, körülményhez való viszonyára utalnak.

1.3.1. 248 névrész (az egész névrészállomány 25,9%-a) a kávéház látogatóit, illetve tulajdonosát, bérletjét nevezi meg.

1.3.1.1. E kategórián belül a kisebb csoportot (26 – 2,7%) azon névrészek jelentik, amelyek a kávéház jellemző használóira, látogatóira vonatkoznak. *Artista*: a Nagymező utcai *Artista* kávéház már azt megelőzően az „artisták nappali tanácsa” volt (Internationale Artisten-Revue, 1897. január 20. 12; *Artista Világ*, 1902/9. szám, 6), mielőtt elnevezték volna így, tehát a törzsközönség a névadó. *Artista Otthon*: „Artistenheim”, a Magyar Artista Szövetség törzskávéháza volt (Internationale Artisten-Revue, 1908. november 10. 9. számozatlan o.). *Artista Páholy*: artistabörzseként működött már akkor is, amikor még *Herzmann*-nak nevezték (Internationale Artisten-Revue, 1898. december 10. 16). *Magyar Czigányzenész Otthon* (2): külön kávéházakat is alapoztak a zenészekre, akik egyébként sem szerettek vegyülni a kávé kollégákkal, külön kasztot alkottak

(Szántó 2001. 90). *Diák otthon, Iparos; Medikus*: a pesti tudományegyetem orvosi kara mellett lévő kávéház orvosgenerációk törzshelye volt (Magyar Kávésipar, 1923. október 15. 7) stb. (A kávéházak egyébiránt egyfajta munkahely- és irodajelleggel is rendelkeztek, ami a múlt század végi gyors ütemű modernizációnak, az irodának alkalmas terek hiányának volt az eredménye [Varga 1996. 70, 2001. 141; Lestyán 1955. 99]).

De nem csak a kávéházat látogatók jellemző foglalkozásáról neveztek el üzletet; a törzsközönség meghatározó társadalmi rétegére utal a *Gentry* (2), a *Polgári* (5) stb. elnevezés, míg a vendégek etnikumára vonatkozik a *Szerb* kávéház-név: a budapesti szerb közösség tagjai, a Szerbiából érkezők s a magyarországi szerb látogatók kereskedtek itt (Balla 1927. 87). Az *Erdélyi* kávéház pedig az erdélyi kereskedők találkozóhelye volt, az „összes erdélyi kereskedő urak összejöveteli helye” (Budapest Legújabb Zseb-Czímkönyv... az 1896/97. évre. Markovits L. kiadása, Bp., é. n. [1896], 77).

Egy képzőművészeti társaság is névadóvá vált a fővárosban, az *Újházy* kávéházat fiatal képzőművész vendégeiről nevezték el, a törzsvendégként idetelepedett MIÉNK-ről, a Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köréről (Székely 2001. 168, Gundel–Harmath 1979. 221): *M.I.E.N.K. (Miénk)*. – Az *Emke* nevet nem soroltuk ebbe a csoportba, mert bár a kávéház rendszeres találkozóhelye volt a névadó szervezetnek, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületnek, az EMKE-nek, amelynek a kávéház tulajdonosa, Wassermann János is tagja volt (Szentés–Hargittay 1998. 228, Gundel–Harmath 1979. 221, Sármány–Juhász 1996. 258), azonban a kávéház már csak azt követően lett törzshelye az egyesületnek, miután tulajdonosa elnevezte róla.

1.3.1.2. Azon névrészek nagyobbik hányadát, amelyek a kávéházzal kapcsolatban álló személyekre vonatkoznak, azok a névrészek jelentik, amelyek a tulajdonost, az üzemeltetőt, a bérlőt nevezik meg, ezek az egész névrészanyaghoz képest is jelentős csoportot alkotnak (222 – 23,2%).

1.3.1.2.1. Szinte az összes ilyen névrész a tulajdonos vagy a bérlő személynevéből keletkezett.

1.3.1.2.1.1. 115 (12%) esetben a tulajdonos, a bérlő családneve a névadó: *Báthory (Bátori)* – alapítójáról, Báthory (Bátori) Mihályról kapta nevét (Budapesti cím- és lakásjegyzék – továbbiakban BpCz. – 1900. 611, Grasl 2001. 37) –, *Bauer* – Bauer János (BpCz. 1914. 27) –, *Baumann* – Baumann Károly (Internationale Artisten-Revue, 1912. július 1. 7) –, *Beliczay* – Beliczay Antal volt az egyik tulajdonos (Kávésipari Szakközlöny, 1897. február 15.) –, *Bodó* – Bodó Adolf; Bodó szintén magáról nevezte el a kávéházával szemben lévő moziját, a *Bodográf*-ot (Havas 1997. 582) –, *Deák* – Deák Sándor (BpCz. 1913. 1021) –, *Fenyő* – Fenyő Ignác (BpCz. 1913. 1021) –, *Gyárfás* – Gyárfás Pál (Rédey–Bokelberg szerk. 1905. 360), *Kaiser* – Kaiser D. Dezső (BpCz. 1908. 852) –, *Kalász* – Kalász József (BpCz. 1905. 1253) –, *Lakner* – Lakner Lajos (Internationale Artisten-Revue, 1912. november 10. 20) –, *Lauko* – Lauko Pál (BpCz. 1906. 1335) –, *Lustbader (Lusztbader)* – Lustbader Mór (BpCz. 1900. 1218) –, *Rákosi* – Rákosi Gyula (Rédey–Bokelberg szerk. 1911. 411, BpCz. 1911. 1040) –, *Reisner* – Reisner Gyula és Sámuelné (BpCz. 1904. 1549) –, *Rujder* –

– Reisner Gyula és Sámuelné (BpCz. 1904. 1549) –, *Rujder* – Rujder Sándor (Rédey–Bokelberg szerk. 1908. 386, BpCz. 1914. 1040) –, *Singhoffer* – Singhoffer Ágoston (Kávésipari Szakközlöny, 1898. április 15. 2) – stb. Néhány olyan eset is előfordul, hogy a megkülönböztető elem az alapelem birtokos jelzőjeként áll ebben a funkcióban: *Göttler* (*Güttler*) *kávéháza* (Göttler [Güttler] Vince), *Krupka kávéháza* (Krupka Kelemenné), *Vanek kávéháza*. Arra is találunk példát, hogy nem a kávéház, hanem a kávéház épületének tulajdonosa válik névadóvá: az *Orczy kávéház* az Orczy József özvegye vásárolta házban nyílt meg (Gundel–Harmath 1979. 206, Kolozsvári 1970. 192), ez az elnevezés egyébiránt nem mesterséges, hanem még természetes név volt, nem névadással jött létre, később ragadt rá a helyiségre, nem is jelölték azt kezdetben az épületen, csak azt, hogy kávéház működik ott (Balla 1927. 127). (Egyébként a kávéházhoz hasonlóan a tulajdonosról kapta a nevét maga a befogadó épületet is.)

1.3.1.2.1.2. Találunk 5 (0,5%) olyan kávéháznevet is, ahol a tulajdonost/bérlőt kifejező funkciót keresztnév tölti be (akár annak becézett változata is): *Károly* – Szmers Károly (BpCz. 1912. 989) –, *Pali* – Löwy Pál (BpCz. 1906. 776) –, *Vilmos* – Klein Vilmos (BpCz. 1913. 1023) –, a *bácsi* szóval kiegészülve is: *Pali bácsi* – Rosenthal Lipót Pál (BpCz. 1913. 1022) –. A *Józsi* kávéháznév érdekessége, hogy két, egymástól független tulajdonos nevét is viselte, először Löwinger József volt az engedélyese (BpCz. 1909. 894), majd *Barcsay*-ra változott a neve, azonban amikor Steiner József lett az engedélyese (BpCz. 1914. 1039), visszakapta a *Józsi* nevet.

Természetesen ennél több (összesen 39) kávéház viselt valamilyen keresztnévet – ebből 22 férfiné – cégérén, azonban ezek egy részének (9) helymegjelölő funkciója volt (a keresztnévvel megegyező nevű városrészre vagy utcára utalt), ezért a lokalizáló névrészecsoporthoz soroltuk be őket, más részüknél pedig nem sikerült megfejtenuünk a névadás mögött rejlő motívumot – a kávéháznév feltehetőleg a tulajdonos, bérlő leánykori vagy valamely hozzátartozójának keresztnévvel lehetett azonos, de természetesen az is elképzelhető, hogy nem kell ilyen kézzelfogható motívummal számolnunk –, s ezért a meghatározatlan nevek csoportjába kerültek. – Tehát már vizsgált korszakunkban jelen vannak kávéháznévként a keresztnevűek, de még közel sem olyan hangsúlyosan, mint majd az eszpresszóneveknél a múlt század hetvenes (Posgay 1980. 242) és kilencvenes éveiben (Posgay 1997. 90–91), s nem is a női nevek dominálnak még ekkor.

1.3.1.2.1.3. Olyan eseteket is találunk (40 – 4,2%), ahol a kávéház tulajdonosának, bérlőjének teljes neve a névadó, ezek a nevek mind birtokos jelzős szerkezetet alkotnak a fajtamegjelölő elemmel (a birtokos jelző az alapelemben megnevezett dolog tulajdonosát, bérlőjét fejezi ki): *Árva Lipót kávéháza*, *Berger Szilárd Lajos kávéháza*, *Gerstner Ignác kávéháza*, *Hevesi Adolf kávéháza*, *Kanczler Gyula kávéháza*, *Leitner Henrik kávéháza* stb. Természetesen ezeknél a neveknél felmerülhet, hogy nem voltak hivatalosan használt nevek, hanem körülírással megnevezések, azonban a korabeli források, fényképek igazolják e névszerkezet meglétét a mesterséges elnevezésekben is.

1.3.1.2.1.4. Sajnos sok olyan eset is előfordul vizsgált korpuszunkban (60 – 6,3%), ahol nem tudtuk eldönteni, hogy tulajdonos nevének mely eleme(i) vált(ak) kávéháznévvé, mivel a forrásokban hol a családnév, hol meg a családnév és a keresztnév jelenik meg ebben a szerepben.

1.3.1.2.2. Mindössze 2 olyan esetet találunk (0,2%), ahol a kávéházat – egyúttal a kávéházat befogadó épületet – birtokló intézmény neve vált kávéháznévvé, illetve -névrésszé. A *New-York* kávéház a New York Életbiztosító Társaság (NY Life Insurance Company) székházában működött már annak megnyitásakor is (Berza főszerk. 1993. II. 206), amely társaságról maga az épület is a nevet kapta. A *Gresham-Venezia* kávéház pedig a Gresham Életbiztosító Társaság (The Gresham Life Assurance Society) épületében nyílt meg (BpCz. 1909. 110) az épület felépülését követően, ebben az esetben szintén a tulajdonosról nevezték el magát az épületet is (Gresham-palota).

A századelőtől az első világháborúig tartó periódusban a mozikhoz képest – 11,2% (Havas 1997. 582) – a kávéházak, mint láttuk, lényegesen nagyobb arányban kapták nevüket tulajdonosukról, amiben szerepet játszhatott, hogy a kávéházak esetében több volt az elnevezendő objektumok száma (az 1910-es években körülbelül háromszor több kávéház volt Budapesten, mint mozi), s e névtípussal talán könnyebben el lehetett kerülni az egyidejű névazonosságokat, valamint az is, hogy a kávéházak esetében igen nagy jelentősége volt a tulajdonos személyének. Gyakran az üzletet vezető személyen – melyet már a név is jelölt –, annak vendégek általi elfogadottságán, modorán, társalgóképességén, a vendégekkel szemben kialakított viszonyán múlt egy kávéház sorsa (Gundel–Harmath 1979. 42). Talán ugyanez lehet annak is az egyik oka, hogy a mozik közül csupán 1,2% hordozta tulajdonosa, bérlője személynevét homlokzatán, s döntő többségük az üzemeltető vállalat cégnevét viselte egységesen (Havas 1997. 582), de természetesen a két intézménytípus között lévő eltérő tulajdonlási sajátosságok is szerepet játszhattak ebben.

(Megjegyzendő még, hogy a több mint 930 név mellett csaknem 70 esetben csupán a tulajdonos vagy a bérlő megjelölésével van adatunk egy-egy kávéházról a vizsgált periódusban, főként annak kezdeti időszakából, de azt nem tudtuk megállapítani, hogy ezek a kávéházak valóban a tulajdonos vagy a bérlő nevét viselték-e, vagy volt-e valamilyen más megkülönböztető nevük; azonban ezen kávéházak egy részéről elmondható, hogy nagy valószínűséggel tulajdonosukról vagy a bérlőjükről nevezték el, tehát a valóságban a tulajdonosokról elnevezett kávéházak aránya még a 23,2%-ot is meghaladhatta.)

1.3.2. A kávéháznak valamilyen külső körülményhez, személyhez, helyhez, dologhoz, tárgyhoz való viszonyára utaló névrészek második, nagyobb csoportjába az ún. lokalizáló (helymegjelölő) elnevezések tartoznak. Arányuk (273 – 28,6%) nagyjából azonos a korabeli moziknál tapasztalttal – 31,9% – (Havas 1997. 582).

1.3.2.1. A lokális viszonyt leggyakrabban valamilyen helynév fejezi ki (146 – 15,3%), amelynek denotátuma mellett vagy közelében, vagy amely névvel jelölt helyen található a kávéház.

1.3.2.1.1. *Duna* néven ekkor három kávéház (0,3%) is működött, amelyek mind a folyó közelében helyezkedtek el.

1.3.2.1.2. Ennél több névrész (29 – 3%) utal arra a városrészre, ahol a kávéház üzemelt: *Belvárosi*, *Buda gyöngye*, *Budai* (2), *Ferencvárosi*, *Józsefvárosi* (5), *Margitszigeti*, *Terézvárosi* stb. Mint látható, a leggyakrabban (19) helynév + -i képzős formák fordulnak elő, de pusztán helynévből is alakult kávéháznév-rész: *City* – a hivatali negyedben, a Lipótvárosban helyezkedett el, amelyet így hívtak ekkor (Aradi–Demeter–Halász et al. 1972. 177) –, *Szugló*, *Városliget*, *Zugló* stb. A városrész nevében szereplő *város* szó elvonásával is: *Erzsébet*, *József* (2) – bár e városrésznevek személynévi eredetűek, de valószínűbbnek tartjuk, hogy nem közvetlenül Erzsébet királyné és II. József volt a kávéházak névadója (bár Józsefvárost 1777-ben nem is közvetlenül a trónörökösről nevezték el, hanem védőszentjéről [Holló 1996. 231]) –, de más jellegű elvonást is találunk: *Városliget* > *Liget* stb.

1.3.2.1.3. A lokalizáló névrészek között a legnagyobb csoportot azok alkotják (114 – 11,9%), amelyeknél a névadó annak a közterületnek a neve, ahol vagy amelynek közelében a kávéház elhelyezkedik. A névben megjelölt utcában, téren stb. működtek például az alábbi kávéházak (95): *Alkotás* (XII.², Alkotás utca), *Aranykéz* (V., Aranykéz utca), *Beniczky* (VIII., a Baross és a Beniczky utca – az utóbbi területrendezés miatt megszűnt – sarkánál), *Bulyovszky* (VI., Bulyovszky, ma Rippl-Rónai utca), *Csángó* (XIII., Csángó utca), *Fehérvári* (IX., Fehérvári, ma Bartók Béla út), *Gizella* (XIV., Gizella utca–Csömöri, ma Tkököly út sarok), *Kálvária* (VIII., Kálvária tér), *Liliom* (IX., Liliom utca), *Népszínház* (VIII., Népszínház utca), *Orczy* (IX., Orczy út – nem azonos a korábban említett Orczy-val, mely személynévi eredetű), *Podmaniczky* (4; VI., Podmaniczky utca), *Próféta* (VI., Próféta, ma Hegedű utca), *Reviczky* (VIII., Reviczky utca), *Tisza Kálmán* (VIII., Tisza Kálmán, ma Köztársaság tér), *Zsigmond* (II., Zsigmond tér) stb.

Ritkább esetben (18) egy közeli utca, tér stb. nevét vették fel a kávéházak: *Andrássy* (VI., a Nagymező utcában, az Andrássy úthoz közel), *Batthyány* (I., a Markovics Iván–Fő utca sarkán, a Batthyány utca és tér közelében), *Gellért* (XI., a Fehérvári, ma Bartók Béla úton, a Gellért tér mellett), *Haller* (IX., a Mester utcában, a Haller utca szomszédságában), *Rákóczi* (VII., az Alsó erdősor utcában, a Rákóczi úthoz közel), *Szabadság* (V., a Báthory és Vadász utca sarkán, a Szabadság tér közelében) stb. Mint ahogy a példák nagy részében is látszik, többnyire nagyobb, jelentősebb közeli közterületek nevét kapták a kávéházak, ha nem azok az utcák, terek stb. váltak névadóvá, ahol elhelyezkedtek, feltehetőleg a lokalizáció megkönnyítése céljából. Azonban ezzel ellentétes jelenséggel is találkozunk, de itt valószínűleg más névadási motivációval is számolnunk kell: a névazonosság elkerülésével. A Népszínház utcai *Szilágyi* kávéház az egy sarokra lévő, de lényegesen kisebb Szilágyi utca nevének előtagját vette fel, de a *Népszínház* nevet nem is lett volna érdemes, mivel ugyanekkor ugyanezen a néven már működött egy

² A közterületeknél a mai kerületi beosztást tüntetjük fel.

kávéház az utcában. Egy kisebb mellékutcáról, a Szigetvári utcáról kölcsönözte nevét a Baross utcai *Szigetvári* kávéház, azonban *Baross* néven már üzemelt ekkor kávéház Budapesten stb.

Mint az eddigi példákból is láhattuk, a leggyakrabban pusztán a közterület nevének megkülönböztető eleme válik a kávéház elnevezésének megkülönböztető elemévé – talán a név rövidségére való törekvés miatt. Néhány alaki módosítással is találkozunk, elvonással (*Arad* < *Aradi* utca, *Visegrád* < *Visegrádi* utca [vö. J. Soltész 1981. 409], *László* < *Szent László* utca), kiegészüléssel (*Lipót király* < *Lipót* körút, ma *Szent István* körút). Egy esetben a közterület nevének fajtamegjelölő eleme vált kávéháznévvé: *Körúti* (VII., Erzsébet körút).

Azonban olyan is előfordul (16), hogy a közterület teljes neve alakul kávéháznévvé: *Mátyástér* (VIII.), *Rudolf-Park* (XIII., Rudolf trónörökös tér, ma Jászai Mari tér) stb.; az esetek felében -i képzővel vált a teljes utcanév kávéháznévvé: *Arena-úti* (VII., Aréna, ma Dózsa György út), *Corvin-téri* (I.), *Mária Terézia téri* (VIII., a Tavaszmező és Őr utca sarkán, a tér – ma Horváth Mihály tér – mellett) stb. Elvonás itt is előfordul (*Sándor-tér* < *Főherceg Sándor tér*).

Egyelemű közterületi névből is vált kávéházi megkülönböztető névelem: *Oktogon* (VI., Oktogon), *Körönd* (VI., Körönd, ma Kodály körönd).

A közterület nem hivatalos elnevezéséből is válhat kávéháznév: *Boulevard* (V., Váci körút, ma Bajcsy-Zsilinszky út), *Corso* (V., a pesti Duna-korzón) stb.

Természetesen nemcsak a kávéházak kaphatják nevüket egy utcáról, térről, hanem ennek ellentéte is előfordulhat. Több olyan hivatalos közterületi elnevezést is találunk Budapesten, ahol híresebb kocsmák, vendéglők voltak a névadók (Hajdú 1975. 39) – a növény- és állatnevet viselő legtöbb utca ilyen eredetre tekint vissza –, de, ha kisebb mértékben is, kávéházak is váltak névadóvá. Vizsgált korszakunk kávéházai között csak kevés ilyen található: *Korona/Magyar Korona* (a mai Régi posta utca Váci és Petőfi Sándor utca közé eső szakaszát *Koroná*-nak – *Kronen Gasse* – nevezték egy időben a kávéház után), *Szarvas* kávéház és vendéglő (a tabáni *Szarvas tér* kapta róla a nevét) és *Pilvax* (nem egyezik az azonos nevű mai étteremmel), de ez utóbbi, 1911-ben lebontott kávéház után már csak tárgyalt korszakunkat követően, 1923-ban nevezték el a *Pilvax köz*-t. Azonban e három kávéháznév még a vizsgált korszakunk előtt keletkezett, az újonnan született nevek közül már egy sem vált közterület névadójává. (Vendéglátó-ipari üzletekről elnevezett közterületi elnevezések: például Gallina 1931. 10–11; Mazsáry 1943. 268–269; Schmall 1906. 52–53, 169–170.) Viszont a nem hivatalos belterületi elnevezések között találunk kávéházi eredetűt, a Nagykörút Oktogon és Rákóczi út közötti szakaszát az *Abbazia* kávéház után *Abbazia part*-nak is hívták (Zolnay–Gedényi 1956. 9).

1.3.2.2. A lokalizáló névrészek második legnépesebb csoportját azon névrészek alkotják, melyek a helymegjelölést olyan épületre, épületegyüttesre, építményre, intézményre való utalással látják el (121 – 12,7%), amely a kávéház mellett, közelében helyezkedik el, vagy amelyben az üzlet található.

Az *Árkád* kávéház az egykori Árkád-bazár játékarúháza (Lőrinczy–Vargha szerk. 1997. 39) – a későbbi Metró Klub – Dohány utcai épületében üzemelt – bár

a név egyúttal a befogadó épület bejáratára is utalt, ugyanis azt eredetileg árkádosan alakították ki (Szabó-Pap szerk. 1983. 81), amiről a játékbolt és maga az épület is kapta a nevét; *Börze*: a Teleki téri használtcikk-piacnál, a Teleki téren volt; *Csarnok*: az 1897-ben nyílt Hold utcai vásárcsarnoknál (Berza főszerk. I. 560); *Elevátor*: a Boráros téren, a híd alatt volt egy nagy raktárpépület, amely gabonaraktárt a gabona és liszt mozgatására szolgáló szállítóeszközzel neveztek el Elevátornak (Berza főszerk. I. 149 és 367), ennek közelében, a Ferenc körúton volt a kávéház; *Hadik*: Karinthy egykori – Fehérvári, ma Bartók Béla úti – törzskávéházának neve a közeli Hadik kaszányára (Kávésipari Szakközlöny, 1899. november 1. 4. számozatlan o.) utalt; *Kecskeméti*: a Veres Pálné és a Nyári Pál utca sarkán állt Kecskemét város háza, a Kecskeméti ház (Mészáros–Víznyerő szerk. 1993. II. 561–562), ebben működött; *Klotild*: a Váci utcai Klotild-palotában, mely nevét építtetőjéről, Koburg Klotild Mária Amália főherceg asszonyról kapta (Berza főszerk. I. 692); *Közvágóhíd*: a Soroksári úti marhaközvágóhíd és -vásár (BpCz. 1913. 498) mellett; *Lloyd*: a Pesti Polgári Kereskedők Testülete székházában, az ún. Lloyd-palotában – a Pesti Lloyd Társulat bérelte az első emeletet – (Berza főszerk. II. 301 és 304) üzemelt; *Mária Terézia*: az Üllői út és Nagykörút kereszteződésénél lévő Mária Terézia – később Kilián György – laktanyával (Berza főszerk. II. 582) szemben; *Múcsarnok*: a régi Múcsarnokkal – Andrassy út 69. – srégen szemben; *Nádor*: a Margitszigethez közeli Lipót – ma Szent István körút – 5.-ben, az ún. Nádor-udvar (Berza főszerk. II. 446) nevű házban működött, később a *Palatinus* nevet vette fel, akörül, amikor közelében felépültek az ún. Palatinus-házak; *Napoleon*: a Hajós utca 25. alatti Napoleon-udvar (Berza főszerk. I. 528) nevű háznál; *Posta*: Budapest 90. postahivatalával (BpCz. 1913. 486) szemközt, a IX. kerületi Csarnok tér sarkán (ma is postahivatal van itt); *Turf*: a Thököly úti kávéház a Millenáris Sporttelep melletti lóversenytérrel szemben volt; stb.

Szoborról is kapott nevet kávéház: *Petőfi szobor*.

Számos intézmény, társaság is névadóvá vált. *Akadémia*: srégen szemben a Magyar Királyi Állatorvosi Akadémiával (BpCz. 1899. 95) – ma Állatorvostudományi Egyetem –; *Artézia*: a Batizfalvy-féle szanatórium és vízgyógyintézetnél (BpCz. 1913. 870); *Az Est*: a Miksa – ma Osvát – utca 8.-cal, Az Est című lap szerkesztőségével (BpCz. 1911. 761) szemben volt. *Casino* (*Kasino*, *Kaszino*) névvel 9 kávéház is működött vizsgált korszakunkban Budapesten, ezek különböző kaszinókban, társaskörökben vagy azok közelében működtek: az Újvilág, ma Semmelweis utcai az Országos Kaszinótól (BpCz. 1900. 35) nem messze; a Füzér utcai a Kőbányai Kaszinóban (Kávésipari Szakközlöny, 1900. november 1. 10. számozatlan o.; BpCz. 1903. 152 és 350); a Magyar utcai a Nemzeti Kaszinó közelében; a III. kerületi Mókus utcai az óbudai Chevra Kadisa izraelita jótékonyági egyesületben (BpCz. 1913. 112, Bevilacqua Borsody–Mazsáry 1935. I/2. 206); stb. *Curia*: az alkotmány u. 14. alatti Törvénykezési palota (BpCz. 1912. 130) – a mai Fővárosi Főügyészség – épületegyüttesében; *Demokrata*: a Vázsonyi Vilmos-féle Demokrata Kör épületében (BpCz. 1902. 377), a Nagymező utcában; *Kör*: az Erzsébet körúton vele szemben volt az Országos Függelenségi és 48-as Pártkör

(BpCz. 1908. 454), ettől kicsit messzebb pedig a VII. Kerületi Erzsébetvárosi Kör (BpCz. 1908. 460); Budai kör: a Galilei szabadkőműves páholy székházának földszintjén üzemelt (BpCz. 1913. 88, Grasl 2001. 50), a Margit körúton; *Otthon*: a Kerepesi, majd Rákóczi út 9. alatti épület első emeletén működött az 1891-ben alakult Otthon Kör (írók, hírlapírók és művészek társasköre), alatta nyílt a kávéház (Balla 1927. 72–73), az Otthon Kör 1895-ben továbbköltözött (Kolozsvári 1970. 214); *Szövetség*: az Országos Tisztviselő Szövetség (BpCz. 1913. 64) és a Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetsége (BpCz. 1913. 68) mellett volt, az akkori Aréna út és Elemér utca sarkán; stb.

Előszertetlennel neveztek el kávéházakat vizsgált korszakunkban különböző szórakozóhelyekről, színházakról, kabarékról, orfeumokról (26). *Fővárosi Orfeum*: a Fővárosi Orfeum – a mai Budapesti Operettszínház – kávéházaként működött, a mai Moulin Rouge mulató helyén; *Király színház*: srégen szemben a Király utcai színházzal; *Kis Színház*: a városligeti Kis Színkör (Berza főszerk. 1993. I. 690) környékén vagy benne; *Krisztinavárosi Színkör*: a Horváth-kerti nyári színházzal (Berza főszerk. 1993. I. 173) szemben; *Magyar színház*: a mai Hevesi Sándor téri színház (a korábbi Nemzeti Színház) közelében; *Népopera* (2): a mai Erkel Színház közelében lévő két kávéház már a színház alapításának évében felvette annak akkori nevét; *Vaudeville*: a városligeti Vaudeville Színház (Berza főszerk. 1993. I. 565) közelében vagy benne; *Vígopera*: a Népszínház 1907–1908-ban, mielőtt Nemzeti Színház lett belőle, Népszínház-Vígoperának nevezték (Berza főszerk. 1993. II. 205); stb.

A Nyugati pályaudvarnál lévő *Vígszínház* kávéház ugyan nem volt túl közel a színházhoz, azonban amikor létrejött, 1896-ban – a színház megnyitásának évében – még szomszédos volt a színházépülettel, ugyanis köztük ekkor még üres telkek húzódtak ekkor. A kávéház neve ellen egyébiránt állítólag mind a sajtó, mind a hatóság tiltakozott: „Azt mondják, hogy ez képtelen név; az ember nem tudja, hogy mit mérnek itt: kávé-t vagy komédiát. Aztán nem is lehet rászokni az ilyen barbár kitételekre, alig lehet kiejteni azt, hogy Vígszínház-kávéház. [...] Nevezzék el Gépgyár-kávéháznak vagy Vasút-kávéháznak, vagy akár Pesti Hírlap-kávéháznak; ezek az intézmények mind itt vannak a közelben. Vagy legyen Lipót-kávéház a körút, esetleg Károly-kávéház, a kávé után (vagy Kávéház a Károly bácsihoz). De ha a tulajdonosnak az a mániája, hogy kétszer is benne legyen a »ház« a firmában, hát írja ki, hogy Görbeház-kávéház; ez is olyan ritmikus, hogy nagyszerűen skandálni lehet és legalább eredeti, sőt találó elnevezés. A ház ugyanis az első félkör alakú épület e téren... [...] A viccesek azt ajánlották, hogy »Vígszín- és tejszín-kávéház« legyen” – írta Balla Vilmos (1927. 119), rámutatva egyúttal néhány szokásos korabeli névadási módra. Mivel a közvélemény sehogy sem nyugodott bele a *Vígszínház* elnevezésbe, a tulajdonos végül egy kis ünnepség keretében a biliárdszoba falán állítólag elhelyezte az épület domborművét, s ezer forintot adott a Vígszínház nyugdíjalapjának (Balla 1927. 121).

A *Circus* kávéház a városligeti Bekeő Cirkusz mellett helyezkedett el (Internationale Artisten-Revue, 1912. április 20. 14. számozatlan oldal), és a másik híres városligeti cirkuszról, Barokaldi Néparénájáról (Berza főszerk. 1993. I.

113) is neveztek el kávéházat (*Néparéna*). Az 1907-ben megnyílt Apollo mozi (később kabaré, a mai Blaha Lujza téri Centrum Áruház helyén) igen népszerű lehetett – ez volt a kimondottan mozi céljára épített első épület –, ugyanis a megnyitását követő években 3 kávéház is nyílt a közelében *Apollo* néven (de talán szerepet játszhatott a névadásokban az is, hogy a Népszínház téren lévő épülete mozi felé néző főhomlokzatának timpanonja csúcsát egy Apolló-szobor díszítette [Székely főszerk. 2001. 107]).

Néhány olyan névrész is előfordul (10), amely egyszerre utal egy közelben lévő közterületre, illetve épületre, intézményre, de ezeket is ebbe a kategóriába csoportosítottuk, mivel minden esetben olyan közterületi elnevezésről van szó, amely nevét korábban az épületről, intézményről kölcsönözte, s az intézmény, épület még akkor is létezett, amikor abból kávéháznév-rész vált. *Anker*: az Ankerudvar, a bécsi Anker élet- és járulékbiztosító üzletsora közelében – a Király utcában –, amelyről az Anker köz is a nevét kapta (Berza főszerk. 1993. I. 55); *Aréna* (2): a két kávéház az Aréna, a mai Dózsa György úton volt, a Városligeti Színkörrel – a későbbi Budapesti, majd Erzsébetvárosi Színházzal – szemközt, amely épületnek korábban Arena im Stadtwaldchen volt a neve, az Arena helyén eredetileg egy favázas aréna állt, amelyről az Aréna út is kapta nevét (Alpár 1991. 18, Buza–Mészáros–Ráday 1998. 68); *Flóra*: a Soroksári úton volt, az azóta területrendezés miatt már megszűnt Flóra utcánál, amely azonban az utca sarkán lévő Flóra Első Magyar Stearingyertya- és Szappangyár Rt. itt lévő üzeméről kölcsönözte nevét (Berza főszerk. I. 147 és 439, Buza–Mészáros–Ráday 1998. 147); *Marocco* (*Marokko*): a mai Erzsébet téren állt az egykori Marokkói udvar nevű kétemeletes ház – a nevét a homlokzatán lévő marokkói férfiról kapta – (Zakariás 1961. 101), a korábbi Marokkói – ma József Attila – utca is erről kölcsönözte a nevét (Buza–Mészáros–Ráday 1998. 267), a kávéház az épülettel szemben volt; *Statisztika*: a Központi Statisztikai Hivatal közelében, a Margit körúton működött a mai Mechwart térnél, amely teret azonban Statisztika parknak neveztek korábban a KSH épülete után; stb.

Találunk olyan esetet is, amikor a kávéháznévelem olyan másik nevet öriz, amely időközben már megváltozott. Például a Népopera közelében lévő két *Népopera* kávéház 1917-et követően is megtartotta korábbi nevét, amikor is az operát átkeresztelték Városi Színházzá; az egyikük 1931-ig viselte nevét, ekkor vette csak fel a *Városi Színház* elnevezést.

Ha olyan épületre, intézményre utal a kávéháznév-rész, amelynek neve maga is egy fajtagjelölő és egy megkülönböztető elemre osztható, akkor a kávéháznév-részbe nagyjából azonos arányban kerül be a teljes név (*Császárfürdő*, *Déli Vaspálya*, *Edison Színház*, *Ferenc József-híd*, *Margithíd* stb.) és a puszta megkülönböztető elem: *Debrecen* – szemben működött a Debrecen Szálloda (BpCz. 1908. 1019) –, *Ferdinánd* (a Ferdinánd hídnál), *Keleti* (a Keleti pályaudvar mellett), *Király* (a Király fürdőben), *Ludovika* (2; a Ludovika Akadémiánál) stb. Az előbbiekhöz képest jóval ritkább esetben lesz kávéháznév-rész csak az alapelem: *Színház* (srégen szemben a Vígszínházzal), *Színkör* (a Budai Színkör – Fővárosi Nyári Színház – [Berza főszerk. 1993. I. 173] közelében) stb.

1.3.2.3. A lokalizáló névrész kifejezheti a kávéház viszonyított (relatív) helyzetét is: *Központi* (6 – 0,6%), ezen kávéházak mindegyike a városnak vagy egy városrésznek a központjában helyezkedett el.

2. A motivált és a motiválatlan nevek csoportja mellé létrehoztunk egy kisebb (8 – 0,8%), a két nagyobb egység között átmenetet alkotó csoportot is, ebbe olyan névrészek tartoznak, amelyek ugyan objektíven motiváltak, azonban a meghatározó tényezőre csak áttételesen utalnak. Találunk névanyagunkban néhány olyan elnevezést, amelyben a tulajdonos a saját vagy azon közterület nevét, ahol a kávéház elhelyezkedett, úgy használta fel, hogy abból egy másik, értelmes szó alakult ki. *Bohém* Sándor (Kolozsvári 1970. 204) > *Bohémtanya*, Ruff János (BpCz. 1908. 852) > *János vitéz*, *Ferenc tér* > *Ferenczy*, de elvonással is találkozunk: *Marossi* Sándorné (BpCz. 1908. 853) > *Maros*, *Hamburger* Adolf (BpCz. 1910. 893) > *Hamburg*. Egyébiránt napjaink e-mail címeiben elég népszerű ez a fajta névadási mód (Süveges 1997. 10).

Azonban a névadó neve és a kávéháznév között jelentésbeli kapcsolat is lehet, például a *Rodostó* kávéház tulajdonosának családnéve *Mikes* volt (BpCz. 1913. 1023), a *Balaton-é* Tihanyi (Balla 1927. 68), a *Thalia* kávéház pedig a Színpészek Nyugdíjgyeületének székházában volt (Balla 1927. 56–57), ráadásul a Magyar Színház közelében.

3. A névrészállomány csaknem egyharmadát (352 – 36,8%) teszik ki az ún. motiválatlan névrészek, amelyeknél a funkció nem áll kapcsolatban a denotátummal.

3.1. A nem motivált nevek csaknem egyötödét, a teljes névanyag 7,9%-át (76) olyan nevek alkotják, amelyeknél a névadás mögött húzódó motiváció az, hogy a név a konvencionális névtípusokhoz igazodjon, ugyanis kialakult hagyománya van annak, hogy milyen jelentésmezőkből emelhetünk szavakat a kávéháznevekbe. Az utcanevекnél ilyenek például a női nevek, a virágnevek, a népnevek, a törzsnevek stb. (Hoffmann 1993. 50; Hoffmann ezt konvencionális funkciónak nevezi), az eszpresszóknál pedig a női nevek és az állatnevek (Posgay 1980. 242, 1997. 591).

3.1.1. Vizsgált korszakunkban már alig találunk cégérneveket (16 – 1,7%), a cégekre jellemző állat- és növényneveket a kávéházak között (10 – 1%): *Vadászkiúrt*, *Zöld koszorú*, *Sas*, *Szarvas*, *Egy rózsaszál*, *Nefelejcs* stb. Csillag és nap is előfordult a múlt századi vendéglők bejárata felett (Csatkai 1971. 17), a vizsgált korszakunkbeli kávéháznévrészek között is találunk még néhány ilyen nevet: *Csillag* (2), *Üstökös* stb. *Apostol* néven is működött kávéház ekkor Budapesten. A XIX. század közepéig a kávéházakra is a leginkább a vendéglőknél előforduló cégérnevek voltak jellemzők, bár ekkor még nem különültek el élesen a szállásadó-, a vendéglátó-, illetve a szórakoztatóipari üzemek fajtái egymástól (Gundel-Harmath 1979. 39), sok kávéház vendégfogadóban, szállodában üzemelt (XIX. századi pesti és budai kávéházneveket lásd például: Saly 2001. 19–22, Mazsáry 1943, Schramm 1967. 487). A cégekre jellemző határozós szerkezet, a cégeeknek valamihez, valakihez való címzése (vö. J. Soltész 1979. 96) azonban más csoportba tartozó neveknel még előfordul, igaz, már csak elenyésző mértékben (*A Haladáshoz*, *Budapesthez*, *Jó barátsághoz*, *Kis Mátyáshoz*,

adáshoz, Budapesthez, Jó barátsághoz, Kis Mátyáshoz, Népszínházhoz, Orczyhoz, Pest városához stb.).

3.1.2. A összes névrész 3,6%-át (34) olyan nemzetközi vándornevek alkotják, amelyek bizonyos előkelőséget, patinát kölcsönöztek a névviselőnek; ilyen idegen neveket kávéházakon kívül moziknak, orfeumoknak, mulatóknak, szállodáknak stb. is igen gyakran adtak e korban, s többségük ma is közkedvelt cég-, illetve intézménynév: *Astor, Astoria, Continental, Elite, Excelsior, Favorit* (2), *Grand* (3), *Imperial* (2), *Maxim, Metropole* (3), *Royal* stb.

3.1.3. Az előző csoporthoz hasonlóan szintén jellemző intézménynévi elnevezések voltak a korban, illetve a megelőző században (Csatári 1971. 27) az antikvitáshoz, az antik nagysághoz kapcsolódó elnevezések, a mitológiai alakok nevei. (Európa és főleg a környező országok szórakoztató intézményinek elnevezéseiről képet nyújtanak például az Internationale Artisten-Revue 1891 és 1914 között megjelent évfolyamai.) Azonban e korszakban a kávéházaknál e klasszicizmus már nem volt meghatározó (26 – 2,7%), szemben a mozikkal, amelyeknek több mint egyhetede viselt ilyen nevet ekkor (Havas 1997. 582). Többek között ilyen kávéháznévreszeket találunk: *Amor ~ Ámor* (5), *Diana* (2), *Fortuna, Mercur* (2), *Minerva, Uránia* (2), *Victoria* (5) stb.

3.2. A teljes névrészállomány több mint negyedét az ún. emlékeztető funkciójú névrészek (265 – 27,7%) teszik ki, olyan személynevek, helynevek, fogalmak stb., amelyeknek funkciója, hogy valakinek vagy valaminek az emlékét megörökítsék (vö. J. Soltész 1979. 124–128).

3.2.1. Az emlékeztető nevek egyik nagyobb csoportjába olyan neveket soroltunk (122 – 12,8%), amelyek valós vagy vélt nemzeti értékeket neveznek meg, hazafias érzéseket fejeznek ki, a nemzeti hagyományra vonatkoznak. E névrészek aránya több mint kétszerese a moziknál tapasztaltnál (5,3%), de még így is jóval kisebb, mint a korabeli hajóneveknél (Hajdú 1986. 12–14) vagy a hivatalos utca-neveknél.

3.2.1.1. A magyar személyekre vonatkozó névrészek között (48 – 5%) a legtöbb (35) történelmi alakokra utal: *Andrássy* (2), *Bercsényi* (2), *Corvin* (2), *Deák Ferenc, István király* (2), *Kossuth* (3), *Mátyás Király* (3), *Rákóczi* (4), *Werbczy* stb. 2 kávéház aktív politikusról kapta nevét (*Wekerle*), de Wekerléről egyébiránt települést is nevezetnek el ekkoriban, 1894-ben *Matkovits-Kerekity Wekerlefalva*-ra változtatta a nevét az akkori miniszterelnök-pénzügyminiszter után (Mező 1982. 76). Íróról-költőről 7 kávéházat kereszteltek el: *Csokonai, Jókai* (2) – az egyik még az író életében kapta nevét –, *Kisfaludy, Mikszáth* – a vele szemben lévő *Baross* kávéháznak egy időben, a névadást körülbelül tíz évvel megelőzően törzsvendége volt maga az író is (Balla 1927. 175–176) –, *Petőfi* stb. A *Zrínyi* nevet (4) az előbbi két csoport mindegyikébe be lehetne sorolni, bár nem lehet pontosan tudni, hogy melyik Zrínyiről van szó. Egy festőt (*Munkácsy*) és egy zenészt (*Liszt Ferenc*) is találunk a névadók között. Az utóbbi kávéház a Liszt Ferenc vezetésével megalakult régi Zeneakadémia épületében, az Andrássy út 67. alatt volt, ahol az 1880-as években a zeneszerző maga is lakott (Berza főszerk. 1993. I. 51). Mező András az ilyen típusú neveket motiváltknak tekinti, a távoli

belső (intern) motiváció alá sorolja; ezt arra az esetekre vonatkoztatja, amikor „az objektummal szoros kapcsolatban állt emberekről alkotják az új neveket” (1982. 204; lásd még Mező 1970. 63). (1986 óta ugyan az épületben található a Liszt Ferenc Múzeum, és 1934-től emléktábla is őrzi a zeneszerző nevét az épület falán [Aradi–Demeter–Halász et al. 1972. 229], de ezek későbbiek a névadásnál.)

Ha az uralkodói elnevezéseket (*Mátyás Király* stb.) nem vesszük figyelembe, akkor azt találjuk, hogy két kivétellel a névadónak mindig csak a családnév kerül be a kávéháznévbe, tehát itt is megfigyelhető a név rövidségére való törekvés. A két kivétel azzal is magyarázható, hogy a puszta családnév családnév volta nehezebben felismerhető (vö. J. Soltész 1979. 151): *Deák Ferenc*, *Liszt Ferenc*.

3.2.1.2. Névanyagunkban 41 névrész (4,3%) utal valamilyen magyarországi helynévre. Magyarországra, illetve Magyarország egy részére vonatkozik a *Magyarország* és a nem magyar eredetű *Hungária* (3), *Hunnia* és *Pannonia* (2) név; nagyobb földrajzi egysége, tájegysége (6) az *Alföldi* (2), *Erdélyi*, *Rábaköz*, *Transilvania* stb.; megyére a *Borsodi* és a *Zala*; folyóra a *Maros* és a *Tisza*; hegyre (4) a *Mátra*, *Tátra* (2) stb.; a legtöbb névrész (20) helységnevekre utal: *Arad*, *Budapest* (4), *Czegléd*, *Fiume*, *Szeged* stb., latin elnevezéssel is (*Sabaria*). Korabeli klimatikus gyógyhelyek, fürdőhelyek is szerepelnek a kávéháznévreszek között: *Cirkvenica*, *Marilla*, *Mehádia*, *Siófok*. Azonban így is túlzásnak tekinthető Balla Vilmos szellemeskedő megjegyzése (B. V. 1928. 764), miszerint: „Csupán a múlt század utolsó évtizedében nevezték el Budapestet a kávéházak városának: eme »lokálok« konjunktúrája a nyolcvanas évek vége felé kezdődött. De félszázaddal ezelőtt valahogy inkább azt mondhatták volna, hogy Pesten sok városnak van kávéháza, vagyis – ha nem a »tulajok« firmája szerepel a bejáró fölött – többnyire valamely belföldi vagy külhoni város neve szolgáltatja a helyiség cégérét.” (Bár a külföldi városnevekkel – lásd alább – együtt már az összes névrész 7,7%-a vonatkozott valamilyen helység nevére.)

3.2.1.3. Mint korábban már említettük, magyar egyesületről is neveztek el kávéházat, az *Emke* a nevét az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület után kapta.

3.2.1.4. Eseménynevet is találunk névanyagunkban: *Millenium*.

3.2.1.5. A magyar vonatkozású emlékeztető nevek utolsó csoportjába (31 – 3,2%) magyar voltot hangsúlyozó névrészeket, hazafias kifejezéseket, nemzeti szimbólumokat soroltunk. A *Magyar* szó 5 névelemként fordul elő (*Magyar Ipar*, *Magyar Otthon*, *Magyar Szalon* stb.), s *Nemzeti* kávéházból is 5 működött ekkor Budapesten. További idetartozó nevek: *Hazafi*, *Hazám* (3), *Hazánk* (2), *Pátria*; *Magyar Király* (2), *Turul* (2), *Korona* (4) stb. A *Korona* név a XIX. századi fogadók, vendéglők körében az egyik leggyakoribb elnevezésnek számított (Csatári 1971. 17), leginkább az intézmény cégére volt a névadó (Mező 1981) – ezért e neveket a cégérnevek közé is csoportosíthattuk volna –, a korszakunkbéli Váci utcai *Korona* kávéház cégére is a magyar koronát ábrázolta (Bevilaqua Borsody–Mazsáry 1935. I/2. 232).

Természetesen a lokalizáló elnevezéseken keresztül a kávéháznevekbe még számos magyar személynév (56), illetve helynév (16) került közvetve a közterü-

leti elnevezések révén – mint korábban láttuk –, a köznévi utótag megfelelő kicserélésével. E viszonylag nagy szám abból is adódhatott, hogy az 1870-es évektől kezdve előszeretettel neveztek el Budapesten közterületeket a magyar történelem jeles személyeiről (vö. Holló 1996. 225–229). Így ha nem funkcionális szempontból vizsgáljuk a névrészeket, jóval nagyobb a nemzeti hagyományra vonatkozók csoportja, 104 olyan névrészt találunk (10,9%), amely magyar történelmi, politikai, irodalmi stb. személyre vonatkozik, és 57 olyat (6%), amely nem budapesti magyar helynevet rejt magában; összesen pedig 194 azon névrészek száma, amely az ún. nemzeti, hazafias kategóriába sorolható, vagyis az összes névelem egyötöde (20,3%).

3.2.2. Külön csoportot (114 – 11,9%) alkottunk azoknak a névrészeknek, amelyek külföldhöz kapcsolódó valós vagy vélt értékeket neveznek meg, külföldi földrajzi személyekre, helyekre, épületekre stb. utalnak.

3.2.2.1. Kevés (9 – 0,9%) kávéháznév rész viseli külföldi személy nevét, ezek többsége történelmi alakokra vonatkozik (*Napoleon* [2], *Columbus* stb.), de neveztek el kávéházat amerikai cirkuszművészről (*Barnum*), feltalálóról (*Edison*) és élő politikusról is, az USA volt elnökéről (*Roosevelt*) stb.

3.2.2.2. A külföldi vonatkozású emlékeztető nevek közt legnagyobb azon névrészek száma (85 – 8,9%), amelyek külföldi városoknak, idegen országoknak, államoknak stb. állítanak emléket – e névadási szokás átöröklődött az eszpresszókra is, amelyeknél még a század második felében is jellemző (J. Soltész 1981. 408).

E nevek már vizsgált korszakunkban is felfigyeltek. Szép Ernő az *Illúzió* című rövid írásában a pesti álmódosók illúziókeltőjeként tünteti fel a századelő külföldieskedő kávéházneveit, melyek távoli országok, idegen világtájak képzetét keltik szerinte: „*Miramare*... már a név is milyen szép. [...] Az ajtaja körül a falon üveg alatt gyönyörű tájképek, kék tenger és fehér kastély sötétzöld fák között. [...] Sétáljunk, sétáljunk, megálljunk, itt a *Japán*-kávéház, japán betűkkel, japán színekkel, japán vonalakkal, benn az exotikus tartományban ülnek a művészek. Akár a térképen, *Japán* mellett van *Palermo*, a kávéház üveg-címtábláján tengerpart s kéjlakok sora. [...] A *Palermo* előtt leteszem evezőmet, s körülhordom tekintetemet az Oktogon Óceánján. Előttem *Menton* derül, jobbkéz felül *Abbázia* virul, balkéz felől a kék és rózsaszín *Sorrentó* andalog az ő vendégeivel, akiknek a szívük fáj, s meggyógyítja ez a táj. [...] ...komolyan hiszem, hogy a *Sorrento*-kávéházba a szerelmi bánatot feledni járnak a pesti egyének, akiknek nincs pénzük elutazni a távoli szép helyre, amely a kávéház nevét viseli. [...] Más, bolderabb országok népe fel-felkerekedik, pihenésért, élvezetért, tudásért, kalandokért elmegy a külföld és más világrészek metropolisaiba, üdülőhelyeire, csodálatos tájaira. [...] Budapest népe, szegény, itt csavarog ebben a világvárosban, ez a város az egész világa, a kávéházi címtáblákra írta fel képzelt utazásainak gyönyörű állomásait, kikötőit. Itt szédeleg körös-körül, a *Génua*-ból a *New York*-ba, a *Riviéra*-tól a *City*-be, a *Belmont*-tól az *Adriái*-ig... mint a külvárosi szegény gyerek, aki vasárnap bántó villanyfény mellett, dohos levegőben, összeszorulva a szűk kis kocsin öt krajcárért játja be barlangvasúton Tündérországot.” (Szép Ernő:

Illúzió. In: uő: *De kár...* Vál. és szerk. Réz Pál. Szépirodalmi–Magyar Helikon, Bp., 1978, 352–353.)

Neveztek el kávéházat kontinensről (5): *Európa* (4) stb., tengerről: *Adria* (2), különböző országokról, államokról (15): *Anglia, Helvetia, Hollandia, India, Nippon* stb., szigetről: *Helgoland* stb., hágóról: *Simplon* – itt építették ki a világ akkor leghosszabb alagútját –, vízesésről: *Niagara*, városrészeiről: *Montmartre*, utcáról: *Piccadilly* stb.; de a legtöbb ilyen névrész (54) településekről kölcsönözte a nevét: *Lyon* (2), *Madrid* (2), *Nizza* (3), *Róma* (3), *Velence, Venezia* (2) stb.

A legtöbb név (19) olaszországi helynévre vonatkozik (*San-Remo, Tivoli* stb.), ezt követi a francia (14), az akkori osztrák (10), az angol (6) és a német (4) helynevek száma stb. Európán kívüli helynév 15 esetben vált névadóvá: Közel- és Távol-Kelet (8), Afrika (3), Amerika (4). A *Philadelphia* kávéháznak a legenda szerint a tulajdonosa azért adta e nevet, mivel az Amerikába kivándorolt s nyoma veszett barátjáról Philadelphiából kapta az utolsó hírt (Gundel–Harmath 243, Szentes–Hargittay 254–256), de ezt a legendát nem sikerült igazolni (Saly 1996. 224).

Az olasz, francia és osztrák nevek nagy száma részben azzal is magyarázható, hogy előszeretettel neveztek el ekkor kávéházakat Adriai-tenger partja menti üdülőhelyekről, gyógyhelyekről (*Brioni, Grado, Lido, Lovrana, Merán* [3], *Pola, Quarnero* stb.) és a francia–olasz Riviéra turista- és fürdőhelyeiről (*Monakó, Monte Carlo, San-Remo* stb.) – bár északi fürdőhelyek is előfordulnak: *Helgoland, Ostende* –, de egyébként is az egzotikus, romantikus városok szerepelnek főként a kávéháznevekben.

Mint már a korábbi példákból is látható volt, nem mindig a Magyarországon hivatalosan használt alakban vált névrésszé egy helynév, 3 olasz település német nevén vált névadóvá (*Genua, Venezia* [2], *Turin*), Svájc latin nevén (*Helvetia*), míg Japán a 3 *Japán* névrész mellett egyszer saját elnevezésén (*Nippon*).

3.2.2.3. Néhány esetben (6 – 0,6%) híres külföldi épületek, intézmények a névadók: *Alhambra, Louvre, Moulin Rouge* (2), és Miksa főherceg Trieszt melletti, tengerparti kastélyáról is neveztek el kávéházat (*Miramare*).

3.2.2.4. Népnévből (4) is lett kávéháznév (*Angol, Bur, Français* stb.).

3.2.2.5. Egyéb külföldi vonatkozású emlékeztető funkciójú neveket is találunk (10): *Gésa, Nagyvilág, Osman basa, Persa sah, Török császár* stb. Lehet, hogy az utóbbi nevek konkrét személyeknek állítottak emléket, mivel például a XIX. századi, egykori Sebestyén téri *Török Császár* kávéház cégére Abdul-Medzsidet ábrázolta (Bevilaqua Borsody–Mazsáry 1935. I/1. 138).

Az emlékeztető nevek, jellegükből adódóan, az aktuális politikai-kulturális eseményeket is tükrözik. A *Roosevelt* kávéház 1910-ben kapta a nevét, abban az évben, amikor Theodore Roosevelttel európai körútja alkalmával Budapesten is járt (Révai nagy lexikon. XVI. kötet. Bp., 1924, 361), a *Mikszáth* kávéház szintén 1910-ben, Mikszáth halálának évében nyerte el nevét. A három *Kossuth* kávéház is a századforduló táján bukkant fel, nem sokkal azután, hogy Kossuth gyászmenete átvonult Budapesten. A századfordulón *Labori*-nak nevezett Nagymező utcai

kávéház névadója valószínűleg Ferdinand Gustave Labori, aki az 1899-ben az Ördög-szigetéről hazaszállított Dreyfust védte perében (Révai nagy lexikon. XII. kötet. Bp., 1915, 404–405), de *Dreyfus* néven is találunk korszakunkban kávécsarnokot. Az 1900-as évek legelejéről származó *Bur* és *Transval* (*Transvaal*) név mögött feltehetőleg az 1899–1902 között zajló második angol–búr háborút kell sejtenuünk, míg az 1910-es *Portugál* név hátterében, elképzelhető, hogy az ekkor kikiáltott portugál köztársaság lehet. A századforduló környékéről származó *Szulamith* kávéháznév névadása mögött A. Goldfaden zsidó dalműve húzódhat, mely nagyon népszerű volt ekkor, a Magyar Színház telt házzal játszott, „mindenki ezt dúdolta” (Ifj. Hombár Mihály: Sulamith hatása. Kávésipari Szakközlöny, 1900. január 1. 17. számozatlan oldal). A Szövetség utcai *Üstökös* kávéháznak talán a Halley-üstökös a névadója, ugyanis nevét 1910-ben kapta, abban az évben, amikor az üstökös újból Föld-közelbe került 76 év elteltével, nagy várakozások közepette, de végül nem láthatóan.

3.2.3. Néhány elvont fogalmat is találunk az emlékeztető névrészek között (7 – 0,7%): *Concordia*, *Egyenlőség*, *Egyetértés* – e kávéháznak talán köze lehetett a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholyhoz, amelynek székháza tőle egy sarokra, a Podmaniczky utca 45. alatt volt (Berza főszerk. 1993. II. 416), ugyanis az egyetértés szabadkőművesi erény (Berényi 1992. 21, 1997. 597–598) –, *Haladás* (A *Haladáshoz*), *Jó barátsághoz* stb.

3.2.4. Találkozunk egy olyan esettel is, hogy a tulajdonos a korábbi, önmagáról elnevezett kávéházához címezte kávéházát: *A régi Zelmanovits-hoz*.

3.2.5. Emlékeztető funkciójú egyéb névrészek (21 – 2,2%): *Automobil*, *Chapeau rouge* – cégére „hetyke kis női kalapkát” ábrázolt (Bevilaqua Borsody–Mazsáry 1935. II. 1237) –, *Football*, *Holdvilág* (2), *Pokol*, *Sport*, *Unió* stb.

3.3. A névrészek egy kisebb csoportja (11 – 1,2%) a kávéház vélt jellegére hivatott utalni.

3.3.1. A *Minta* (2) név az üzlet színvonalát, követendő jellegét hangsúlyozza.

3.3.2. Ennél több névrész (9) a kávéház keltette vélt hangulatra vonatkozik: *Fészek*, *Idyll*, *Otthon* (6) stb. Az *Otthon* névrész viszonylag gyakori előfordulása nem meglepő, hiszen „a századelő Budapestjének lakás- és albérletviszonyai a mainál jóval mostohábbak voltak. A kávéházak nyitott, tágas tereikkel, hatalmas ablakaikkal, tükreikkel sokak számára jóval kellemesebb, barátságosabb légkört nyújtottak, mint az otthonuk.” (Gyáni 1999. 85–86, erről még: Gyáni 1996. 60–61, Sánta 1996. 28–44.) A rossz lakásviszonyok, az otthoni szűkös mozgás- és élettér miatt a kávéházból mintegy otthonpótlék lett.

4. A meghatározatlan névelemek (49 – 5,1%) közé kerültek egyrészt azok, amelyeket esetlegesen többféleképpen is lehet magyarázni, mivel nem sikerült kiderítenünk, hogy a névadás mögött milyen motiváció húzódik meg, másrészt ide soroltuk a kategorizálhatatlan névelemeket is.

4.1. A többféleképpen csoportosítható nevek (47 – 4,9%) legnagyobb részét azon keresztnév alkotják (24 – 2,5%), amelyeknél nem sikerült megfajtenünk a névadás mögött rejlő motívumot. A név feltehetőleg a tulajdonos vagy bérle-

ánykori vagy valamely hozzátartozójának keresztnévvel lehetett azonos; de természetesen az is elképzelhető, hogy nem kell ilyen belső motívummal számolnunk, lehet, hogy ezekben a nevekben már egy, a későbbiekben főként a vendéglátóhelyekre jellemző névadási szokást fedezhetünk fel: a felhasznált pusztakeresztnév nem vonatkozik meghatározott személyre: amolyan „díszítő név”, amelynek szerepe csupán az, hogy a cégtáblán ne csak az üzlet megjelölés szerepeljen (J. Soltész 1981. 408): *Attila*, *Erzsébet* (2), *Ilona* (2), *Jani* (2), *Margit* (3), *Rudolf*, *Zita* stb. (Természetesen az sem zárható ki, hogy a keresztnévek között vannak olyanok is, amely történelmi-mondai személyeket takarnak.)

A *Hullám* és a *Teraphia* egyazon kőbányai kávéház két neve volt, ezek nagy valószínűséggel egy fürdőre utaltak, de a korabeli címtárakban, térképeken nem találtunk ilyet. Elképzelhető, hogy a Nagymező utcai *Demokrata* kávéházhoz hasonlóan a Lajos és az Elemér (ma Marek József) utcai mögött is a Vázsonyi-féle Demokrata Kör húzódik meg, de ezt nem tudtuk kideríteni. Az *Új Idők* kávéház tulajdonosa megnyerte Herczeg Ferencet, az *Új Idők* című lap akkori főszerkesztőjét, hogy működjön közre a kávéház megnyitásán, ahol száz darab *Új Idők*-sorsjegyet osztottak szét a törzsvendégek között (Gundel–Harmath 1979. 216), de nem tudjuk, hogy a lapnak ténylegesen volt-e köze a kávéházhoz. Elképzelhető, hogy a Dobozi utcai *Villamos* kávéház neve egy, a kávéház közelében lévő megállóra vonatkozott – vagy a közelben közlekedő villamosra magára –, ugyanis a Budapesti Közúti Vaspálya Társaságnak (BKVT) 1896 óta volt itt vonala (König 1987. 23), miként a Budapesti Városi Villamos Vasútnak (BVVV) is (Csuhay szerk. 1966. 44). A két *Vázsonyi* kávéházról sem sikerült megállapítanunk, hogy tulajdonosuk, bérlőjük nevét viselték-e, vagy esetleg a demokrata politikus volt-e névadójuk, netalán nem helynévre vonatkoztak-e. A *Salvator* név a megváltó mellett talán utalhatott az Eperjes közelében lévő Szinyelipóc (Lipovce) mellett lévő ásványvízforrásra is vagy annak vizére, mely *Salvator*-forrás néven került forgalomba (Révai nagy lexikon. XVII. kötet. Bp., 1925, 643), de esetleg Habsburg Károly Szalvátor főherceg vagy annak fia, Ferdinánd Szalvátor is lehetett a névadó. A *Piccolo* (4) kávéházneveket is a meghatározatlan nevek csoportjába soroltuk, mivel ‘pincértanonc’ jelentésben utalhattak a kávéházban dolgozó személyre, ugyanakkor a kávéházban kapható árura is vonatkozhattak ‘kis feketekávé’ jelentésben, de akár a kávéház kis méretét is jelölhették. Stb.

4.2. Kategorizálhatatlan nevek (2): *Kiskeleti* (lexikális elemei ugyan azonosíthatók, de a név funkcionális szerkezete nem világos, nem tudjuk, miről kapta ez a kelenföldi kávéház a nevét, talán a Kelenföldi pályaudvart nevezhették Kis Keletinek is); *Suavit* (*Sauvit* és *Sanvit* alak is előfordul): itt a lexikai elemet sem sikerült azonosítanunk, talán a francia *suavité* (‘kellemesség, édesség’) szóval függhet össze, esetleg annak hibás alakja.

Mint az elején említettük találunk, olyan megkülönböztető elemeket vizsgált korpuszunkban, amelyek funkcionális-szemantikai megközelítés alapján több, két részre bonthatók. Ezek az összetett nevek a motiváció szempontjából három csoportba sorolhatók.

A nevek egyik nagyobb csoportjának (13) mindkét tagja motivált, a tulajdonosra és a közeli épületre vonatkozik a Soroksári úti *Graf-féle közvágóhíd* kávéház neve, és ide tartozik a kávéház méretére utaló *Kis* jelzős nevek egy része is (7): *Kis Kohn* (Kohn volt a tulajdonos), *Kis Baross* (2; a VIII. kerületi Baross utcában voltak) stb. Itt a *Kis* névelem a kávéház viszonyított méretére vonatkozhatott, ugyanis az e nevekben található másik névrésszel portálján szinte minden esetben működött kávéház Budapesten egyidejűleg, vagyis a név egy másik kávéházzal viszonyítva jelölte meg denotátumát. A *Kiskeleti* – nem azonos a korábban említett azonos nevű kávéházzal – a *Keleti*-vel szemben volt, a *Kis korona* a *Korona* közelében működött; ugyan a *Kis Mátyáshoz* kávéházzal egy időben nem volt *Mátyás* nevű üzlet Budapesten, de a név minden valószínűséggel a Rákóczi és Szentkirályi utca sarkán lévő *Mátyás király* kávéházzal vonatkozott, ugyanis az ezen kávéházat befogadó épületet a XX. század elején lebontották, a helyén felépült bérházban pedig régi nevén működött tovább a kávéház (Balla 1927. 59, 71), s ezalatt a pár év alatt találjuk itt a *Kis Mátyáshoz* üzletet.

Egy olyan név van, amelynek mindkét tagja motiválatlan (*Magyar Ott-hon*).

Ennél több (12) vegyes összetételű nevet találunk, vagyis olyat, amelynek egyik része motivált, a másik pedig nem: *Gresham-Venezia* (a Gresham életbiztosító palotájában) stb., s ezen nevek között is lelünk *Kis* névelemű neveket (*Kis Hazám* [2], *Kis Japán* stb.), ezekhez hasonló az *Új Szeged* név.

Dolgozatunkban csak a hivatalos kávéház-elnevezéseket vizsgáltuk, de a mindennapi nyelvhasználatban – a beszédhelyzettől függően (Bachát 1980. 229, 1983. 57) – természetesen sokszor rövidített formában fordulnak elő az intézménynevek: gyakori a megkülönböztető vagy a fajtamegjelölő elem ellipszise (vö. Bachát 1974. 54, 1983. 54–55, J. Soltész 1979. 97), s számos esetben találunk példát arra is, hogy az intézménynév megkülönböztető elemét használják rövidítve, becézett vagy másféleképpen módosított alakban (vö. Bachát 1981. 33–34). Ezen jelenségek részletesebb vizsgálatára történeti nyelvi korpusz esetében természetesen nincs mód, ez csak szinkrón anyag esetén lehetséges, de néhány kávéház nevének informális stílusú alakjára fellelhetők adatok (Zolnay–Gedényi 1956 és 1996). Találunk köztük egyszerű helyesírásbeli változtatást (*Zalcer* < *Salzer*), képzést (*Hercli* < *Herzl*), rövidülést (*Spolár* < *Spolarits*; *Phila*, *Fila* < *Philadelphia*; *Bucsi* < *Bucsinszky*), rövidülést képzéssel (*Bátorka* < *Bátori*, *Centri* < *Central*), csonkulást (*Metor* < *Meteor*), szótorzítást (*Ribéria* < *Riviera*; szójáték a *ribanc* szóval), köznévvvel való kiegészítést: *Orci-templom* (< *Orczy*; a közeli zsinagógából betérők kalapban üldögéltek itt, mint a templomban), *Kis Fila* (a *Philadelphia* kávéház megszűnését követően a tulajdonos fia azonos névvel nyitott új kávéházat a régi közelében, ennek becézése volt), az eredeti névnek más szóval való összerántását: *Helicai* (*Helvetia* × *Beliczay*, a tulajdonos), *Kurvaléria* (*kurva* × *Valéria*; sok ledér nőszemély járt ide) stb.

Néhány kávéháznévvel kifejezés is született: *emkénél van* (azokra mondták, akik kártyában nyertek, mivel sokuk hajnalban az *Emké*-be ment a pénzt elkölteni), *Kairóban van* (egy Király utcai klubból a közeli Cairo kávéházba jártak szo-

morkodni a pénzüket vesztett emberek), *Kairónál van* (ellentétes értelemben: 'kártyán nyer', 'jól megy') (Zolnay–Gedényi 1956. 133).

A korszakban a fellelt 936 kávéháznév között természetesen voltak azonosak, összesen 738 különböző nevet találunk – egynek véve a hangtani és helyesírási eltéréseket –, így egy névre átlagosan 1,27 előfordulás jutott. A legmegterheltebb név a *Casino* (*Kasino*, *Kaszinó*) volt (9), ezt követte a *Központi* és a *Victoria* (6), az *Európa*, a *Hungária*, a *Nemzeti*, a *Polgári* és a *Rákóczi* (5). Négy-szer fordult elő (10) az *Ámor* (*Amor*), az *Andrássy*, a *Budapest*, a *Korona*, a *Zrínyi* stb. elnevezés, míg 19 név háromszor, 92 pedig kétszer volt fellelhető kávéházcégeken.

Mint korábban látható volt, a névrészek csaknem hatvan százaléka motivált volt, ami meghaladja a korabeli moziknál tapasztalt, ötven százalék alatti értéket (Havas 1997. 582), tehát összefoglalásképpen elmondható, hogy a korszak kávéházneveire nem érvényes J. Soltész azon megállapítása, miszerint az emlékeztető nevek elszaporodása az elnevezendő objektumok számának megnövekedésével függött össze, az utca- és intézménynevek nagyobb arányban való megjelenésével (1979. 26, 125). Ráadásul kávéházból lényegesen több volt, mint moziból. A motivált nevek nagy aránya – mint láttuk – a tulajdonosról, bérllőről elnevetett kávéházak nagy számának és a lokalizáló nevek kedveltségének volt köszönhető.

Ugyanakkor azt is láthattuk, a múlt század elején folytatódott az a kiegészítés után, az 1870-es években elkezdődött folyamat, hogy a reformkorra (vö. Mazsáry 1943. 273) és a Bach-korszak végét követő időszakra jellemző nemzeti, hazafias érzelmeket kifejező neveket külföldieskedő, nemzetközi elnevezések kezdték felváltani az üzleteken (Csatári 1971. 18, Bevilaqua Borsody–Mazsáry 1935. I/2. 206–207, II. 1237). Ezt jelzi az is, hogy a fellelt több mint 930 névnek kicsivel több, mint negyedét idegen szavak, illetve nem magyar vonatkozású tulajdonnevek teszik ki, bár ez az arány még így is messze elmarad a korabeli mozinevekéhez képest, ahol ez meghaladja az ötven százalékat (Havas 1997. 582).

Ebben a folyamatban nagy szerepe volt a külföldi névadási szokások befolyásának; mint ahogy korábban bécsi közvetítés révén a magyarországi vendéglők, fogadók cégei erősen utánozták a nyugat-európai példákat (Csatkai 1971. 13–14), úgy a bécsi kávéházak elnevezési hatással voltak ekkor is a budapestiekre: „...éppúgy amint a Wiener Mode néhány hónapon belül átkel a határon... mi-helyest odaátról új kávéháznak (vagy szállodának) híre érkezik: biztosra vehető, hogy annak a neve nemsokára Budapest utcáin is feltűnik, esetleg némi honi sallanggal fölcicomázva.” (Balla 1927. 182.) A *Belmont* kávéház alapítójának kérésére például azt követően festették át gyorsan a neve után elkészített cégéret *Belmont*-ra, hogy Bécsben éppen ekkor avattak fel egy azonos nevű kávéházat. E kávéházat később *Atlantis*-nak keresztelték el, amely nevet állítólag megint csak az éppen ez idő tájt létesült bécsi *Atlantis* kávéház után kapta új tulajdonosától (Balla 1927. 182). – A patikaneveket vizsgálva is az derül ki, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia nagyvárosaiban nemcsak hogy ugyanazon típusú nevek találhatók, de a nevek nagy része is fellelhető mindenhol (Ördög 1980. 239).

A külföldi vendégforgalom megindulásának is szerepe lehetett az idegen nevek elszaporodásában: gyakran a külföldi vendégekre gondoltak a névadáskor, szívesen választottak nemzetközi neveket a könnyebb kiejtés és megértés céljából (mint korábban láttuk, olasz helynevek német alakban is névadóvá váltak). – De általában is elmondható, hogy az európai és amerikai nagyvárosok, az előkelő fürdőhelyek és a gyarmati kikötők kávéház-, étterem- és szállodanevei nagy hasonlóságot mutatnak egymással (Heise 1988. 98).

Hivatkozott irodalom:

ALPÁR ÁGNES 1991. *A Városligeti Színkör 1889–1934*. Színháztörténeti füzetek 79. Országos Színháztudományi Múzeum és Intézet, Bp.

ARADI NÓRA–DEMETER IMRE–HALÁSZ ZOLTÁN et al. 1972. *Budapest*. Panoráma, [Bp.] (3. kiadás).

BACHÁT LÁSZLÓ 1974. Az intézménynevek jelentéstani problémái. In: IMRE SAMU–SZATHMÁRI ISTVÁN–SZÜTS LÁSZLÓ (szerk.): *Jelentés- és stilisztika (a magyar nyelvészek II. nemzetközi kongresszusának előadásai)*. Nyelvtudományi értekezések 83. Akadémiai Kiadó, Bp., 51–54.

BACHÁT LÁSZLÓ 1980. Beszédhelyzet és névhasználat. In: Hajdú–Rácz (szerk.) 1980. 227–229.

BACHÁT LÁSZLÓ 1981. Földrajzi nevek és intézménynevek az ifjúsági nyelvben. *Névtani Értesítő*, 5. 31–34.

BACHÁT LÁSZLÓ 1983. Az intézménynevek a nyelvhasználatban. *Magyar Nyelvjavítások*, 25. 53–58.

BALLA VILMOS 1927. *A kávéforrás*. Légrády Nyomda és Könyvkiadó Rt., Bp. (2. kiadás).

BALLAI KÁROLY (szerk.) 1943. *A magyar vendéglátóipar története. I. A honfoglalás századától az 1848/49. szabadságharcig*. Kultúra és Propaganda Könyv-, Zenemű- és Utazási Szövetkezet, Bp.

BENKŐ LORÁND 1994. Szynobság a nyelvhasználatban. *Magyar Nyelvőr*, 118. 377–385.

BERÉNYI ZSUZSANA ÁGNES 1992. *Szabadkőművesi páholynevek 1991-ig*. Magyar névtani dolgozatok 114. Az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége, Bp.

BERÉNYI ZSUZSANA ÁGNES 1997. Miskolc és környéke szabadkőművesi páholyneveinek vizsgálata. In: B. GERGELY–HAJDÚ (szerk.) 1997. II. 593–599.

BERZA LÁSZLÓ (főszerk.) 1993. *Budapest Lexikon*. I–II. Akadémiai Kiadó, Bp.

BEVILAQUA BORSODY BÉLA–MAZSÁRY BÉLA 1935. *Pest-budai kávéházak. Kávé és kávé mesterség 1538–1935*. I–II. Athenaeum, Bp.

Budapesti cím- és lakásjegyzék. 1880–1916 (1–27. évf.). Franklin Társulat, Bp.

BUZA PÉTER–MÉSZÁROS GYÖRGY–RÁDAY MIHÁLY 1998. *Budapest teljes utcanévlexikona*. Dinasztia Kiadó–Gemini Budapest Kiadó, Bp.

B. V. [BALLA VILMOS] 1928. A kávéházak városa. In: *Az 50 éves Pesti Hírlap jubileumi albuma*. Bp., 764–769.

- CSATKAI ENDRE 1971. *Cégérek*. Corvina Kiadó, [Bp.].
- CSUHAY DÉNES (szerk.) 1966. *A budapesti közúti vasút 100 éve*. Közlekedési Dokumentációs Vállalat, Bp.
- GALLINA FRIGYES 1931. *Budapest utcanévei*. Különlenyomat a Városi Szemle 1930-as (16.) évfolyamából. Bp.
- B. GERGELY PIROSKA–HAJDÚ MIHÁLY (szerk.) 1997. *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai*. I–II. kötet. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 209. Bp.–Miskolc.
- GRASL BERNADETT 2001. Kávéház budapesti bérházakban. In: Saly (szerk.) 2001. 33–55.
- GUNDEL IMRE–HARMATH JUDIT 1979. *A vendéglátás emlékei. A pesti, budai és óbudai fogadók, vendéglők, korcsmák, serházak, kávéházak, mulatók, cukrászdák és egyéb szórakozóhelyek életéből*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp.
- GYÁNI GÁBOR 1996. A kávéházba járó polgár. *Budapesti Negyed*, 2–3. szám, 57–68.
- GYÁNI GÁBOR 1999. A nyilvános tér és használói Budapesten a 19. század végén és a századfordulón. In: *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten 1870–1940*. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp. (2., változatlan kiadás), 51–109.
- HAJDÚ MIHÁLY 1975. *Budapest utcanéveinek névtani vizsgálata*. Nyelvtudományi értekezések 87. Akadémiai Kiadó, Bp.
- HAJDÚ MIHÁLY 1986. *Magyar hajónevek*. Magyar névtani dolgozatok 57. Az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége, Bp.
- HAJDÚ MIHÁLY–RÁCZ ENDRE (szerk.) 1980. *Név és társadalom*. Veszprém megyei honismereti tanulmányok VII. Veszprém.
- HAVAS PÉTER 1997. Száz év budapesti mozinévdívatja. In: B. GERGELY–HAJDÚ (szerk.) 1997. II. 581–589.
- HEISE, ULLA 1988. *Histoire du café et des cafés les plus célèbres*. Belfond, Paris (a német nyelvű eredeti kiadás: Edition Leipzig, 1987).
- HOFFMANN ISTVÁN 1989. Számítógépes helynévtörténeti vizsgálatok a KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékén. In: BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC (szerk.): *Névtudomány és művelődéstörténet*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 183. Bp., 103–107.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai 61. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 1999. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások*, 37. 207–216.
- HOLLÓ SZILVIA ANDREA 1996. Hősök és mondák az utcanévadásban. In: Hofer Tamás (szerk.): *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei*. Néprajzi Múzeum–Balassi Kiadó, Bp., 222–250.
- KOLOZSVÁRI ANDOR 1970. A kávé és kávéház. In: TÍMÁR ANDOR (szerk.): *Erzsébetváros*. Budapest Főváros VII. Kerületi Tanács Végrehajtó Bizottsága, Bp., 187–225.
- KÖNIG FERENC 1987. *A 100 éves budapesti villamos vasút története (1887–1987)*. BKV Jubileumi Emlékbizottság, Bp.
- LESTYÁN SÁNDOR 1955. *Utazás a fehér asztal körül*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp.

- LÖRINCZY ZSUZSA–VARGHA MIHÁLY (szerk.) 1997. *Építészeti kalauz. Budapest építészete a századfordulótól napjainkig*. 6 BT, Bp.
- MAZSÁRY BÉLA 1943. A magyarországi vendéglős (korcsmáros) ipar 1849-ig. In: Ballai (szerk.) 1943. 238–286.
- MÉSZÁROS GYÖRGY–VÍZY LÁSZLÓ (szerk.) 1993. *Adalékok a Belváros történetéhez*. I–II. A Budapesti Városvédő Egyesület kiadása, Bp.
- MEZŐ ANDRÁS 1969. A belterületi hivatalos névadás néhány sajátossága. *Magyar Nyelv*, 65. 199–204.
- MEZŐ ANDRÁS 1970. A mesterséges földrajzi nevek motivációja. *Magyar Nyelvjárások*, 16. 55–70.
- MEZŐ ANDRÁS 1981. *Korona. Névtani Értesítő*, 6. 61–62.
- MEZŐ ANDRÁS 1982. *A magyar hivatalos helynévadás*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- ÖRDÖG FERENC 1980. A patikanevek keletkezésmódjai. In: HAJDÚ–RÁCZ (szerk.) 1980. 235–239.
- PAP VERA ÁGNES 2001. Kávéházi belső tér 1880 és 1940 között. In: SALY (szerk.) 2001. 57–77.
- POSGAY ILDIKÓ 1980. Az intézménynevek egy csoportjáról. In: HAJDÚ–RÁCZ (szerk.) 1980. 241–243.
- POSGAY ILDIKÓ 1997. Búcsú a pesti presszóktól. In: B. GERGELY–HAJDÚ (szerk.) 1997. II. 589–592.
- RÉDEY MIKLÓS–BOKELBERG EDE (szerk.) 1905, 1908, 1911. *Budapesti útmutató. Rendőrségi zsebkönyv*. Rédey Miklós és Bokelberg Ede kiadása, Bp.
- SALY NOÉMI 1996. Krisztinaváros és a Philadelphia. *Budapesti Negyed*, 2–3. szám, 215–242.
- SALY NOÉMI 2001. A pesti kávéházak „őskora”. In: SALY (szerk.) 2001. 9–31.
- SALY NOÉMI (szerk.) 2001. „Budapest nagykávéház”. Ernst Múzeum, Bp.
- SÁNTA GÁBOR 1996. „Vigasztal, ápol és eltakar.” A budapesti kávéházak szociológiai és pszichológiai természetrajza a századfordulón. *Budapesti Negyed*, 2–3. szám, 27–56.
- SÁRMÁNY ILONA–JUHÁSZ GYULA 1996. Amit a századforduló kávéházainak berendezéséről tudunk. *Budapesti Negyed*, 2–3. szám, 243–260.
- SCHMALL LAJOS 1906. *Buda-Pest utczái és terei. Adatok a Buda-Pesti utcák és terek elnevezéséhez és történetéhez*. Budapest Székesfőváros házinyomdája, Bp.
- SCHRAMM FERENC 1967. Régi csárda- és fogadónevek. *Magyar Nyelvőr*, 91. 485–488.
- SIKLÓSSY LÁSZLÓ 1943. A magyarországi vendégfogadók Buda fölszabadításától a szabadságharc végéig. In: BALLAI (szerk.) 1943. 161–237.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1981. Az intézménynevek megkülönböztető (egyedítő) elemének típusairól. *Magyar Nyelvőr*, 77. 407–413.
- SÜVEGES GERGŐ 1997. *Névválasztás az ELTE BTK hallgatóinak e-mail címeiben*. Magyar névtani dolgozatok 153. Az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Név-kutató Munkaközössége, Bp.

- SZABÓ-PAP KRISZTINA (szerk.) 1983. *Adalékok a Belső-Erzsébetváros történetéhez*. Budapesti Városszépítő Egyesület, Bp., [1984].
- SZÁNTÓ ANDRÁS 2001. Pesti ember a kávéházban reggeltől reggelig. In: Saly (szerk.) 2001. 89–99.
- SZÉKELY GYÖRGY (főszerk.) 2001. *Magyar színháztörténet 1873–1920*. Magyar Könyvklub–Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Bp.
- SZÉKELY KATALIN 2001. A kávéház a magyar képzőművészetben. Művészek a kávéházban, kávéház a művészetben. In: Saly (szerk.) 2001. 161–176.
- SZENTES ÉVA–HARGITTAY EMIL 1998. *Irodalmi kávéházak Pesten és Budán. Irodalom a kávéházban – kávéház az irodalomban*. Universitas Kiadó, Bp. (2., átdolgozott kiadás).
- VARGA ÉVA 1996. Hölgközönség a pesti kávéházakban. *Budapesti Negyed*, 2–3. szám, 69–93.
- VARGA ÉVA 2001. Belépés csak hölgyeknek. Női kávéházhasználati [!] szokások és kávéházi szerepek Budapesten az 1880-as évektől az 1930-as évekig. In: Saly (szerk.) 2001. 137–149.
- ZAKARIÁS G. GÁBOR 1961. *Budapest*. Magyarország művészeti emlékei 3. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Bp.
- ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY 1956. *Budapest a fattyunyelvben*. Bp. (kézirat, Országgyűlési Könyvtár).
- ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY 1996. *A régi Budapest a fattyúnyelven*. Szerk. FAZAKAS ISTVÁN ÉS KIS TAMÁS. Fekete Sas Kiadó, Bp.

HAVAS PÉTER

MÁRAMAROSI SÓBÁNYANEVEK

Pesty Frigyes 1864. évi Helynévtárának Máramaros megyei anyagában buk-tantam néhány névre, Itt a sóbányát aknának nevezik. Három helység leírásában találkozhatunk velük. A névadás indítékát egyik sem közli, így néhány esetben csak sejtéseink lehetnek a névadást illetően.

Aknasuhatag (Ocna Șuhatag): Adalbert-akna, Albert-akna, Erzsébet-akna, Gábor-akna ~ Gábor aknája, Hojpa-akna, János-akna, Mihályi-akna ~ Mihály aknája, Péter-Pál-Schacht (kútakna), Striga-akna.

Aknaszlatina (Szolotvina): Alberti-akna, Christina-aknak, Cunegudna-akna ~ Kinga-akna, Ferenczi-akna, Josephi-akna, Ludovica-akna.

Rónaszék (Coștini): Antal-akna, Apafi-akna, Ferenc-akna, Ferdinánd-akna, Károly-akna. Ker. János-akna, Kurucz-akna, Mária-akna, 2. Josef-akna, Miklós-akna, Rákóczi-akna, Szentháromság-akna, Teresia-akna, Viz-akna.

Van, amelyikben 1864-ben folyt a sótermelés, másokat időlegesen szüneteltettek, a harmadik rész használaton kívül.

MIZSER LAJOS

EGY KISVÁROS TANÁRI RAGADVÁNYNEVEIBŐL

(Névtani vizsgálat négy váci középiskolában)

I. Bevezetés

Köztudomású, hogy a falvakban, elsősorban a sok azonos családnév miatt, a hivatalos név mellett a közösség ragadványnevekkel is megkülönbözteti tagjait. Ezt a nem hivatalos névelemet tehát a szükséglet teremti meg. A hosszabb-rövidebb ideig zárt közösségben együtt tevékenykedők (pl. diákság, katonaság, munkahelyi kollektíva), legtöbbször a gúny, ritkábban a bók szándékával, szintén élnek ezzel a névadási formával. Sokszor ez ki is szorítja a hivatalos nevet, így a család- és keresztnév helyett identifikálja az egyént. A fentebb említett ragadványneveknek azonban egészen más a szerepük. Míg az előbbieket differenciálnak, ez utóbbiak a hivatalos nevet helyettesítik, és leggyakrabban említőnévként fordulnak elő (a tanári ragadványnevek csak említőnevek lehetnek). A témával több dolgozat is foglalkozik. Közülük csak néhányat említek meg. Értékes adatokat közöl Mizser Lajosnak a Katonai ragadványnevek című tanulmánya. (MIZSER 1969: 69). A diákság ragadványneveiről pedig ugyanő egy másik írásában ad képet. Ebben az újszászi gimnázium egyik osztályának ragadványnévanyagát négy éven keresztül vizsgálja (MIZSER 1996: 419). Bachát László a IX. anyanyelv-oktatási napok egri rendezvényén tartott előadásában így fogalmaz az iskolai ragadványnevekről: „A ragadványnévadásnak szinte melegágya az iskola. A tanuló gúnynevet vagy bóknevet akaszt a tanulótlására és tanáira.” (BACHÁTH 1990: 54.) Az 1992/93. tanévben a váci Árpád Fejedelem Általános Iskola hét tanulócsoportjában felmérést készítettem a tanulók nyelvhasználatáról. Ennek keretében a tanulók egymásnak adott ragadványneveit is felmértem. (DÓRA. 1994: 54) Már ekkor érlelődött bennem az a terv, hogy a váci iskolák tanárainak ragadványneveit is feltérképezem. Az eredeti tervtől, tudniillik, hogy minden iskolára kiterjesztem a vizsgálatot, el kellett térnem, ugyanis ez rengeteg időt igényelt volna, lévén Vác iskolaváros (a speciális intézményekkel együtt 20 iskola).

Mivel a középiskolák diákjai „érettebbek” az ilyen felmérésben való részvételre, négy középiskolára szűkítettem a kört. A kiválasztásban döntő szerepet kapott, hogy technikailag megoldható-e a felmérés, azaz van-e olyan segítőkész kolléga, aki vállalja a munka irányítását. Ebből következik, hogy a kiválasztott iskolákban sem volt teljes körű a vizsgálat, a résztvevők körét a tanár lehetőségei határolták be. A következő iskolában kérdeztük meg a tanulókat: Boronkay György Műszaki Középiskola és Gimnázium, Kereskedelmi Szakközépiskola, Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakiskola, Madách Imre Gimnázium, Táncsics Mihály Mezőgazdasági Szakképző Iskola.

Az adatgyűjtést minden iskolában egy magyartanár irányította. A tanulók papíron közölték a tanár ragadványnevét és a névadás indítékát. A hozzám érkező céduláskák szolgáltatták az adatokat. Ezúton köszönöm meg Békésiné Szalóky Anna (Táncsics Mihály Mezőgazdasági SzKI.), Pátkai Andrásné (a kereskedelmi iskola), valamint Urbán Márta (Boronkay Középiskola) kollégák segítségét. A Madách Imre Gimnáziumban - ahol az 1999/2000. tanévben, a gyűjtés időpontjá-

ban, óraadó tanár voltam – magam végeztem el a munkát, abban az osztályban, ahol tanítottam (11./c). A négy középiskolából 132 név gyűlt össze. A legtöbb a kereskedelmi iskolából (66). A többi iskola adatai a következőképpen oszlanak meg: Boronkay: 26, mezőgazdasági: 20, Madách: 20

A tanulók által közölt adatokkal kapcsolatosan az alábbi megjegyzéseket teszem:

Többen leírták a tanár család- és keresztnévét. Ezeket a dolgozatban általában mellőztem, mert úgy éreztem, hogy személyiségi jogokat sért a nyilvánosságra hozataluk. Egy-két esetben szükség volt azonban a hivatalos név említése (vagy a család-vagy a keresztnév, esetleg mindkettő), mert a ragadványnévvel olyan szoros összefüggésben van, hogy e nélkül a ragadványnév keletkezésének indítéka érthetetlen lenne. Ilyen esetek: a családnév fordítása idegen nyelvre, a névfacsarás, a becézés, illetve egyéb más kapcsolat.

Előfordult, hogy a tanárral kapcsolatban sértő megjegyzéseket használtak a tanulók a névadás indítékának megfogalmazásakor. Ezeken igyekeztem „szépíteni”.

Az eredeti helyesíráson csak helyenként javítottam. Néhány ragadványnév (közszói jelentésénél fogva) kis kezdőbetűvel szerepelt. A tulajdonnévi jellegnek megfelelően ezeket nagy kezdőbetűre javítottam. A két vagy ennél több elemből álló neveknek minden elemét nagy kezdőbetűvel írtam (kivéve a két szóismétlést és az egy négy elemből állót).

Az egybe- és különíráson elvétve változtattam. Olyan esetekben tettem ezt, amikor ez föltétlenül indokolt volt (ha a helyesírás szabályaitól jelentősen eltértek a tanulók írásbeli adatai). Volt, ahol meghagytam az eredeti formát. Sokszor nehéz helyzetbe kerültem, mert nem tudtam eldönteni, hogy a tanulók külön elemként fogják-e fel őket, vagy egyetlen szóalaknak tekintik-e. Emiatt lehet, hogy néhol „szubjektív” volt a helyesírásom. A *Bikebá*, *Csudifej*, *Nagymák*, *Pedibá*, *Skótszoknyás* például megmaradt egybeírva, ám a *Csizmás Kandúr*, *Kis Vakond* esetében a különírás mellett döntöttem, noha ezek egybeírva szerepelnek a „tanulói kéziratban”. Ennek megemléztetését azért tartom szükségesnek, mert a neveket a besoroláskor (egyelemű, többelemű) a tőlem javított változat szerint csoportosítottam.

A dolgozatban a neveket egy-egy szempont alapján betűrendben mutatom be.

II. A ragadványnevek alaki szerkezetének kérdései

Az egy és több elemből álló nevek

Mindenekelőtt szükségesnek tartok néhány terminológiai kérdést tisztázni. Egyetértve és azonosulva J. Soltész Katalin felfogásával „a teljes egyéni nevet helyettesítő ragadványneveket” ‘önálló ragadványnevek’-nek tekintem (J. SOLTÉSZ 1979: 62). Ennek hangsúlyozása azért szükséges, mert a szakirodalomban más felfogással is találkozunk. (A hivatkozásokat, Lőrincze Lajos és Penavin Olga álláspontját lásd Soltész Katalinnál uo. a lábjegyzetben). A tanári ragadványnevek mellett általában nem található sem családnév, sem pedig személynév; (a névanyagban összesen három kivétel van: D. J. Mencsik, Stari Papa, Szabó G /dzsí/). A ragadványnév önmagában identifikálja a személyt, s mivel a nevek között van-

nak olyanok, (számuk nem is kevés), amelyek több szóból, azaz névelemből állnak, szükségesnek tartottam az alábbi csoportosítást használni: egy, két, három, illetve négy elemből álló nevek

1. Az egy elemből álló nevek

Aneszteziológus, Angyalka, Anyu, Apánk, Aranypók, Balfék, Bambusz, Bérgyilkos, Bikebá, Bors, Botasz, Börfejú, Büdöske, Csiklós, Csipi, Csirke, Csonti, Csudifej, Csutka, Depike, Deszka, Dextor, Dzsovanni, Egér, Evetke, Fárasztó, Farkas, Faszor, Gallusz, Gepárd, Gernyó, Godzilla, Gömbvillám, Görény, Gúnárnyakú, Hegyeske, Jedi, Jimmy, Joda, Joystick, Kacsa, Kakaó, Kaméleon, Kari, Kémó, Kocka, Kojak, Kozmin, Köpöcsésze, Langeléta, Lütyő, Maca, Márk, Mazsola, Meki, Mester, Micimackó, Molekula, Nagymák, Neuplatz, Nőgyűlölő, Olajné, Ondózó, Öreg, Palotás, Papa, Patkány, Pedibá, Pocok, Popeye, Pöpi, PTK, Rex, Röfi, Sárkány, Sittes, Skótszoknyás, Smogmann, Smyle, Spricekli, Tampon, Tehénke, Törppapa, Törppilla, Tutu, Vízicsibe, Vörösbecy, Zrínyi, Zsenike, Zsiráfnyak, Zsuzstjó

Az egy elemből álló nevek száma: 94

a) Egyszerű szavak

Aneszteziológus, Angyalka, Anyu, Apánk, Bambusz, Bors, Botasz, Buzi, Büdöske, Csiklós, Csipi, Csirke, Csonti, Csutka, Depike, Deszka, Dextor, Dzsovanni, Egér, Evetke, Fárasztó, Farkas, Gallusz, Gepárd, Gernyó, Godzilla, Görény, Hegyeske, Jedi, Jimmy, Joda, Joystick, Kacsa, Kakaó, Kaméleon, Kari, Kémó, Kocka, Kojak, Kozmin, Langeléta, Lütyő, Maca, Márk, Mazsola, Meki, Mester, Molekula, Olajné, Ondózó, Öreg, Palotás, Papa, Patkány, Pocok, Popeye, Pöpi, PTK, Rex, Röfi, Sárkány, Sittes, Smyle, Spricekli, Tampon, Tehénke, Tutu, Zrínyi, Zsenike, Zsuzstjó

Az egyszerű szavak száma: 72

a/1 Szófaji megoszlás

főnevek 61

melléknévek, melléknévi igenevek: 8

kettős szófajúak.(fn+mn.): 3

b/ Összetett szavak:

Aranypók, Balfék, Bérgyilkos, Bikebá, Börfejú, Csudifej, Faszor, Gömbvillám, Gúnárnyakú, Köpöcsésze, Micimackó, Nagymák, Neuplatz, Nőgyűlölő, Pedibá, Skótszoknyás, Smogmann, Törppapa, Törppilla, Vízicsibe, Vörösbecy, Zsiráfnyak

Az összetett szavak száma: 22

b/1. Az összetett szavak fajtái

– mellérendelő összetett szó: 1

– alárendelő összetett szavak: 21

– tárgyas összetétel: 1

- minőségjelzős összetétel: 18
- birtokos jelzős összetétel: 2

2. A két elemből álló nevek:

A Cár, A Főnök, A Mester, Agár Néni, Bigg Dady, Buta Liba, Cia-cia, Csabi Néni, Csizmás Kandúr, Csókos Szájú, Csőrös Kamion, Dagadt Madár, Dzsingisz Kán, Edde Irvine, Fúrge Szarvas, Gabona Gombóc, Győri Keksz, Janus Pannonius, Jolly Joker, Kis Joe, Kis Vakond, Konyhás Néni, Mi hajlik?, Mr. Bean, NATO-man, Nix nix, Pityke Örmester, Stari Papa, Szőrös Fülű, Szuper Nagyí, Tank Aranka, Törzsfő Asszony, Velencés Néni, Vörös Róka

A két elemből álló nevek száma: 34

3./a A két elemből állók megoszlása:

Mondatértékű: 1

Szintagmák: 21 (minőségjelzős)

Névelős alakulatok: 3

Egyebek: 9

3. A három elemből álló nevek:

D. J. Mencsik, Dukai Takács Judit, Szabó G.(dzsí)

Ezek a ragadványnevek mind kapcsolatban vannak viselőjük hivatalos családnévvel. Voltaképpen a Szabó G (dzsí) csak megszorítással sorolható ide, mivel a név második eleme a keresztnév kezdőbetűje (G), s a *dzsí* ennek angolos ejtése. Számuk: 3

4. Négy elemből álló név (1)

Egy ősz a keriben

A ragadványnevek között ritkaságnak számít a négyelemű név. Ez a mondat szerű kifejezés is nehezen sorolható közéjük. Bonyolítja a helyzetet, hogy a tanulók indoklásként semmit sem írtak, így mind grammatikai, mind névtípus szerinti csoportosítása nehézkes.

III. A ragadványnevek típusai

Megfigyelhető, hogy a ragadványneveket a falvakban kizárólag csúfoló névként emlegetik. Van, ahol a *csúfnév*, *csúfolódó* név elnevezés járja. Még akkor is így nevezik a ragadványnevet, ha annak jelentése kimondottan pozitív töltésű, s az illetőre nézve kedveskedő, azaz bóknév.

Az iskolákban élő ragadványnevek között sem mindegyik gúnyos. Mind a diákok, mind a tanárok kapnak olyan neveket, amelyek jelentéstartalma inkább kedveskedő, mint bántó. Gúnynévnek nevezem azonban mindazokat a neveket, amelyek azok az illető tulajdonságaival, szavajárásával, az általa tanított tantárggyal kapcsolatban a fogyatékosságokra utalnak, illetve a név kifacsarásából a csúfolódás szándéka tűnik ki. Gyakori, hogy a keresztnév becézésével jön létre ragadványnév. Hajdú Mihály elhatárolja a becenevet és a ragadványnevet egy-

mástól. „A **keresztnevekből** származó csúfoló jellegű neveket is a becenevek közé soroltuk, de vannak olyanok, amelyeknél az eredeti alapelnevezés nehezen követhető ki, inkább csak a hanghatás adja az összefüggést...” -írja (HAJDÚ 1994: 46). Mivel a becenev inkább a szűkebb közösség (család) körében él, s szerepe nem a megkülönböztetés, a ragadványnevet pedig a családon kívüli közösség adja, az azonosítás céljából, dolgozatomban a becenevből alakult neveket is ragadványneveknek tekintem, ha funkciójuk szerint ekként jelennek meg. A névadás indítéka azt bizonyítja, hogy a ragadványnevekben jelentős szerepe van a lélektani elemeknek. Sokszor szinte kideríthetetlen az a motívum, ami a névadást indukálja. Az egyik tanárnőt például, aki két iskolában is tanít, különböző indokok alapján neveztek el *Macának*. Ahol főállásban tanít, a Margit keresztnévből alakult a becéző alak, míg a másik iskolában (itt óraadó) az öltözködése volt a névadás indítéka. Hogy ez utóbbit milyen lélektani hatások indokolják, arra nyelvi magyarázatot nemigen kapunk. A ragadványnevek csoportosításakor a névadás indítékát vettem figyelembe. Olykor nehéz volt eldönteni, hogy a név valóban csúfolódó szándékkal jött-e létre, vagy csak a játékosság következménye. Talán emiatt lehetnek megállapításaim helyenként vitathatók.

a/Gúnynevek

Agár Néni, Aneszteziológus, Anyu, Balfék, Bambusz, Bérgyilkos, Bikebá, Bőrféjű, Buzi, Büdöske, Cia- Cia, Csiklós, Csirke, Csizmás Kandúr, Csókos Szájú, Csonti, Csőrös Kamion, Dagadt Madár, Deszka, Dextor, Dzsingisz Kán, Egér, Fasor, Fárasztó, Fűrge Szarvas, Gabona Gombóc, Gepárd, Gernyó, Gömbvillám, Gúnáryakú, Győri Keksz, Hegyeske, Jedi, Joda, Jolly Joker, Joystick (2), Kacsa, Kaméleon, Kémó, Kocka, Kojak, Konyhás Néni, Kozmin, Köpöcsésze, Langeléta, Lütyő, Maca, Márk, Mi hajlik?, Molekula, Mr. Bean, NATO-man, Neuplatz, Nix-nix, Nőgyűlölő, Olajné, Ondózó, Patkány, Pityke Örmester, Pocok, Popeye, Rex, Röfi, Sárkány, Sittes, Skótszoknyás, Smogman, Smyle, Sprickeki, Szőrös Fülű, Tampon, Tank Aranka, Tehénke, Tutu, Vörös Róka, Zsiráfnyak

Gúnynevek összesen: 76

b/ Bók- és becéző nevek:

A Cár, A Főnök, A Mester, Apánk, Aranypók, Botasz, Bors, Csabi Néni, Csipi, Csudifej, Csutka, Depike, D. J. Mencsik, Dukai Takács Judit, Evetke, Farkas, Janus Pannonius, Kis Joe, Kis Vakond, Kari, Kémó, Maca (becenév), Mazsola, Meki, Mester, Micimackó, Nagymák, Papa, Pedibá, Pöpi, Stari Papa, Szuper Nagy, Törppilla, Velencés Néni, Vízicsibe, Zrínyi, Zsuzstyo

Bók- és becéző nevek összesen: 37

Az adatokból kiderül, hogy a tanulók elsősorban a gúny szándékával adnak nevet tanáraiknak.

Ezek egy része. közömbös hangulatú. Ilyen pl. a *Fasor* (vö. Szilágyi Erzsébet fasor közterületi név), ami egyáltalán nem sértő, stilisztikai értékét tekintve inkább semleges töltésű. A bóknevek közül érdemes megemlíteni *A Cár*, *A*

Főnök, A Mester, Apánk és a *Zrínyi* ragadványnevet. Ezek -ahogy a névadás indítékából is kiderül- pozitív tulajdonságokra utalnak. Inkább az elismerés, megbecsülés cseng ki ezeknek a jelentéséből. Külön meg kell említenem a *Zrínyi* nevet. Adatközlőimtől tudom, hogy erről a név viselője is tudott, és mivel a ragadvány-név alapjául a *Szigetvári* családnév szolgált, még büszke is volt rá. Játékos névnek tekintem a *Magyar János* latinosított formáját, a *Janus Pannoniust*, amelybe talán némi tisztelet is beleérezhető.

IV. A névadás indítékának vizsgálata

A ragadványnévadásnak számtalan oka lehet. A diákok tanáruknak leggyakrabban a szakjukról adnak nevet (lásd BACHÁT és HAJDÚ i.m.) Bár Hajdú megemlíti, hogy a tanárok is kapnak ragadványnevet külső-belső tulajdonságaik alapján. Névyagomban-ahogy ez az alábbi táblázatból is kiderül a külső-testi és a belső-lelki tulajdonságra utaló nevek száma a legtöbb, míg a szakjukról csak néhányan kaptak nevet. A ragadványneveket részletezve mutatom be(pl. testalkat, orr, száj, öltözködés, illetve szellemi képesség, szigor, szeretet, tanári magatartás stb.). Hajdú Mihály úgy véli, hogy „A belső tulajdonságok megfigyeléséhez már több idő kell, s az ilyen típusú nevek inkább szorosabb kötődésű közösségekben alakulnak ki. Többéves együttlét után keletkeznek, de nagyon jellemzők a közösségre, összeforrottságára, hangulatára.” (HAJDÚ 1994: 48). Ez tükröződik dolgozatomban is a külső és a belső tulajdonságokra utaló nevek arányát illetően.

a/ A külső, testi tulajdonság alapján keletkezett nevek:

Ragadványnév	A tulajdonság	Nyelvi eszköz
Agár Néni	a fej formája	metafora
Bors	kis testalkat, nagy erő	metafora
Bőrfejú	kopaszság	metafora
Buzi	megjelenés, viselkedés	metafora
Büdöske	a test szaga	a tulajdonság megnevezése
Cia-Cia	arcforma→egér	hangutánzó szó
Csirke	általános kinézet	metafora
Csizmás Kandúr	öltözködés	metafora
Csókos Szájú	piros ajkak	metafora
Csőrös Kamion	nagy orr	metafora
Dagadt Madár	kövér testalkat	metafora
Deszka	sovány test	metafora
Dextor	a testalkat hasonlósága	metafora
Dzsigisz Kán	hajviselet	metafora
Egér	arcforma	metafora
Fürge Szarvas	járársforma (testi fogy.)	ellentétes ért. kif..
*Gabona Gombóc	testalkat	metafora
Gepárd	megjelenés, kinézet	metafora
Gernyó	arckifejezés	metafora

Godzilla	magas testalkat	metafora
Görény	a test szaga	metafora
Gúnárynakú	hosszú nyak	metafora
Hegyeske	járásforma kicsinyítés- sel	a tul.-ság megnev.
Jedi	fejforma	metafora
Joda	a hang hasonlósága	metafora
Joystick	járásforma (testi fogy.)	metafora
Kaméleon	szemforma	metafora
Kis Joe	az apa ruházata alapján kapta a nevet (Joe)	metonímia
Kis Vakond	ruházat	metafora
Kojak	fejforma	metafora
Konyhás Nényi	külső megjelenés	metafora
Köpőcsésze	rossz szokás	metafora
Langaléta	soványság, magas ter- met	a tulajdonság megne- vezése
Lütyő	ruházat	metafora
Maca	öltözködés formája	metafora (vkire has.)
Molekula*	apró termet	metafora
Mr. Bean	külső megjelenés	metafora
Nagymák	aláírása miatt	metonímia
Papa	megjelenés	metafora
Pityke Örmester	alacsony termet	metafora
Pocok	molettség	metafora
Popeye	testalkat	metafora
Skótszoknyás	öltözködés	metafora
Smogman	dohányzás	tükörszó
Smyle	viselkedés	metafora
Szörös Fülű	a fül	a tulajdonság megne- vezése
Röfi	kövértség	metafora
Tank Aranka	nagy test, járásforma	metafora
Tehénke	kövértség	metafora
Törpilla	alacsony termet	metafora
Vörösbegy	az arc színe	metafora
Vörös Róka	a haj színe	metafora
Zsiráfnyak	magas termet	metafora

Összesen: 54

*: A Molekula ragadványnév másik keletkezési oka az, hogy a tanár kémia szakos. A név így egy másik csoportban is szerepel. A Gabona Gombóc a tanár szakjával kapcsolatban lévő nevek között is helyet kapott.

A külső, testi tulajdonságok alapján kapott nevek leggyakoribb nyelvi kifejező eszköze a metafora. A tulajdonság megnevezésével három név keletkezett:

Büdöske, Hegyeske, Szőrös Fülű. Ezek közül kettő kicsinyítő képzővel ellátott alak. Ellentétes jelentéstartalmú kifejezéssel (jelzős szerkezet) egy tulajdonságot, a testi fogyatékoságot nevezik meg: *Fürge Szarvas*. A név egyúttal metafora is. Hangutánzó szóra is van egy példa: *Cia-cia*. Van egy tükörszó is az e csoportba sorolható nevek között: *Smogman*. A külső tulajdonságra utaló nevek leggyakrabban a testalkatra, egyéb testi tulajdonságokra vonatkoznak. Kevesebb azoknak a száma, amelyek az öltözködés, a viselkedés alapján keletkeztek.

b/ *Lelki-belső tulajdonság alapján keletkezett nevek:*

Ragadványnév	A névadás oka	Nyelvi eszköz
Aneszteziológus	unalmasak az órái	metonímia
Anyu	nőies vonások	metonímia
Apu	túláságosan gondoskodó	metonímia
Balfék	Elesett	metafora
Bérgyilkos	tantárgya (matematika)	metonímia
Buta Liba	Tudatlanság	tulajdonság megnevezése
Depike	nyugodtság	tulajdonság megnevezése, becézés
Fárasztó	unalmasak az órái	tulajdonság megnevezése
Joly Joker	mindent tanított, de semmihez sem ért	metonímia
Mester	szigorúság	metafora
Mr Been	bolondos	metafora
Nőgyűlölő	szereti „piszkálni” a nőket (lányokat)	tulajdonság megnevezése
*Ondózó	központi témája a szex	tulajdonság megnevezése
*Patkány	szigorúság	metonímia
Pedibá	gyermekszeretet	becézés
Sárkány	ellenszenves jellem	metonímia
Sittes	sikkasztott	metonímia
*Stari Papa	aggódó	metafora
Szuper Nagyfi	aggódó	metafora
Törzsfő Asszony	szigorúság	metonímia

Összesen: 19

*Az *Ondózó* és a *Patkány* ragadványnév elsődlegesen belső tulajdonság alapján keletkezett, de a névadásnak van egy másik indítéka is. Az így keletkezett nevek hasonlítanak a tanár családnévéhez, azaz a tanulók névfacsarással alkották őket. A *Stari Papa* ragadványnévben az első névelem a családnév becézett formája

(Starecz), és csak a név második tagja tekinthető valójában ragadványnévnek. A tanulók azonban csak így együtt használják, tehát a két elem nem választható el egymástól.

A belső-lelki tulajdonságokra utaló nevek száma jóval kevesebb, mint a külső tulajdonságokra utalóké. Az utóbbiak száma valamivel meghaladja az előzőek egyharmadát. Ez is támogatja Hajdú Mihály fentebb idézett megállapítását. A tanulók elsősorban a tanár testi adottságaira, külső megjelenésére, esetleg szokásaira figyelnek. A belső tulajdonságokat valószínűleg nem ismerik eléggé, de az is lehet, hogy nem keltik fel érdeklődésüket. Az ebbe a csoportba tartozó nevek közül fogalmi jelentésük alapján kellemes hangulatúnak tekintem a következőket: *Apánk, Mester, Stari Papa, Szuper Nagyí*. A kicsinyítés miatt kedveskedőnek vélem a *Depike* szóalakot, míg a kifejezetten negatív jelentéstöltetűek közé sorolom az *Aneszteziológus, Balfék, Bérgyilkos, Buta Liba, Fárasztó, Jolly Joker, Nőgyűlölő, Ondózó, Patkány, Sárkány, Sittes* ragadványneveket.

Ezek közül különösen durvák: *Bérgyilkos, Ondózó, Patkány, Sárkány*. Az Ondózó ráadásul trágár is.

Eufémizmussal keletkeztek a következők: *Aneszteziológus, Balfék, Fárasztó, Jolly Joker, Mr Bean*. A nyelvi eszközök közül a metonímia a leggyakoribb (9), a metaforával és a tulajdonság megnevezésével keletkezett nevek száma egyaránt 4.

c/ A tanár szakjával, beosztásával kapcsolatos ragadványnevek:

Ragadványnév	Indoklás	nyelvi eszköz
A Főnök	igazgatói beosztás	a beosztás megnevezése
Big Daddy	osztályfőnöki beosztás	metonímia (?)
Botasz	botanikus végzettség	szófacsarás
*Gabona Gombóc	tanított tantárgy	metonímia
Kémó	kémia tanár	rövidítés
*D.J. Mencsik	énektanár	metonímia
*Molekula	kémia tanár	metonímia

Összesen: 7

**D. J. Mencsik* ragadványnév beleillene a családnévvel kapcsolatban lévő is, de a *D. J.* elemek a tanár szakjára utalnak, és tulajdonképpen ezek a betűk alkotják a valódi ragadványnevet. Ennek a névnek a szerkezete hasonlít a falvakban kialakult ragadványnevekre. Azok között is van arra példa, hogy a hivatalos nevet követi a ragadványnév. A *Molekula* ragadványnevet már említettem, itt csak utalok rá. A *Gabona Gombóc* ragadványnév kapcsolatban van a tanár által tanított tantárggyal, ez feltehetően valamilyen mezőgazdasági tantárgy. A névadás másik indítékát lásd fentebb.

Feltűnő, hogy a szakirodalomban első helyen álló indíték, a tanárok szaktantárgya, a névanyagomban kis számban található. Talán csak a *Gabona Gombóc* tekinthető sajátosan az iskolára (mezőgazdasági) jellemzőnek. Bár a

Botasz is figyelemre méltó, elsősorban játékos hangzása miatt. A *Kémó* és a *Molekula*, széles körben ismert nevek. A *Főnök* ragadványnév teljesen adekvát, míg a *Bigg Dady* metonimikus kapcsolatát csak sejteni lehet.

d/Egyéb szokás, szavajárás:

Ragadványnév	Indíték	Nyelvi eszköz
Bikebá	szeret biciklizni	becenév alakítása
Micimackó	szereti ezt az éneket	metonímia
Nix –Nix	szavajárás	a szóhasználat megnevezése
Tampon	egy történet (ismeretlen)	metonímia (?)
Velencés Néni	sokszor volt Velencében	jelzős szerkezet + metonímia

Összesen: 5

e/ Az életkor alapján keletkezett nevek:

Ragadványnév	Indoklás
Mazsola	fiatal
Öreg	nyugdíj után sokáig tanított
Pöpi	fiatal

Összesen: 3

f/A hivatalos név alapján keletkezett nevek:

Ragadványnév	Indoklás	Nyelvi eszköz
A Cár	a család és a keresztnév (Nagy Péter)	metonímia
Aranypók	a családnév (Arany Tóth)	metonímia+ névfacsarás
Csabi Néni	a férj keresztnéve (Csaba)	becézés+ „nőneműsítés
Csipi	a családnév (Csipán)	becézés
Csiklós	a családnév (Csikós)	szófacsarás
Csutka	családnév (nem közlik)	szófacsarás
Dukai Takács Judit	a családnév (Takács)	metonímia
Dzsovanni	a családnév (Chovánné)	szófacsarás
Edde Irvine	a keresztnév(Ede)	metonímia
Evetke	a keresztnév (Ivett)	szófacsarás
Fasor	család+keresztnév (Szilágyi E)	metonímia
Farkas	a családnév (Piroska)	metonímia
Gallusz	családnév (nem közlik)	-----
Győri Keks	családnév (nem közlik)	metonímia
Janus Pannonius	család+keresztnév	tükörfordítás→Magyar J.

Jimmy	J.M. monogramm	
Kakaó	a családnév (Matejcsók) (Ma tej, hol- nap...kakaó)	új szó alkotása
Kari	keresztnev (?)	becézés
Kocka	-----	-----
Kozmin	családnév (Kozma)	szófacsarás
Maca	keresztnev (Margit)	becézés
Meki	családnév (?)	-----
Mi hajlik?	családnév	mondatalkotás névfacsarással
*Nagymák	a teljes név (Nagy Márk)	névacsarás
Neuplatz	családnév (Ujhelyiné)	tükörfordítás
Olajné	családnév (Olajosné)	rövidítés
*Ondózó	családnév	szófacsarás
Palotás	családnév(?)	-----
*Patkány	családnév (Pátkainé)	szófacsarás
PTK	családnév (?)	betűszó
Rex	családnév (Juhász)+ szak(német)	metonímia
Szabó G. (dzsí)	a keresztnév első betűje	idegen ejtésforma
Sprickeli *	családnév (Skripeczky)	névacsarás
Tutu	családnév (?)	-----
Vízicsibe	a teljes név :Wiezl Csa- ba	szófacsarás
Zrínyi	a családnév (Szigetvári)	metonímia
Zsuzstyó	keresztnev (Zsuzsanna)	becézés
Összesen: 37		

*A *Nagymák* ragadványnév alapja, hogy a tanár aláírásakor az **r** betű nem látszik. Az *Ondózó* és a *Patkány* a már fentebb ismertetett ok miatt kerültek ebbe a csoportba is. A *Szabó G. (dzsí)* csak megszorítással vehető fel az önálló ragadványnevek közé. Bár az előző csoport nevei között is szerepelt olyan ragadványnév, amelyben a hivatalos név is szerepelt, de a tanár szakjára utaló *D. J.* elem egyértelművé tette a névadás indítékát. Ez esetben viszont a hiányos adat nehezíti a pontos besorolást

Az e csoportba tartozó nevek nagy része szófacsarással, azaz a hivatalos név elferdítésével keletkezett. A családnévből keletkezett szóalakok száma jóval meghaladja a keresztnévből alakultakét. Érdekes a két tükörfordítás is, bár egyikük sem pontos. Külön szólok a betűszóval keletkezett *PTK* ragadványnévről. Noha a tanulók adataiban ez a nagybetűs írásforma áll, nem lehet pontosan tudni, hogy mozaikszóval van-e dolgunk. Csak feltételezhető, olyan hivatalos név az alapja, amelyik három elemből áll (vö. a sajtóban használt TGM←Tamás Gáspár

Miklós névvel) Mivel a valódi okot nem tudtam kideríteni, a betűszó megjelölést használtam.

Több ragadványnév mellett hiányosak az adatok. A tanulók megemlítik ugyan, hogy a név „a tanár nevéből keletkezett”, nem ismertetik azonban a hivatalos névalakot. Előfordul, hogy csak kikövetkeztetéssel lehet a családnevet, illetőleg a keresztnévet tekinteni a ragadványnév alapjának.

A hivatalos név alapján keletkezett ragadványnevek a legszellemesebbek. A tanulók játékosságát bizonyítja az egyes hangsorok variálása, elferdítése. A *Cár*, *Aranypók* és a *Zrínyi* szellemes oksági összefüggésre mutatnak rá. Az *Aranypók* ezen metonimikus kapcsolaton túl hangtani hasonlóság alapján az egyik intézménynévszerű megjelölésre is utal.

g/ Indoklás nélküli nevek

Ide soroltam azokat a ragadványneveket, amelyekhez nem fűztek indoklást a tanulók. Bár az előző csoportokban is volt hiányos indoklás, de legalább valamilyen megjegyzés kapaszkodót jelentett a névadás indokának kikövetkeztetéséhez. A most felsoroltakról ez sem mondható el. Egyetlen névhez fűztek megjegyzést a tanulók, ez azonban semmilyen támpontot nem nyújt.

Ragadványnév

Megjegyzés

*A Mester

Egy ős a keriben

Gömbvillám

*Márk

Ami a lábat illeti

Nato-man (így!)

Összesen: 5

*A *Mester* ragadványnév nem azonos a belső-lelki tulajdonság szerinti csoportosításban szereplő Mester névelő nélküli alakkal. Két különböző tanárról és iskoláról van szó. A *Márk* név mellett szereplő megjegyzés semmilyen támpontot nem nyújt. Talán valami reklámszöveggel lehet összefüggésben? Bár a *Zsenike* a szellemi képességek meglétére/hiányára utalhat, nincs rá bizonyíték. Akár becenév is lehet.

V. Összegző megállapítások

A névanyag vizsgálata során az alábbi fontosabb megállapításokat tartom szükségesnek. A nevek szerkezetük szerint is sokszínűséget mutatnak. Az egyelemű nevek mellett találunk két-, illetve háromeleműeket, és van közöttük egy négyelemű is. Az egyeleműek egyszerű vagy összetett szavak. Ez utóbbiak nagy része minőségjelzős összetétel. A többelemű neveket elsősorban minőségjelzős szintagma alkotja, de találunk közöttük névelős szavakat is. A kételemű nevek közül három határozott névelős, az egyetlen négyelemű ragadványnévben feltételezhető, hogy az egy határozatlan névelő. Találunk a kételeműek között két szóismétlést is. A *Mihalik* családnévből névfacsarással kérdő mondat jött létre: *Mihalik* → *Mi hajlik*? Érdemes szólni arról is, hogy a szóhangulat szempontjából csoportosított nevek

között sok a kedveskedő, bóknév. A gúnynevek között jócskán akadnak igen durvák. Olyanokkal is találkozunk, amelyek sértőek, hiszen viselőinek természetlől kapott fogyatékoságát (mozgáskorlátozottság) gúnyolja ki. A külső-testi tulajdonságok közül a testalkat, illetve a megjelenés a leggyakoribb indíték. A belső-lelki tulajdonságok között aránylag sok a pozitív vonás. Természetesen vannak a tanár olyan negatív tulajdonságára rámutató nevek is, amelyek a tanári magatartás valóban nemkívánatos vonásai közé tartoznak. Ezek figyelmeztető jelek is lehetnek. A ragadványnevek nyelvi kifejező eszközei közül leggyakoribb a metafora és a metonímia. Jóval kevesebb az egyéb nyelvi eszközök száma.

Befejezésül még néhány egyéni véleményt szeretnék megfogalmazni a tanári ragadványnevekről. Egri diákkoromból emlékszem arra, hogy a Dobó István Gimnáziumban nemzedékek adták át egymásnak a tanárok ragadványneveit. Volt olyan név, amelyik eredetére már senki sem emlékezett. A tanárok egy része is tudott ezekről a titulusokról, hiszen volt rá eset, hogy az egyik kisdíák, a nagyobbak ugratását nem sejtve, ragadványnevének keresett egy-egy tanár urat. Váci ismerőseimtől hallottam, hogy az egyik tanárra, alacsony termete miatt a Bütyök nevet ragasztották. A másik, nem tudni milyen okból a Brunó-t kapta. Az egyik osztály, a naptárban is szereplő Brúnó-napon felköszöntötte tanárát. Ő nem sértődött meg, hanem, értve a tréfát, így szólt a diákokhoz: „Most sajnálhatja csak igazán (...) tanár úr, hogy Bütyök név nincsen a naptárban.”

Ez a kis történet fényes bizonyítéka annak, hogy az a tanár, aki nem felejtette el egykori önmagát, a pajkos diákot, mosolyog a szellemességen, a tréfán. Említettem már, hogy a nemrég elhunyt Szigetvári Mihály (a Boronkay György Műszaki Középiskola és Gimnázium egykori tanára) egyenesen büszke volt, hogy ragadványnevét a szigetvári hősről, Zrínyiről kapta. Kőváry Károly piarista tanár (a váci piaristák nyugalmazott igazgatója) maga mondta nekem, hogy diákjai Kavics tanár úrnak nevezték már a Fazekasban is. Ő ezért soha nem neheztelt. A durva nevek azonban mindenképpen kerülendők, hiszen a jó ízlést sértik.

Magam is kíváncsi voltam, hogy vajon a diákoktól milyen ragadványnevet kaptam. Kiderült, hogy nincs ragadványnevem. Néha sajnálkoztam is miatta.

Többen leírták már, hogy az anyanyelvi nevelésben a névtannak helye van. Az iskolai oktatásban sajnos kevés szerepet kap ez a diszciplína. Én úgy vélem, hogy a tanári ragadványnevek bemutatásának (kellő differenciálással) lehet nevelő ereje is. A névadás indítékai mellett a nevek típusaira lehet rávilágítani, különösen azok stílusértékére. Úgy vélem, hogy igennel felelhetünk a BÍRÓ FERENC tanulmányának címében felvetett kérdésre: Névvel (is) nevel (hetünk)?

Hivatkozott irodalom:

BACHÁT LÁSZLÓ 1990. Újabb jelenségek a diáknyelvben. In. Az anyanyelv értékrendje és az iskola (szerk. V. FEKETE PÉTER ÉS V. RAISZ RÓZSA) MNyTTK. 53-5.

BÍRÓ FERENC 1999. Névvel (is) nevel (het)ünk? In. Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában. (szerk. V. RAISZ RÓZSA ÉS H. VARGA GYULA) MNyTTK. II. köt. 443-56

DÓRA ZOLTÁN 1994/1. Diákjaink nyelvhasználatáról. (Egy felmérés tanulságai) Magyar Nyelvőr 54-7.

HAJDÚ MIHÁLY 1994. Magyar tulajdonnevek Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

MIZSER LAJOS 1969. Katonai ragadványnevek. Magyar Nyelv 69

MIZSER LAJOS 1996. Adalékok a diáknév kutatásához. Magyar Nyelvőr 419

J. SOLTÉSZ KATALIN 1997. A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai Kiadó, Budapest.

DÓRA ZOLTÁN

SZEMÉLYNEVEK SZOCIOLINGVISZTIKAI ÖSSZEFÜGGÉSBEN

1. Szociolingvisztika és névtan

Köztudott tény, hogy szociolingvisztika és névtan szorosan összetartozik. A névtan bármely területén kezdünk vizsgálni, azonnal segítségül kell hívnunk a szociolingvisztikát. Segítségével megérthetjük a névválasztás okát, a divatfolyamatokat... Fordítva is igaz: a névtan sok háttér-információt hoz felszínre, magyarázatot tud adni a helytörténet fehér foltjaira, társadalmi összefüggéseket világíthat meg, művelődéstörténeti eseményekről adhat felvilágosítást.

Dolgozatomban egy mesterségesen kialakított település - Garta - névanyagát elemzem. A XVII. század végétől a XIX. század első harmadáig terjedő időszakban azt vizsgálom meg, hogyan lett a kezdeti sokszínűségből egység. Ugyanis a XVII. század utolsó harmadában a lakosság körülbelül kétharmada magyar, egy harmada német anyanyelvű. Az 1700-as évek első évtizedeiben folyamatosan érkezik még egy 5-10%-nyi horvát származású betelepülő. A XVIII. század közepétől a község története igazolja, hogy nincs már külön német kolónia, nincs jelentősége annak, hogy valaki horvát származású, csak gartaiak vannak, és Garta jövőjén dolgoznak. Ez a „gartaiság”, mondhatnánk „gartai attitűd” ma is – 80 évvel a Kapuvárhoz csatlósítás után – világosan kimutatható. A kétnyelvűséget, a kétféle szociokulturális állapotot tükrözi a kezdeti keresztnévhasználat. A nyelvi anyag (a meglévő családnevek, a névválasztás vagy névváltoztatás) és a szociolingvisztikai tényezők (etnikai és foglalkozásbeli eltérések: azaz ki honnan érkezett az alakuló településre, illetve később a falu társadalmában milyen helyet foglalt el) közötti összefüggést szeretném igazolni. Ehhez adóösszeírások, urbáriumok névsorait, valamint a kapuvári római katolikus anyakönyvek (születési, házassági, halotti) 1685-től meglévő bejegyzéseit használtam fel.

2. Néhány szó Garta korai történetéről

Garta ma Kapuvár része (Kapuvár 11000 lakosú város Győr-Moson-Sopron megyében), 1663-tól 1923-ig volt önálló község. Aki azonban néhány évet eltöltött Kapuváron, az tudja, hogy a település az ott élők tudatában ma is létezik, nem

csak a Garta vagy Gartai névvel kezdődő intézménynevek jelölik ezt, hanem az emberek gondolkodása, magatartása is. Gyakran hallani napjainkban is, hogy „nem kapuvári vagyok, hanem gartai”. Egy attitűdvizsgálat tökéletesen igazolná ezt a szemléletet. Garta történetének néhány kiragadott eseménye bizonyítja az itt élők összeforrottságát: 1875-ben a megye első falusi olvasóköre – Gartai Polgári Olvasókör néven – itt alakult meg; szívósan ragaszkodtak a régi, romos iskola eredeti formában történő megőrzéséhez, felújításához; tíz éve igényes előadásokkal rendszeresen működik a Gartai Népfőiskola; ma saját régi címerük visszaállításán fáradoznak. És még hosszan lehetne sorolni, mi minden igazolja a helybeliek lokálpatriotizmusát, a szülőföldhöz való erős érzelmi kötődését.

A település kialakítását 1663-ban Nádasdy Ferenc nádor engedélyezte. Kapu vára a századok folyamán katonai település volt, ahol hajdúk szolgáltak. Egy részük a vár körüli házakban lakott, más részük a környező településekről járt be szolgálatot teljesíteni, illetve kapui lakosok házában élt. Ezt az „ingázó” vagy lakás nélküli állapotot szüntette meg Nádasdy Ferenc engedélye, amikor 39 muskétásnak a vártól délre másfél-két km-re fekvő pusztá helyen telket adott, hogy ott házat építhessenek. A pontos névsort ebből az esztendőből nem ismerjük, egy 1649-ből való „Kapuvári Seregek Lajstromja” megnevezésű névsorral rendelkezünk (OL Rep.14. N. 120). Ez 84 nevet tüntet fel, köztük van a 39 Gartán letelepült férfi neve is. (Köztük kell lennie, mivel ők is muskétásként szolgáltak a várban, és részt vettek a hidak őrzésében.)

Az alapítás körüli időszak eseményei rendkívül viharosak voltak: 1671-ben kivégezték Nádasdy Ferencet (ő volt a környék birtokosa); az 1680-as években a török többször végigdúlta a Rábaközt; 1679/80-ban hatalmas kolerajárvány pusztított a térségben; 1676-tól vagy 1681-től az elkobzott Nádasdy-birtokból Esterházy- tulajdon lett.

Úgy tűnt, minden a születőben lévő település fejlődését akadályozza. Garta mégis fejlődött. A letelepült 39 magyar katonát az 1672-es összeírás szerint már 19 német betelepült család követte. Ők folyamatosan érkezhettek, mert nyolc név mellett ez áll: „most épülnek”, hét családnév mellett: „most fognak épülni”, a négy nem jelölt család talán már épített magának (OL Rep. 65. 389.cs. N. 9.).

1680-ban már 35 német és 37 magyar családnév szerepelt a listán.

1735-ben összesen kevesebb a családok száma, mint ötven évvel korábban: 44 magyar, 17 német, 6 horvát származású családfőt írtak össze. A német ajkú betelepültek száma a felére csökkent. A lakosság létszámának fogyatkozását, illetve az összetételének megváltozását okozhatta többek között: az 1710/11-es hatalmas pestisjárvány; a kuruc és labanc csapatok között Kapuvár váráért vívott heves csaták sorozata; a Gartára települt német ajkú lakosság üldözése (Grubacsevics Ferenc tisztartó Esterházyhoz írott leveléből tudjuk, hogy: „A fiatal német kolóniát szinte megtizedelték”(OL Esterházy család hercegi ágának levéltári anyaga, P 150; 1143 cs.); a vár 1709 júliusában történő felrobbantása. (Vak Bottyán ugyanis fontosnak tartotta a vár birtoklását, de a kurucok nem tudták azt tartani, és hogy a labancok kezére ne kerüljön, felrobbantották.)

Lényeges dátum 1709., tulajdonképpen Garta létét kérdőjelezte meg, ugyanis nem lett szükség a továbbiakban katonai védelemre, tehát az itt lakók katonai szolgálat nélkül maradtak. Azonban a gartaiak nem adták fel: 1714-ben fából készült imaházat építettek Szent Fábián és Sebestyén tiszteletére (Canonica visitatio 1714) – 400 katolikus élt itt ekkor – , egy 1752-es feljegyzés szerint önálló tanítót is tartott már a község.

Az 1735-ös összeírás feljegyezte az ide érkezettek származási helyét is. Ekkor 44 magyar, 17 német és 6 horvát származású család élt Gartán.

Az 1750-es évektől perek sorozata indult el az Esterházy család és a Kapuváron, valamint környékén megtelepedett egykori hajdúk között. A birtokos igyekezett a jobbágyi terheket az eddig kiváltságos lakosságra is kiterjeszteni, ráadásul visszakövetelte az irtásföldeket. A megélhetés gondjai eddig is súlyosan nehezédtek az itteniekre, mert a falu határa kicsi volt, hagyományos paraszti gazdálkodással nem tudták eltartani magukat: „1735: erdeik nincsen... mezeik igen csekél vagyon” (OL Garta conscriptioja Rep. 14.).

1828-ban a családnevek alapján ítélve 107 (67,7%) magyar, 39 (24,6%) német és 12 (7,6%) horvát eredetű család alkotta a faluközösséget.

3. A település nemzetiségi összetétele

3.1. A származás és a családfők nevének összefüggése

1. sz. táblázat: A családfők száma és nemzetiségi hovatartozása

év	magyar családfőnév			német családfőnév			horvát családfőnév			együtt
	összesen	%	névféle	összesen	%	névféle	összesen	%	névféle	
1672	39	67	-	19	32	19	-	-	-	58
1680	37	51	24	35	48	32	-	-	-	72
1735	44	65	24	17	25	9	6	9,0	4	67
1751	49	69	33	18	25	9	4	5,6	4	71
1828	107	68	34	39	27	10	12	7,6	6	158

A táblázat megmutatja, hány magyar, német és horvát eredetű családfő élt az egyes időpontokban a településen, mekkora a különböző etnikai közösségekhez tartozók aránya, és hányféle családnév fordult elő az adott időszakban.

1672-ben a magyar lakosok nevét nem ismerjük, csak az oda települt német nyelvű lakosság névsora maradt fenn. 1735-től érezhető, hogy állandósult a lakosság nemzetiségi összetétele, és ettől kezdve nőtt a lélekszám. A nevek tanúsága alapján mondhatjuk, hogy a lakosság több mint 60%-a magyar eredetű, 25 % körüli, tehát az ott élők ¼-ét kitevő német származású 10% alatt marad a horvát eredetű névvel rendelkezők aránya. Az Esterházy-birtokokon mindig jellemző volt a német és a horvát ajkú lakosok jelenléte. Tisztartóik, bérlőik, de egyszerű napszámosaik között is sok idegent találunk. Megerősíti a nevekből adódó megállapítást az 1735-ös Conscriptio Possessionis Gartha, ahol az itt élők származási helye is megnevezésre került. Igaz, több esetben csupán azt olvashatjuk, hogy „advena”, azaz jövevény az illető. A német nyelvterületről származókról általában azt jegyezték föl, hogy „ex Styria” vagy „ex Austria”. A Pászli nevű család szín-

tén a német eredetűek között található: „Stephanus Pászly hic natus, Parens vero ex Styria”. Hoffer Pál neve után lejegyezte az összeíró, hogy mind ő, mind a szülei Gartán születtek, de elődei az első gartai lakosok voltak: „...primus Incola Gartensis...”. A horvát hangzású nevek után ez áll: ex Croatia.

3.2. A származás, a foglalkozás és a családnév kapcsolata

Az 1751-es összeírásban sok esetben szerepel a nem földművelést végzők foglalkozásának megnevezése. Legnagyobb számban a kereskedők és cipészek vannak jelen. Quaestor: *Kleiser, Hoffer, Tekovics, Oroszlány, Budai*. Az első három név világosan mutatja az idegen eredetet, a negyedikről csak azt tudjuk, hogy jövevény, a Budai család neve mellett ez állt: ex Croatia. A sutor, azaz cipész foglalkozásúak között a Pászli mellett magyar nevűek is vannak: *Hatos, Füzö, Horváth*. A *Pászli* név az első német ajkú telepesek névsorában tűnt fel először (1672-ben *Pasl*, majd később *Baszly*, aztán *Pászly* formában). Ez a neve az egyik bognárnak (rotarius) is, a *Török* és a *Bognár* nevűek mellett. A *Házoss, Tringer, Kőmeves* családfők takácsként dolgoztak (textor). Előfordul még kádár: *Valner*, szabó: *Jerkó*, kőműves: *Tringer*, pék: *Schneider* stb. *Szaradics Vitus* neve mellett azt látjuk, hogy ő Garta bírója (judex), de feljegyezték róla, hogy a fiával együtt csizmadiaként tevékenykedik. A mesteremberek, kereskedők vagy a hatalmat gyakorlók neve árulkodik a származásukról: a nevekből látható, hogy a nagyobb részt német vagy horvát származásúak. A magyar eredetű neveknel a legtöbb esetben tudomásunk van róla, hogy az adott személy jövevényként került a községbe. Biztosan gartai az 1700-as évek elejétől az anyakönyvben megtalálható *Házos* (vagy *Házass*) család.

Már az 1680-as összeírás végén olvasható, hogy „in anno 1674.-ben pedig az Nemes Kamara adván nekik szabadságot Magyar országba a vámoktól”. 1750-ben pedig azt látjuk, hogy a falunak szinte nincs határa, a szükséges legelőket is úgy bérelik, de sok a gyümölcsöskert, valamint dohánytermesztésből és főként dohánykereskedésből élnek. És „Osly földön halászó vizeket bírnak”. Az adatokból és a hozzáfűzött megjegyzésekből egyértelmű, hogy a katonáskodás megszűnte utáni nehéz esztendőket a fellendülés éveit követték. A helybeliek a sok munkáskezet, de kevés területet igénylő és tűrhető hasznot hozó dohánytermesztésben és ecet-előállításban találták meg a boldogulásukat. (1728-ban 5, 1752-ben már 68 család foglalkozott dohánytermesztéssel.) Az ide települt idegeneknek pedig elsősorban a kereskedelem biztosította a megélhetést, vitték a megtermelt dohánnyt és a vadgyümölcsökből készített ecetet, valamint a gyümölcsöt – vámmenteséget élvezve – szerte az országba. A betelepültek másik része kézműves, mesterember volt. A XX. század első feléig jellemző maradt ez az állapot: a Tringerek a környéken elismert építők, a Hofferek híres ácsok, a Jerkók jó kereskedők hírében álltak. Ha az első száz év viszonylag csekély adatmennyiségéből levont következtetést meg akarjuk erősíteni, elég a XIX. század második felének egy-egy évében megvizsgálni az anyakönyvbe írt foglalkozásokat. Azt tapasztalhatjuk, hogy a pintérmester, a gerencsér, a pék, az ács, az asztalos, a serfőző, a szappanos, a tímár, a borotvás... szinte kivétel nélkül német vagy horvát eredetű

nevet visel. További vizsgálatot igényel az, hogy az 1850 utáni években Gartára települők között mekkora a nem katolikus felekezethez tartozók aránya, ugyanis a század második felében már élnek a községben evangélikus és izraelita vallású német nevűek is.

A családnevekből és a foglalkozásokból kiindulva tehát a falu belső struktúrájáról is képet alkothatunk: a név és a mesterség egymást erősítve utal a többféle nemzetiség együttélésére, de arra is, hogy az együttélés békés és harmonikus lehetett. Egymásra utaltan éltek együtt a termelők, a mesterek, a kereskedők. Megfigyelhetjük azt is, hogy a gyökeret alig eresztett, de az összeírás alapján legmódosabbnak tűnő Szaradics Vitus a falu bírója lehetett.

4. A „gartaivá válás”

4.1. A keresztnévek tanúsága

Ha Garta történetét vizsgáljuk, sehol sem találunk utalást arra, hogy a betelepült lakosság őrizte volna anyanyelvét, szokásait. A nevek is azt bizonyítják, hogy a 'jövevények' szinte ideérkezésük első percétől a beolvadásra törekedtek.

Az elsőként ide érkezett német családfők keresztnévét megvizsgálva a sokszínűséget tapasztaljuk (*Ádám, András, Dániel, Dir/Din?, Fülöp, Gáspár, Gergely, György, János, Jakab, Kristóf, Lénárd, Lőrinc, Mátyás, Melch?, Mihály, Pál, Simon, Zsigmond*). Később ez a sokféleség eltűnik. Ezt bizonyítja a növekvő névgyakoriság.

2. sz. táblázat: A névgyakoriság a lakosság eltérő eredetű rétegeinél

év	magyar keresztnév		német keresztnév		horvát keresztnév	
	összes	gyakoriság	összes	gyakoriság	összes	gyakoriság
1672	84	4,95	19	1,72	-	-
1680	37	2,85	35	1,84	-	-
1735	44	4,90	17	1,54	6	1,5
1751	41	3,40	16	1,6	4	1,0
1828	107	6,30	39	3,25	12	1,7

Az 1672-es magyar családok keresztnevénél – gartai adatok hiányában – a Kapuváron szolgáló katonák keresztnévét vizsgáltam meg. Az első két időpontban még nincsenek horvát eredetűek a faluban.

Az 1751-es összeírás több helyen nem adta meg a férfi keresztnévet, helyette az özvegygé vált asszony leányneve szerepelt (pl.: „Anna Nyilas Vid. Sipőcziana”).

Már az 1828-as keresztnévadási szokások is mutatják azt a folyamatot, hogy az itt élő német származású családok magyarrá váltak: a névgyakoriság nőtt, elmaradtak a *Fülöp, Jakab, Lénárd, Wolfgang* nevek, az előforduló 12 név mindegyike a magyar családok névválasztásában is jelen van. Ez igaz a horvát eredetű családokra is. (Noha itt a csekély számú adatból nem lehet egyértelmű következtetést levonni.)

3. sz. táblázat: Keresztnévek az eltérő eredetű családnevűeknél

év	magyar	%	német	%	horvát	%
1751	János	21,9	János	25,0	Ádám	25,0
	István	19,5	György	18,7	Antal	25,0
	Mihály, György	17,1	Mihály	12,5	János	25,0
	Ferenc	7,3	András, Fülöp, István, József, Ferenc, Lénárd, Wolfgang	6,3	Vitus	25,0
	Ádám, András, Imre, József, Márton, Péter, Tamás	2,4	-	-	-	-
1828	István	15,9	János	20,5	József, Mihály	25,0
	József, János	14,1	István, József	18,0	János	16,6
	Mihály	12,1	Ferenc	12,8	Pál, Mátyás, Miklós, Ferenc	8,3
	Ferenc	10,3	Pál, György	7,7	-	-
	Pál	8,4	Mihály	5,1	-	-
	György	5,6	Vendel, András, Mátyás, Gáspár, Márton	2,6	-	-
	Mátyás	3,7	-	-	-	-
	Péter, Antal, András	2,8	-	-	-	-
	Vendel, Imre, Miklós, Gáspár, Sándor, Fábián, Sebestyén, Márton	0,9	-	-	-	-

Az évszámok megválasztását a három etnikai csoport megléte indokolja. A % az adott évben az összeírásban talált nevek arányában mutatja meg a kiválasztott keresztnévet.

A táblázat azt jelzi, hogy a XIX. század elejére a keresztnévek az eredeti nemzetiségi hovatartozást már egyáltalán nem tükrözik, mindenhol a *János*, *József*, *István*, *Mihály* kerül az első helyekre.

4.2. A névgyakoriság és a településszerkezet

A viszonylag alacsony névgyakoriság abból adódik, hogy csak a családfők keresztnévét vettem figyelembe, azaz az előbbi felsorolásban az apa és felnőtt fiai nevét látjuk. De ez a lista sok minden más dologról is árulkodik, például a *Kleiser* család esetében 7 családfő szerepel az összeírásban, mindegyiknek eltérő a keresztnéve: *Mihály*, *János*, *József*, *György*, *István*, *Ferenc*, *András*. Ugyanez megfigyelhető a *Nagy* család esetében is. Az 1828-as összeírásban az 51-60. sorszám között *János*, *Mihály*, *Ferenc*, *Pál*, *Sándor*, *György*, *István*, *Péter*, *Mihály*, *Pál* (senior) nevek fordulnak elő. Csupán két ismétlődést találunk köztük, de az egyiknél az idősebb személy neve mellé megkülönböztető jelzést ragaszt az összeíró.

A keresztnévek gazdagságát magyarázza a telkek szűkös volta. Ahogy említettem 39 telket kaptak a letelepedők, illetve ez bővült még az 1670 körül érkező németek számára kijelölt építési telkekkel. Mivel Gartának sem a határa,

sem a belterülete nem volt tovább növelhető, így kialakultak az úgynevezett közös udvarok. A felnőtt, családot alapítók otthon maradtak, az eredeti telket osztották tovább. Az 1930-as években Sopron vármegye legnépesebb udvarának számított a gartai Gerencsér-udvar, melyben 12 család 63 tagja lakott egy időben. Fontos volt a megkülönböztető nevek nagy számán túl az eltérő keresztnév is, az egyik udvarban ugyanis a „Vargák”, a másokban a „Nagyok” vagy a „Harmatok” laktak, azaz sokáig egy közös udvar az eredetileg egy közös család tagjait fogta össze. Ebből következett, hogy nem hívhattak mindenkit Nagy Jánosnak. Később a helyszűke, a „benősülés” vagy a szegénység miatt más családok is bekerülhettek a közös udvarokba.

A német nevűek estében érdemes odafigyelni a névgyakoriság növekvő mutatójára, mintegy ezzel is jelzik a beilleszkedési törekvésüket, ugyanazokat a keresztnéveket választják, mint a többiek. A szociolingvisztika felől közelítve ezt a szemléletváltást, a saját eredeti közössége helyett az új közösséghez tartozás kívánását, attitűdváltást jelez.

4.3. A házastárs kiválasztása

A házastárs megválasztása, valamint a gyermeknek adott név is igazolja azt, hogy a németek és horvátok igyekeztek beolvadni. A teljesség igénye nélkül hozok példákat az 1706-51 közötti időből. Sajnos a XVII. század végi, XVIII. század eleji anyakönyvi bejegyzések itt-ott hiányosak, néhol nehezen vagy nem is olvashatók, gyakran nem jegyzik a lakóhelyet. (A gartaiakat kezdetben Kapuváron anyakönyvezték más környékbeli települések lakóival együtt.)

férj	feleség	gyermekek
Hoffer Márton	Tringer Mária	Ilona, Mária
Pintér Jakab	Pintér Katalin	Ilona
Remerhoffer György	Horváth Katalin	György
Hoffer Gáspár	Németh Rozina	Ilona
Hoffer István	Kerekes Katalin	György
Kalmár János	Aisler Erzsébet	Mária, Erzsébet
Tringer Gáspár	Vörös Erzsébet	József, András
Remerhoffer Fülöp	Horváth Julianna	József
Remerhoffer Ferenc	Németh Rozália	György
Remerhoffer János	Konkol Erzsébet	Orsolya
Horváth András	Haesinger Erzsébet	Ilona
Tringel Gáspár	Konkolyi Orsolya	Mihály, Mária
Garab Mihály	Teleki Ilona	György
Klauser János	Orbán Zsuzsanna	Katalin
Kleiser István	Bösze Katalin	Anna, Katalin
Tisler Pál	Tóth Ilona	János
Tisler Gergely	Süpcz Katalin	Katalin
Hegy Wolfgang	Tömböly Éva	Márton
Hoffer Jakab	Pintér Katalin	Katalin
Tisler Lénárd	Süpcz Erzsébet	Mátyás
Preklet István	Süpcz Katalin	István
R. Hoffer Fülöp	Pásli Vilma	Fülöp

Preklet Szabó János	Süpőcz Judit	Éva, Ilona, János, Borbála
Tott Benedek	Kleiser Mária	Éva
Klaiser Pál	Tót Judit	Mára, Anna
Nagy junior János	Klauser Dorottya	Ferenc
Nagy György	Klauser Judit	Katalin Anna
Tringer István	Oón alias Prajler Erzsébet	Erzsébet
Langer János	Verő Éva	Katalin
Pulker Antal	Bogdány Anasztázia	Krisztina
Ader Gergely	Varjas Ilona	Pál
Hoffer Péter	Rácz Mária	Ilona
Kötéljártó György	Langer Katalin	Ferenc
Kleizer György	Bársony Erzsébet	Anna
Göndöcs Volfgang	Mocsa Judit	Katalin
Nyikos Volfgang	Tömböly Éva	János
Klajzer János Mátyás	Nagy Katalin	Mihály
Oroszlán István	Hoffer Mária	István
Tringer Ignác	Hany Erzsébet	János
Hegykői Pál	Tringer Anna	István
Göndöcs Farkas	Mocsa Judit	Ferenc
Kümmüves József	Tringer Erzsébet	István
Elenitics János	Garab Ilona	Anna
Lukovits Mátyás	Sipőcz Katalin	Ferenc
Dezomits János	Pap Erzsébet	János
Szaretics György	Billakovics Anna	György
Nagy János	Elencsics Katalin	János
Tegovics János	Bognár Mária	János
Hérics István	Vas Örse	Erzsébet
Szaratics Vitus	Agg Mária	Ferenc
Dekovits István	Söggjártó Erzsébet	Katalin
Kapronczai Czingaro György	Judit	Volfgang

A XVIII. század első évtizedében még gyakori az azonos származásúak házassága. (A neveket eleinte a születési anyakönyvből a szülők rovatból gyűjtöttem a már említett okból.) Később is akad erre példa, de sokkal gyakoribbá válik a vegyes házasság. Mivel nem tudtam megbízhatóan teljes listát összeállítani, így általánosabb megállapításokat teszek pontos statisztikai összefüggések kiszámolása helyett.

Az első egyértelműen, de a második pár is valószínűleg német eredetű, ugyanis az 1672-es összeírásokban a *Pinter* név a német nevek között szerepelt, a magyar nevek között sokáig nincsen. *Hans Remerhoffer* nevét ott találjuk 1680-ban az összeírásban. Ez a név sok gondot okozhatott a mindenkori lekipásztornak, mert írták *Remelhoffer*, *Remerhoffer*, *Remer Hoffer*, *R. Hoffer* formában, és valószínű őt jelölte a *Remer Fülöp* név is. A későbbi összeírásokban az elsőként érkezett német ajkú családfelek neve közül kevés szerepel, viszont ha a nők nevét is vizsgáljuk, azt látjuk, hogy több 1672-es és 1680-as név jelen van később is: *Aisler*, *Haesinger*, *Oón alias Prajler*.

Az 1680-as összeírásban a *Michael Grab* mellé későbbi kézírással ez került: *Garab Mihók*. Ma Gártán a *Garab* név elég gyakori. Feltűnő lehetett a *Wolfgang* keresztnév. Bizonyítja a *Kapronczai Czingaro György és Judit* házaspár névválasztása.

Sok fejtörést okozott – nemcsak a lekipásztornak, de nekem is – néhány házaspár neve. A következő bejegyzéseket találtam:

-1710: Hegy Wolphgang – Tömböly Éva, gyermekük Márton

-1714: Volfgangus Farkas – Demböly Éva, gy.: Ilona

-1717: Wolfgangus Farkas – Demböly Éva, gy.: Ilona

-1723: Hegyi Volfgang – Tömböl Éva, gy.: Erzsébet

-1725: Nyikos Volfgang – Tömböly Éva, gy.: János

Az asszony családnévének eltérése ellenére meggyőződésem, hogy ugyanarról a személyről van szó. A név hangzása nagyon hasonló, a keresztnév mindenütt Éva, és a XVIII. század folyamán nem találtam más személyt sem Demböly, sem Tömböly névvel. A férfi névnek idegensége zavarhatta a bejegyző papot, vagy mégis több személyről lehet szó?

Érdekes egy másik házaspár névének bejegyzése is. A férfit szintén Wolfgangnak hívják:

-1723: Göndöcs Volfgang Gergely – Mocsá Judit: János

-1725: Göndöcs Volfgang – Mocsá Judit: Katalin

-1730: Göndöcs Farkas – Mocsá Judit: Ferenc

Az 1735-ös összeírásban a négyes sorszám alatt szerepel: „Volfgangus Joannes Göndöcz natus hic in Kapuvár alias exet persona Nobilis”. Tehát a bejegyzés arra utal, hogy Göndöcs János Volfgang (Farkas) Kapuváron született és nemes ember volt. Esetleg azonos lehet a Göndöcs Farkassal vagy a Volfgangus Farkassal. A példák, adatok igazolják azt a feltevést, hogy az ide érkező német ajkú lakosság gartaivá akart válni, minden formában igyekezett beilleszkedni. A legjobb eredményt természetesen a családba kerülés hozhatta. Ez mind a férfiak, mind a nők párválasztásában nyomon követhető: német származású lánynak magyar, később horvát eredetű társat választhattak. Gyermekük névadásában (György, Mihály, János ... Ilona, Katalin, Éva ...) is a megszokott rend uralkodik.

4.4. Névmagyarosítás, névváltoztatás

A gartaivá válás szándéka évtizedek múlva is tapasztalható. A XIX. század végén és a XX. század első harmadában tömegesen jelentkező névmagyarosítások a gartai névanyagban is megfigyelhetők.

Sterlik ⇒ *Sarlós*, *Heinrich* ⇒ *Honti*, *Hesch* ⇒ *Hevesi*, *Kraker* ⇒ *Kemény*, *Schei* ⇒ *Mezősi*, *Axnix* ⇒ *Szentiványi*, *Polák* ⇒ *Kapuvári*, *Strausz* ⇒ *Szőllősi*, *Mujzer* ⇒ *Mocsári*, *Tscheik* ⇒ *Csipkés*, *Piesenberger* ⇒ *Barabás*, *Kránitz* ⇒ *Kardos*, *Strobl* ⇒ *Szalmási*, *Perst* ⇒ *Pesti*, *Léránt* ⇒ *Lászlófi*, *Ziftinger* ⇒ *Villányi*, *Szaradits* ⇒ *Szendi*, *Szaradits* ⇒ *Soproni*, *Krampalits* ⇒ *Zoltán*, *Plavits* ⇒ *Pápai*, *Vajdics* ⇒ *Vajdafi*, *Kurcsics* ⇒ *Kővári*.

Néhány hagyományos, gyakori – valószínű éppen a gyakorisága miatt – magyar családnevet is megváltoztattak: *Kiss* $\Rightarrow$ *Kapuvári*, *Kis* $\Rightarrow$ *Kisházi* (Kisház: egy a Hanságban lévő major neve). Egy *Kovács* *Kováts-ra* változtatta a nevét, *Ősze* nevű cipésmester pedig *Eősze*-re módosított. A születési anyakönyv megjegyzés rovatában szereplő további 22 név idegen, sokszor a magyar fülnek szokatlan hangzású. 14 német hangzású vagy írású név fordult elő közöttük. A korai gartai telepések nevét nem találjuk ezen a listán. Többen a nevet változtatók közül az Esterházy-uradalom dolgozói (*Strausz* napszámos) vagy tisztviselők (*Heinrich* vasúti pályafelügyelő), esetleg egyszerű mesteremberek (*Sterlik* pékmester). Gartán ma is van 2 *Szaradits* és 21 *Szaradics* nevű család. Abból a csoportból, akik –ts-sel írták a nevüket, egy *Szendi*, egy *Soproni* lett. A *Kurcsics* napjainkra is gyakori név maradt, az *Axnix* (12 van ma is) családnév ugyancsak a XVII. század végétől megtalálható a névanyagban. Írták *Oxnix*, *Achsznix*, *Axnix* stb. formában, rengeteg nehézséget okozott e név leírása. Közülük az egyik *Szentiványi* néven él tovább.

Ezekből a névváltoztatásokból annyi következtetést vonhatunk le, hogy a korszellem, a kordivat behatolt Gartára is. De elsősorban nem a tősgyökeres gartai neveket változtatták meg viselőik, hanem a később ideköltözőkre, vagy az átmenetileg itt élőkre hatott ez a divátáramlat. Tehát a sokat emlegetett beilleszkedési törekvés itt is utolérhető.

5. A bel- és külterület szűkössége

5.1. Háromelemű nevek

A XVIII. század végére a „gartaivá lenni – attitűd” kialakult, megszilárdult. Kis helyen éltek az emberek, egymásra utaltan. Egyedül a név őrizte, hogy sokféle nemzetiség keveredéséből alakult ki a falu. Valószínűleg kezdetben több német eredetű név is magyarrá lett (talán az említett Volfgangus Farkas is, aki feltehetően Göndöcs vezetéknévvel él).

A nemzetiségek keveredéséről árulkodnak a háromelemű nevek is, ahol a családnév és keresztnév mögé, közé vagy elé beépült harmadiknak egy megkülönböztető név. 1828-ban 159 családot írtak össze, 41-féle családnév jelöli az itt élőket. Tehát nagy a családnévek egyezése, emiatt szükséges egy harmadik név-elem beiktatása:

Prekleth Szabó János

Oón alias Plajer Erzsébet

Kiss-Leizer József

Benkovics (Kü Mihály) József

Varga (Apeller) János

Ezeknél a neveknél két családnév összekapcsolásával érik el az egyértelmű megnevezést. Mindegyik variációban az egyik családnév idegen eredetű. Legszébb megoldás a *Benkovics* (*Kü Mihály*)-féle megkülönböztetés, ahol a zárójeles forma arra utalhatott – későbbi adatok erre engednek következtetni –, hogy hol, melyik udvarban lakott a Benkovics család.

Természetesen a tulajdonnév megkülönböztető funkciója a sokszor előforduló magyar családneveknél sem működhetett kifogástalanul. A leggyakoribb neveknél már a XVII. század végén is láttunk megkülönböztető nevet. 1687-es halotti anyakönyvi bejegyzés: „Vak Molnár György”.

A nagyon gyakori Varga névnél tíz év anyakönyvi (mind a születési, házassági, mind a halotti) bejegyzéseit átvizsgálva a következőket találtam: *Varga (Apeller) János, Varga Pál György, Varga Hajdu János, Varga (Hajdu) Mihály, Varga György (Pál), Varga Király József, Varga Pál (Vas), Varga Berta József, V. Gyurkó Antal, Varga Antal hátulsó.*

Ugyanilyen sok, a hivatalos bejegyzésekben is megtalálható megkülönböztetést találunk a *Sipőcz, a Kis, a Molnár, a Horváth* családnevek mellett. A *Kleizer, Hoffer, Áder, Axnix* neveknél azonban szinte sohasem fordul elő megkülönböztetés. A *Kleizer* családban időnként a kettős keresztnévadás figyelhető meg.

A kevés, tehát állandóan ismétlődő családnév, valamint a már korábban említett közös, tulajdonképpen nagycsaládot magába foglaló udvar indokolja a nevek háromeleműségét. A harmadik névegység tartósan, öröklődve, a hivatalos feljegyzésekbe is beépülve tovább él. Így válhat szociolingvisztikai tényezővé a „telekhiány”!

5.2. Kitelepülés

Az 1735-ös Babót-Ordód összeírásban tizenhat gartai nevet találunk. (Ordód nevű település ma már nincs, Babót néhány km-re fekszik Gartától DK-re.) Ezek a családok Gartáról települtek ki Ordódra.

A nevek és a szociális, helytörténeti folyamatok arról tanúskodtak, hogy nagyon erős megtartó és összetartó ereje volt és van most is a településnek. A munkalehetőség megszűntével (1709 után), művelhető földterületek híján is találtak a boldogulásra módot. Az alábbi lista viszont jelzi, hogy más irányú folyamatok is zajlottak: voltak olyanok, akik máshova költöztek, nyilván az megélhetési nehézségek miatt. A távozók között az 1700-as évek elején érkezett Degovics és Lukovics család is ott van. Rajtuk kívül a Jerkó, és a Budai családról tudjuk, hogy későbbi jövevények, a többi név az eredeti gartaiak leszármazottait jelöli:

Kis György	Pintér István
Lükös János	Lukovics Antal
Horváth György	Tóth Mihály
Nyilasi János	Hegyi Mihály
Tóth János	Kovács Mihály
Jerkó Mihály	Szabó Anna
Degovics János	Bognár János
Németh Fülöp	Budai József

6. Összegzés

Dolgozatomban a neveket azért hívtam segítségül, hogy a település nemzetiségi összetételéről tanúskodjanak, és igazolják azt a folyamatot, hogyan lesz a kezdeti sokféleségből egység. A nevek azonban az akkor élők mindennapjairól is sokat

elárulnak. Nem csak azért, mert az összeíró feljegyezte, hogy ki mit dolgozott: szántóvető vagy serfőző volt-e a név viselője, hanem a nevek értelmezéséből rengeteg egyéb információt is ki tudunk olvasni. Tudósítanak például az egykori – egy vagy két évszázaddal korábbi – foglalkozásokról: Téglavető, Táljártó, Szíjjártó, Sövegjártó vagy Söggjártó, Kötéljártó, Dohányos, Taligás, Molnár, Szür-Szabó, Soldos. Nagyon értékes információt hordoz a Sipőcz családnév. A néhány Zsoldos és Hajdú vezetéknéven kívül úgy tűnhetne, hogy semmi nem jelzi az egykori katonatelepülés létét. Azonban, ha értjük a név jelentését, azonnal bizonyítva látjuk, hogy Garta a „Muskatirossok Várossa” volt. A sipőc szó jelentése: gyalogos katona. (Kázmér Miklós: Régi magyar családnevek szótára XIV-XVII. sz.) Rögtön érthetővé válik, miért ennyire sűrűn előforduló név ez Gartán.

Jellemző tulajdonságokról beszélnek: *Sánto, Büszke, Kövér, Hosszu, Hajgató, Halavány, Halgató, Henye, Balog, Szeles, Erős, Szerencsés, Szerencse*. Valószínű az állatnevek családnévként ugyancsak a tulajdonságokat vagy az állattal történő foglalkozást jelölik: *Róka, Farkas, Bogár, Sas, Boha, Szarka, Szuniog, Borgyas, Birkás, Varjas*. Jellemzőek a növénynévből alakult családnevek is: *Konkoly, Lencse, Kőrös, Borsó, Virág, Kökén, Káposztás, Töllös*. Nagyon szép metafora rejlik némely név mögött: *Bársony, Selyem, Selymes, Gyolcs. A Lökös* név arra utal, hogy e tájnak a honfoglalást követő századokban az *Osl* nemzetiség volt a birtokosa, akiknél az egyik gyakori előfordulása keresztnév a *Lőrinc*, ennek becézett változata a *Lökös* vagy *Lükös*.

Bármely névhez nyúlunk, hosszú történeteket idézhetnénk fel a helytörténetből, a mindennapokból vagy az akkor élők nyelvhasználatából. A *Lábos, Házos, Sánto* nevek, a *Kökín, Szíplak*, illetve a *Konkol, Mihál* a nyelvjárás akkori vagy akár mai állapotát mutatják.

Gartát 1923-ban egyesítették Kapuvárral. Az utóbbi évtizedekben a város legdinamikusabban fejlődő részévé vált. Lakossága, területe megsokszorozódott. A 2002 januári adatok mégis meglepő eredményeket adnak. A tizennyolc év feletti lakosok családnévét, tehát nem a családfők nevét, tudtam megvizsgálni. 249-féle családnévet tartanak nyilván. Legtöbb a *Horváth* (6,1%), aztán a *Varga* (5%), ezt követi a *Németh* (4,8%), majd a *Kiss* (4,6%) családnévűek csoportja. 2%-nál több a *Nagy, Kovács, Szabó, Tóth* vezetéknévűek aránya, 1 és 2 % között találjuk néhány magyar eredetű névvel együtt az évszázados német és horvát eredetűeket: *Hoffer*(1,7%), *Kleizer* (1,2%), *Áder* (1,15%), *Szaradics* (1,1%)...Az összes német nyelvből származtatható családnév a gartai nevek 11,5%-át adja, a horvát eredetű pedig az összes név 8,4%-át teszi ki.

A családnevek tehát hű tanúi a történelemnek.

VARGA JÓZSEFNÉ

A HÉBER-ZSIDÓ NÉVADÁS

A **héber–zsidó** névadásnak igen nagy szakirodalma van, hiszen a keresztyénség nevei is egyrészt ebből nőttek ki, másrészt ha nem is töretlen, de folyamatos volt a nevek élete. Ugyanakkor a legnagyobb nehézséget is adja ezeknek a neveknek a bemutatása, mert egységesnek legkevésbé mondható a névanyag. A történelem három nagy időszakra osztja a névadási gyakorlatot: az első a jeruzsálemi templom rómaiak által történt lerombolásáig terjed, de ez a kor is két kisebb egységre tagolható. A **prebiblikus** névanyag a Kr.e. XII. századig terjed, s akkád meg egyiptomi szövegekben, különösen nagy számban a Kr.e. XIV. századi Tel el-Amarna-i levelekben fordulnak elő hely- és személynevek. Legjellemzőbb sajátosságuk a természeti nevek és a teoforikus nevek. Természeti neveknek tekintjük az állat-, növény-, anyag-, tárgy-, tulajdonság-, rokonság- vagy természeti jelenségek közneveinek személynévként való fölhasználását. Ilyenekkel bőven találkozunk a Bibliában, majd a ma élő névanyagban is, hiszen a névöröklés és hagyomány évezredekön keresztül megtartotta használatukat. *Achan* 'kígyó', *Ari* 'oroszlán', *Yonah* > *Jónás* 'galamb' (nőnév is), *Ze'ev* 'farkas'; nők: *Ayala* 'szarvas', *Dvorah* > *Debóra* 'méh', *Leah* > *Lea* 'antilop', *Rachel* > *Ráhel* 'bárány, anyajuh', *Tábita* 'zerge' (arám), *Tziporah* > *Cippóra* 'madár', *Tzukit* 'rigó' *Yas'úr* 'vízimadárféle', *Bar* 'gabona', *Habakuk* 'bazzalikom' (asszír eredetű); *Carmel* 'szőlő' vagy 'főtt zöld gabonaszem', *Ilana* 'fa', *Tamar* > *Támár* ~ *Tamara* 'datolyapálma'; *Adam* 'föld' vagy 'ember', *Arad* 'bronz'; *Yahaloma* 'gyémánt' (nő), *Dorin* 'ajándék' (nő), *Chetz* 'nyíl'; *Asher* 'áldott', *Ashir* 'gazdag', *Boaz* 'erő', *Chava* > *Éva* 'élet', *Amal* 'munka', *Dan* 'bíró', *Dinah* 'bíró' (nő), *Dathan* 'törvény', *Amitai* 'igazság' vagy 'barát', *Chanah* > *Anna* 'kegyelem', *Bat-Sheva* > *Betsabé* 'eskü leánya', *Aharon* > *Áron* 'tanító' vagy 'neklő', *Amon* 'nevelő' vagy 'építő', *Gidon* > *Gedeon* 'hatalmas harcos', *David* 'szeretett', *Eli* 'fölemelt', *Gershom* 'idegen, jövevény'; nők: *Bar* 'tisztá', *Bilha* 'gyöngye', *Bosmat* 'illatos', *Hagar* 'idegen', *Hadar* 'szépség', *Naomi* 'édesem', *Száráj* > *Sára* 'fejedelemasszony', *Yafa* 'gyönyörű', *Hila* 'korona, glória', *Yaara* 'lépesméz'; *Abba* 'atyá', *Abraham* 'sokaság atyja', *Absalom* 'béke atyja', *Abigail* > *Abigél* 'az én atyám örül' (nő), *Ach* 'fivér', *Achim* 'népem fivére', *Ben* 'fiú, fia', *Bechor* 'elsőszülöt fiú', *Ben-Chanan* 'kegyelem fia', *Banyamin* > *Benjámin* 'jobb kéz fia', *Bechora* 'legidősebb leány', *Anan* 'felhő', *Barak* 'fényes' vagy 'villám' (nőnév is), *Ayelet* 'hajnalcsillag' (nő), *Ester* 'csillag' (perzsa, nő), *Gal* 'hullám' (ffi és nő is), *Yama* 'tó' (nő) stb., stb. E típus mellett már a korai időszakban találkozunk teofór nevekkal, amelyek azonban még a környező népek különböző vallási kultuszára utalnak. Az ilyen nevek egy része továbbélt a hagyományok alapján, s nagyon sokszor beleillesztették a héber eredetű nevek anyagába véletlen egyezések vagy hasonlóságok alapján. As (egyik legősibb egyiptomi, a sivatag sólyomfejű istene) vagy *Aséra* (kánaánita istennő) vagy *Asima* (szír istennő) > *Asenat*, *Aser*, *Askenáz*; *Gad* (az arameusok szerencsét hozó istene) > *Gád* „És Zilpa, Lea szolgálója fiút szült Jákobnak. Akkor azt mondta Lea: Szerencsém van! Ezért nevezte el őt *Gádnak*.” (I. Mózes 30: 10-11). *Isara* ~ *Istár* (a Közel-Keleten széles körben ismert archaikus isten) >

Isakár; Marduk (babilonai fő bálványisten) > *Mordokáj; Baal* (eredetileg 'úr, birtokos, tulajdonos' jelentésű közzzó, majd önálló istenné lett több nép mitológiájában is) > *Baal ~ Baalá, Bálák, Bálám~Bileám, Bálhanan, Bálnúsz~Bálszamusz, Baltazár, Esbaal, Jerubaal.*

A **biblikus kor** nevei között megtaláljuk a főlisoroltak nagy részét, s a teoforikus nevek kiegészülnek három meghatározó elemmel: *Ja- ~ Jah- ~ Je- ~ Jeh- ~ Jo- < JHVH ~ Jahve ~ Jehova és El- ~ Eli- < Él ~ Elóah ~ Elohim* valamint *Ad- ~ Adon < Adonaj*. Az első kettőnek jelentése 'Isten', de míg az *Él* ősi sémi szó, a *JHVH* héber eredetű. Az *Adonáj* jelentése 'úr, parancsoló'. Mindhárom szó elemeit fölhasználták névösszetételekben: *Adonijah ~ Adónijjá ~ Adónijahu* 'Uram az Isten' vagy 'Isten az én Uram', *Adónícedek* 'az Úr az igazságosság', *Adórám ~ Adónirám* 'Uram magasságos'; *Amacjá ~ Amacjáhú* 'Isten ereje' vagy 'akit Isten megerősít', *Amarijá ~ Amarjáhú* 'Isten szava' vagy 'Isten megmondta', *Amaszjah > Ámós* 'Isten hordoz', *Ataljáh* 'Isten fenséges', *Azarjá ~ Azarjáhú* 'Isten megsegített', *Chananjah > Anániás* 'Isten oltalmaz', *Jóhanán > János* 'Isten kegyelmes'; *Ammiél* 'Isten a rokonom' vagy 'népem Istenhez tartozik', *Arel ~ Ariél* 'Isten oroszlánja' vagy 'oltár' (nőnév is), *Aszáél* 'Isten cselekszik', *Azarél ~ Eleázár* 'Isten megsegített', *Daniél > Dániel* 'Isten a bírám', *Elisha* 'Isten a megmentő', *Elijahú > Éliás, Illés* 'Isten az Istenem', *Eliél* 'Isten az Istenem', *Gabriel > Gábor* 'Isten embere' vagy 'Isten ereje'; nőnevek: *Ilanija* 'Isten termő fája', *Yehoadan* 'áldott az Isten', *Yehudit > Judit* 'könyörögni' vagy 'zsidó nő'; *Amiela* 'Isten népe', *Elisheba > Erzsébet* 'Isten esküje' vagy 'Isten megesküdt'. Igen sok a mondatértékű név, s kérdőmondatokkal is találkozunk: *Mikájáhú, Mikáél > Mihály* 'Ki olyan, mint az Isten?'

A kor névadási szokásairól azt tartják, hogy apa és anya egyaránt választhatott nevet, de élő hozzátartozó nevét nem adhatta az újszülöttnek. A levíratus (sógorházasság) érvényessége alatt a második férjtől született fiú az első férj nevét kapta, s örökölte minden jogát is. Sokszor Isten sugallatára választották a szülők gyermekük nevét, ami azt is mutatja, hogy a név szerepe nagyon fontos volt, de mágikus erőt nem tulajdonítottak csak Isten (Jahve) nevének, s ezt tabunak tekintették. A név megváltoztatása hatalmat jelentett az illető fölött. Néha Isten maga változtatta meg egyesek nevét: *Ábrám > Ábrahám, Jákob > Izrael*, de sokszor ezt az uralkodók is megtették: Nékó fáraó *Eljákim* nevét *Jojákimra*, Nebukadneccár főudvarmestere *Dániel, Hanánja, Misáél és Azárja* nevét *Baltazár, Sadrak, Mésak és Abédnegóra* változtatta.

A rómaiak Kr.u. 70-ben történt győzelmével, mások szerint a Bar Kochba-fölkelés 135-ben történt leverése után új korszak, a **szétszórás** (gólusz) vagy **diaszpóra kora** következett. A római császárok nagyarányú kitelepítései (Dél-Itália, Szicília, Szardínia, Róma, Hispania) mellett hatalmas menekülő hullámok indultak el Szírián, Kisázsian, a Fekete-tengeren keresztül Nyugat-Európa felé. Ez utóbbiak adták később az **aszkenázi** zsidóságot, amelynek nyelve, a **jiddis** a német egyik nyelvjárásává, de inkább szociolektusává lett. Névadásuk megőrizte az ősi hagyományokat, de kisebb mértékben hatott rá a környező népek névdivatja is. Elsősorban a görög: *Alexander > Zander, Ptolemaiosz > Tolmai >*

Bar Tolmai > *Bertalan*, de a római is: *Julianus, Justus, Rufus* stb. Germán eredetűek: *Adler, Bär, Fuchs, Hirsch, Löwe, Wolf, Golda, Perl, Bluma, Frajdl, Hertz* stb., de más nyelvek neveiből is vettek át: *Arszlán* (török 'oroszlán '), *Vilk* (lengyel 'farkas '), *Farkas* (magyar). Ezeknek megvannak a héber megfelelői, s tudatos fordításoknak is tekinthetők.

A magyarországi zsidóság túlnyomó többsége az aszkenázi kultúrkörbe tartozott, s a jiddis nyelv hatása alatt alakította eredeti héber neveit. Az első fölmérés Szeged 1810 és 1825 közötti születési adatok alapján készült (CEGLÉDI 1997). A 302 fiú újszülött 47 különböző nevet kapott, amelyeknek több mint fele (26) héber eredetű, s csak egy magyar (*Farkas*) található közöttük. A 244 lány 30 néven osztozott, s két magyar eredetű található köztük (*Sarolta, Rózsa*).

Férfinevek		Nőnevek	
1. <i>Jakab</i>	13,0 %	1. <i>Róza~Rozália</i>	20,0 %
2. <i>Mór, Móric</i>	10,0	2. <i>Katalin</i>	10,0
3. <i>József</i>	8,6	3-4. <i>Mária</i>	9,0
4. <i>Ignác</i>	6,5	<i>Júlia~Julianna</i>	9,0
5. <i>Salamon</i>	6,0	5. <i>Terézia</i>	?
6-7. <i>Ábrahám</i>	4,0	6. <i>Anna</i>	?
<i>Sámuel</i>		7. <i>Jozefa</i>	
8. <i>Vilmos</i>	3,6	8. <i>Eszter</i>	
9. <i>Dávid</i>	3,0	9. <i>Franciska</i>	
10. <i>Mózes</i>	2,4	10. <i>Nanett</i>	
11-12. <i>Chajin</i>	2,0	11. <i>Eleonóra</i>	
<i>Simon</i>		12. <i>Amália</i>	

A XIX. század második felének magyarországi zsidó összeírásai közül néhányat földolgoztak névgyakorisági szempontból. Az 1868-ban a magyarországi zsidó kongresszus küldötteinek megválasztására választói névjegyzéket állítottak össze, amit KÖHEGYI MIHÁLY (1999) dolgozott föl, s ennek alapján a város fölnőtt férfilakosságának, 160 főnek az egyénneveit tekinthetjük át gyakorisági sorrendben.

1. <i>Mór</i>	15	9,4 %
2-3. <i>Ignác</i>	12	7,5
<i>Jákob</i>	12	
4. <i>Bernát</i>	9	5,6
5-8. <i>Jakab</i>	8	5,0
<i>Károly</i>	8	
<i>Lipót</i>	8	
<i>Samu</i>	8	
9. <i>Salamon</i>	7	4,4
10-12. <i>Adolf</i>	5	3,1
<i>Lázár</i>	5	
<i>Miksa</i>	5	
13-16. <i>Ármin</i>	4	2,5
<i>Dávid</i>	4	

<i>Fülöp</i>	4
<i>Vilmos</i>	4
17-19. <i>Henrik</i>	3 1,9
<i>József</i>	3
<i>Simon</i>	3

Nem szükséges a teljes listát látnunk ahhoz, hogy megállapítsuk a német hatást. Ugyanakkor azt is megfigyelhetjük, hogy a nevek alakja nem németes, hanem nagyobb részükben magyaros, noha ezek az emberek még jóval a Kiegyezés előtt születtek, s fele-fele arányban voltak közöttük „óhitű” és „újhitű”, vagyis orthodox és neológ zsidók. Egy másik összeírás a falusias Kiskunhalasról való ugyancsak a XIX. század végéről. (KOVÁCS 1992.)

Férfinevek		Nőnevek	
1. <i>Leopold</i>	10	1. <i>Fanni</i>	9
2. <i>Ignác</i>	8	2-3. <i>Berta</i>	7
3-4. <i>Móric</i>	6	<i>Rozália</i>	7
<i>Sámuel</i>	6	4-5. <i>Gizella</i>	6
5-6. <i>Izidor</i>	5	<i>Mari</i> [!]	6
<i>Sándor</i>	5	6-7. <i>Hanni</i>	5
7-11. <i>Adolf</i>	4	<i>Regina</i>	5
<i>Béla</i>	4	8-13. <i>Eszter</i>	3
<i>Gerzson</i>	4	<i>Ida</i>	3
<i>József</i>	4	<i>Judit</i>	3
<i>Vilmos</i>	4	<i>Juliana</i>	3

Mindezek s a további nevek is azt mutatják, hogy nemcsak a német (jid-dis) nyelvnek volt nagy a befolyása a névadásra, hanem a magyarrá vált, sőt: a magyar eredetű nevek (*Béla, Jenő, Géza; Sarolta, Aranka, Jolán*) is jelentős arányúak. Az előfordulási szám csökkenő sorrendjében a következőkkel találkozunk még: *Ábrahám, Dávid, Ferenc, Jenő, Mózes, Zsigmond, Áron, Béni, Fülöp, Géza, Izrael, Júda, Lázár, Mátyás, Miksa, Salamon, Artúr, Ádám, Bernát, Eduárd, Efraim, Gáspár, Getzel, Gusztáv, Hermann, Isaius, Illés, Imre, Izsák, Jakab, Kobi, Lajos, Markus, Márton, Mihály, Rezső, Rudolf; Paulina, Sarolta, Cecília, Erzsébet, Izabella, Karolina, Katalin, Resi* [!], *Aranka, Betti, Hermina, Jetti, Ilona, Irin, Irma, Jenny, Jolán, Katholina, Klára, Leonóra, Leontine, Louisi, Malvin, Margit, Margitta, Matild, Mini, Netti, Ottília, Sali, Szeréne, Teréz, Zsófi.*

A XIX. század második felében Magyarország különösen kiemelkedett a zsidók jogainak elismerésében, ami nagyarányú asszimilációt eredményezett. Ez tükröződött a zsidóság névválasztásában is. Újpest 1873 és 1895 közötti névanyagát vizsgálta CSORBA CSABA (1999), s a felekezeti különbségeket is bemutatta. Az anyakönyvek alapján 2686 (1344 fiú és 1342 lány) zsidó újszülött bejegyzésével találkozott, akik 117 férfi és 125 női nevet viseltek. Közöttük leggyakoribbak a következők.

Férfinevek		Nőnevek	
1. <i>Sándor</i>	81 6,12 %	1. <i>Margit</i>	91 6,78%
2. <i>Jenő</i>	80 5,92	2. <i>Gizella</i>	72 5,36

3. József	64	4,76	3. Róza	65	4,84
4. Ignác	49	3,64	4. Ilona	56	4,17
5. Lajos	47	3,49	5-6. Regina	38	2,83
6. Gyula	41	3,05	Teréz	38	
7. Béla	38	2,82	7. Berta	37	2,76
8. Ármin	32	2,38	8-10. Erzsébet	36	2,68
9. Dezső	31	2,31	Júlia~Julianna	36	
10. Miksa	29	2,16	Hermína~Hermine	36	

A ritkábban előfordulók között is jelentős a magyaros vagy határozottan magyarnak tekinthető nevek száma: Aladár (24), Árpád (25), Géza (24), Imre (24), Lipót (24), Rezső (18), Zsigmond (21); Aranka ~ Aranyka (33), Etel ~ Etelka (25), Ilka (14), Janka (24), Jolán (23), Sarolta (30). Természetesen megtaláljuk a héber eredetűeket, de sokkal nagyobb számú és elterjedtebb a jövevénynév, különösen a női nevek között.

A XX. században olyan történelmi változások mentek végbe, amelyek mély nyomokat hagytak a zsidók identitásában és névadásában is. A polgári (állami) anyakönyvek kötelezővé tétele után is vezette minden egyház a maga születési (és egyéb) anyakönyvét, így a zsidóság is. Kialakult körükben a kettős névadás, amivel korábban is találkoztunk elvétve. (A magyar származású *Hertzl Ti-vadarnak*, az önálló zsidó állam Palesztinában történő megalapítása szervezőjének *Binyamin Ze'er* volt a zsidó neve, s ezt kapja ma is sok fiú, aki Izrael Függetlenségi Napján született.)

A budapesti neológ zsidóság kettős névadását az 1970 és 2000 közötti időszakban FENYVESI BEÁTA (2000) dolgozta föl. A polgári név (kinnúj vagy sém háháriszá) a magyarországi törvényeknek megfelelő, s a mindennapi életben használatos, míg a zsidó név (sém hákódes) vallási szertartásokban és egyházi iratokban fordul csak elő. Ezt a nevet is a szülők választják, de a Kabbala szerint Isten a szülők ajkára helyezi a gyermek lelkének megfelelő nevet

A harminc esztendő alatt névadási szertartásban részesült 381 fiú és 214 leány, a kapott nevek száma azonban ennél jóval több, hiszen az állami anyakönyvezés két, az egyházi pedig kötetlen számú név adását engedélyezi, s nem ritka a három-négy egyénnév bejegyzése sem. A gyakorisági sorrendek:

F é r f i n e v e k

Polgáriak		Vallásiak	
1. Gábor	56 10,30 %	1. Dávid	57 8,18%
2. Péter	51 9,39	2. Mose	45 6,45
3. Dávid	50 9,20	3-4. Jákov	36 5,16
4. Tamás	46 8,47	Jicchák	36
5. Dániel	41 7,55	5. Ávráhám	35 5,02
6. András	36 6,63	6. Jozsef	32 4,60
7. Róbert	27 4,97	7. Mordecháj	29 4,16
8. Ádám	20 3,68	8-10. Cháim	24 3,44
9. György	16 2,95	Cvi	24
10. László	12 2,20	Smuél	24

A leggyakoribb polgári nevek a kornak megfelelő magyarországi névdí-
vattal nagy mértékben egybeesnek, de ritkábban használtak között vannak jelleg-
zetes zsidó nevek is: *Ariel, Aser, Imánuel, Joel, Manó*; s természetesen az egyhá-
ziak között is vannak mások által is használatosak: *Ádám, Dániél, Ráfáél, Sám-
son*. Nagyobb részük azonban héber eredetű vallási név.

N ő n e v e k

Polgáriak			Vallásiak		
1. <i>Judit</i>	25	10,0 %	1. <i>Ráchel</i>	40	14,65 %
2. <i>Eszter</i>	23	9,2	2. <i>Mirjám</i>	24	8,79
3. <i>Ágnes</i>	18	7,2	3. <i>Eszter</i>	23	8,42
4-5. <i>Andrea</i>	12	4,8	4. <i>Cháná</i>	20	7,33
<i>Noémi</i>	12		5. <i>Leá</i>	18	6,59
6-9. <i>Anna</i>	7	2,8	6. <i>Rivká</i>	15	5,49
<i>Szilvia</i>	7		7. <i>Málká</i>	12	4,39
<i>Viktória</i>	7		8. <i>Szárá</i>	11	4,03
<i>Zsuzsanna</i>	7		9. <i>Gitel</i>	8	2,93
10. <i>Éva</i>	6	2,4	10. <i>Blumá</i>	5	1,83

A női nevek közül is csak egyetlenegy található meg mindkét névadási
gyakorlatban a leggyakoribb tíz között (*Eszter*), s az esetek többségében ugyanaz
a leány kapta ezt a nevet a két elnevezés szerint. Természetesen ez más nevek
esetében is előfordult, de nem tekinthető gyakorinak.

A zsidóság másik ága, amely Hispániába került a II. évszázadban, vi-
szonylag nyugodtan élt a mór hódoltság idején, megszaporodott, meggazdagodott, s
csak a mórok kiűzése utáni inkvizíció következtében kényszerült elmenekülni tö-
megesen. Anglia, Németalföld, Marokkó, Észak-Afrika és a Balkán volt a mene-
külés fő iránya. Ők alkotják a **szefárd** zsidóságot, s nyelvük a **dzsudezmo** vagy
ladino. Szétszórtabbságuk következtében kulturájuk, nyelvük, így egyénnevé-
sük is gyorsabban alakult a befogadó országokéhoz. RODE (1976) szerint a dél-
nyugati csoporthoz tartozók már a X–XI. századtól kezdve elkezdtek családnéve-
ket használni. Magyarországon a XV. század végén híressé lett *Szerencsés Imre*
eredeti neve *Selómó Seneor* volt, s „a spanyol *Seneor-családból* ” származott...”
(SCHEIBER 1977: II, 467). KEMPELEN (1938: III, 16-7) szerint spanyol (szefárd)
származásra utal sok pesti, miskolci, temesvári stb. zsidó családnév: *Albachar*,
Agulár, Bevilaqua, Elkán, Romeiser, Venetiáner stb.

A XIX–XX. század folyamán az európai zsidóság köréből jelentős kivándorlás
történt az Amerikai Egyesült Államokba, ahol töretlen volt a fejlődése a zsidó
kultúrának, s ez a névadásban is megmutatkozik. Ekkor már természetesen nem
lehet különbséget találni az aszkenázi és szefárd nevek között. Az 1980-as évek
leggyakoribb zsidó egyénneveinek a következőket találta SIDI (1989) az Egyesült
Államokban.

Férfinevek

1. *Avraham (Ábrahám)*
2. *Yitzhak (Izsák)*
3. *Yaakov (Jákob)*

Nőnevek

1. *Sarah (Sára)*
2. *Rivka (Rebeka)*
3. *Rachel (Ráhel)*

4. *Moshe* (Mózes)
5. *Aharon* (Áron)
6. *Yisrael* (Izráel)
7. *David* (Dávid)
8. *Yosef* (József)
9. *Shlomo* (Salamon)
10. *Yehudah* (Júda)

4. *Leah* (Lea)
5. *Miryam* (Mirjám~Mária)
6. *Chanah* (Hanna~Anna)
7. *Dvorah* (Debóra)
8. *Ester* (Eszter)
9. *Dinah* (Dina)
10. *Tziporah* (Cippóra)

Azt nem tudjuk meg a könyvből, hogy ezek vallási vagy a mindennapi életben használt nevek. Kétségtelen, hogy a valláshoz kötődő, hagyománytisztelő rétegből került ki a vizsgálati csoport, jöllehet a nevek egy része él az amerikai névdivatban, de nem ilyen megterheléssel.

Izráel állam 1948-ban történt megalakulása után új fejezet nyílt a zsidó névadásban, hiszen már természetes a hagyományos, héber eredetű nevek használata. ELIASAFF (1981) az állami adminisztráció alapján írta, hogy az államnak 4.608.291 lakosa volt 1979 júniusában, s köztük százezernél több variánsa volt a használatos egyéni neveknek. A leggyakoribb száz nevet viselőik számával, de a nemek figyelembe vétele nélkül sorolja föl. Lássuk közülük nemenként az első tíz-tízet! (Arányszámokat azért nem lehet adni mellettük, mert nem ismerjük az összes lakosság nemenkénti megoszlását.)

1. <i>Yosef</i>	88.659	1. <i>Rachel</i>	70.741
2. <i>Moshe</i>	80.890	2. <i>Esther</i>	66.778
3. <i>Abraham</i>	76.104	3. <i>Sarah</i>	60.285
4. <i>David</i>	69.530	4. <i>Miriam</i>	55.449
5. <i>Yaakov</i>	68.293	5. <i>Hannah</i>	46.713
6. <i>Yitzak</i>	65.771	6. <i>Rivka</i>	37.995
7. <i>Haim</i>	45.736	7. <i>Shoshana</i>	30.710
8. <i>Shlomo</i>	38.751	8. <i>Leah</i>	29.463
9. <i>Shmuel</i>	32.835	9. <i>Anat</i>	12.745
10. <i>Eliahu</i>	32.453	10. <i>Tova</i>	12.395

A ritkább nevek között (de még a száz leggyakoribb valamelyikeként) előfordul a *Fatma*, *Ahmad*, *Ali* és *Mahmud*, nyilván ezek viselői a palesztin lakosság köréből kerültek ki. A nem héber eredetűek közül csak az *Ilana*, *Rosa*, *Iris*, *Albert*, *Clara* fordult elő, jöllehet az *Ilana* magyarázható az *ilan* 'fa' jelentésű héber szóból is, de elképzelhető a kitelepült magyarok hatása is netán. Nem tér el lényegesen ettől a névsorrendtől LAWSON (1991) kétszer százas névlistája, aki tíztízezer adatot dolgozott föl a telefonkönyvek alapján. (Ez azt jelenti, hogy nem szerepelnek benne a fiatalabb korosztályok.

SIDI (1989) könyve szerint Izráelben a leggyakoribb nevek ezek voltak az 1980-as évek újszülötteinek körében.

- Férfinevek
1. *Sharon*
 2. *Ron*
 3. *Uri*
 4. *Gal*

- Nőnevek
1. *Gali*
 2. *Ofra*
 3. *Yardená*
 4. *Rotem*

5. <i>Tomer</i>	5. <i>Vered</i>
6. <i>Asaf</i>	6. <i>Nili</i>
7. <i>Dan</i>	7. <i>Ruth</i>
8. <i>Yonatan</i>	8. <i>Tali</i>
9. <i>Ofer</i>	9. <i>Liron</i>
10. <i>Noam</i>	10. <i>Limor</i>
11. <i>Ariel</i>	11. <i>Shiri</i>
12. <i>Michael</i>	12. <i>Keren</i>
13. <i>Lior</i>	13. <i>Roni</i>
14. <i>Doron</i>	14. <i>Hila</i>
15. <i>Adi</i>	15. <i>Michal</i>
16. <i>Hadar</i>	16. <i>Noa</i>
17. <i>Boaz</i>	17. <i>Anat</i>
18. <i>Eran</i>	18. <i>Tamar</i>
19. <i>Barak</i>	19. <i>Yael</i>
20. <i>Ben</i>	20. <i>Dana</i>

Minden bizonnyal a hagyományos nevek használata körében is kialakulnak a névdivatok, s a jövőben megfigyelhetők lesznek a változások, de ehhez a nevek figyelemmel kísérése, a vizsgálatok folyamatossága szükségeltetik minden földrajzi egységben és környezetben.

A nevek rendszerezése LAWSON (1991) alapján, s az általa vizsgált 105 ill. 106 név megoszlása szerint:

	férfinevek	nőnevek
A/ Héber eredetűek	89	81
1. Bibliai és apokrif nevek	73	40
a/ Jól ismertek	50	29
<i>Chanoch (Énók), Noah (Nóé); Chava (Éva), Rivka (Rebeka)</i> stb.		
b/ Kevésbé ismertek	23	11
<i>Azriel, Elimelech, Emanuel; Ada, Edna, Shulamit</i> stb.		
2. Nem bibliaiak	16	41
a/ Hagyományosak	15	16
<i>Meir 'fény', Naim 'öröm', Dov 'medve'; Haya 'élet', Martha 'lady'</i>		
b/ Modernek	1	25
<i>Ahuva 'szeretett', Gila 'öröm', Yafa 'szép' – jiddisből fordítvák</i>		
B/ Nem héber eredetűek	16	25
1. Történelmiek	2	-
<i>Alexander</i>		
2. Későbbi átvételek (orosz, német, stb.)	14	25
<i>Albert, Boris, Harry, Victor; Adela, Olga, Clara, Lydia</i> stb.		

Egyértelmű a táblázat szerint, hogy a nevek túlnyomó többsége héber eredetű, azok között is a jól ismert bibliai nevek a gyakoribbak. Különösen a férfiak körére jellemző ez. A nem bibliai héber nevek a nők körében használatosabbak, s ha ehhez hozzávesszük a nem héber eredetű nevek különbségeit, egyértel-

mű a nők kisebb ragaszkodása a hagyományokhoz, a divattal szemben való nyitottabbága.

Két jellegzetes sajátága van a zsidó egyénnéadásnak. Az egyik az akronímia, vagyis a rövidítésekből alakított betűnév, ami a Magyar Zsidó Lexikon (UJVÁRI 1929) szerint „abbreviatura”, az írásjelekkel való takarékoskodás alakította ki, s már a legrégebbi időkben keletkezhetnek: *Bilu* (< *Beyth Yaacov lechu yenelecha* 'Keljünk föl és menjünk, óh Jákob háza!'), *Rasi* (< *Rabbi Salomon ben Isaac Jichaki*); *Rambam* (< *Rabbi Mozes ben Maimon*, azaz: Maimonides). A másik pedig az alkalomhoz kötődő nevek adása, mint a már említett *Beniami Ze'ev*, vagy *Boaz* a Shavout ünnepén született fiúknak adott név, *Ábrahám*, *Sára* vagy *Rut* a zsidóvá áttértek számára szinte kötelezően.

Az azonos nevű személyek **megkülönböztető nevekk**el való ellátása már a bibliai időkben fennmaradt. A 13 Júdás névvel följegyzett között *Maccabeus*, *Taddeus*, *Zélóta*, *Barrabas*, *Jézus testvére*, *Iskarióti*, *Nem az Iskarióti* körülírásokkal találkozunk a Bibliában. Budáról 1350-ből való Salamon *longus*, köztismert a XV. század végéről, XVI. század elejéről *Szerencsés Imre*, *Gazdag Jakab*, *Fekete József*, *Kis Salamon*, *Nagy Izráel*, *Cseh Jakab* neve. Ezek azonban nem tekinthetők családneveknek, hanem **ragadványnevek**, amelyeket a környező közösség adott. A **kettős** (vagy akár többszörös) **néadás** is igen korán előfordult: „Ekkor felállítottak kettőt: *Józsefet*, más néven *Barsabbást*, akinek melléneve *Jusztusz* volt, és *Mátyást*...” (Apostolok Cselekedetei 1: 23); „*József* például, akinek az apostolok a *Barnabás* melléknevet adták, ami azt jelenti: *Vígasztalás fia*...” (uo. 4: 36); „és magukkal vitték *Jánost*, akit *Márknak* is hívtak” (uo. 12: 12). A Kr.u. első század nagy történetírója, *Joszéf ben Matitjáhu* mint *Josephus Flavius* vált köztismertté.

A zsidó **családnevek** nem maguktól alakultak ki. A hagyományos névhasználat nem hozta volna létre a családneveket, mivel azokat az apa nevének megemlézése, vagy több ős megnevezése pótolta. A diaszpórában élő aszkenázi és a balkáni szefárd zsidóság a megfelelő állam hivatalos névhasználatára kötelezve vette föl a családneveket. A Habsburg Birodalomban (így Magyarországon is) a XVIII. század végétől, 1787-től, II. József névrendeletétől kezdődően. Másutt ez máskor következett be: Oroszországban (és Lengyelország általa megszállt részén) lassú volt a hivatalos névrendszer kialakítása, s csak a XIX. század második felében fejeződött be. Mindennek következményeként nehéz az általánosítás, de mivel az újkor zsidóságának túlnyomó többsége a jiddist beszélte, a nevekké lett közszavak jelentése alapján többen is rendszerezték a zsidó családneveket (RODE 1976; SCHEIBERNÉ 1981; ROSENWAIKE 1990). A nagyfokú változatosság minden névtípusban annak eredménye, hogy a nyelvek és nyelvjárások ejtismódja alapján variálódtak a nevek, s az írott formák igyekeztek ezeket az ejtészváltozatokat jól-rosszul visszaadni.

A/ Héber eredetű nevek

1. Változatlan formák (esetleg ortográfiai eltéréssel): *Abraham*, *Adam*, *Aron*, *Baruk*, *Benjamin*, *Daniel*, *David* *Enoch* stb.

2. Ejtésbeli vagy morfológiai eltérésekkel: Ábrahám: *Braham, Bramm*; Benjámin: *Bohn, Bohnem, Bonnin, Benoni, Beni*; Chayim: *Hayim, Haim, Heim, Heimer, Heimler*; Jákob: *Yacob, Jakub, Kappel, Koppel, Kuppel, Koppl, Kuppl, Kubin, Kuwie*; Sámuel: *Schmal, Schmull, Schmole, Schmolka, Semmel, Semmler* stb.

3. Fordítások, jelentésbeli egyeztetések: Baruch: *Selig, Seligman, Benedict, Bendix, Bondy*; Benjámin: *Wolf, Woelfi, Volpe, Wilk, Lopez, Farkas*; Efraim: *Fisch, Fischmann, Fischel, Fischer, Rybovitz, Karp, Karpf, Karpin, Koerpel, Hecht, Heilbutt, Lax*; Jónás: *Taub, Taubmann, Palomba* stb.

4. Megfeleltetések (alaki hasonlóság alapján): Asher: *Amsel, Amschel, Axel, Axelrad*; Baruch: *Borchard, Berg, Bergl, Berger, Bergmann, Borge, Broch, Burger, Bruch, Buchmann, Brecher*; Chayim: *Heim, Heine, Heinemann, Heimann, Hailmann, Heumer*, Jákob: *Kaplan, Kappel, Kafka* stb.

5. Különböző nyelvek végződéseivel ellátva: Áron: *Ohrlich, Ehrlich*; Dávid: *Tevele*; Manassé: *Mandl, Menzel, Mentzer*; Énok (Henoch): *Henkel, Honig, Noschkes*; József: *Jossel*; Izsák: *Itzig, Siechel, Siegel, Seckel, Seckelsohn, Ziegel*; Jákob: *Jacobi, Jacobsohn, Jakobovics, Jakobowski, Jäckel, Koppel, Koplowitz, Koppelman*; Lévi: *Leibel, Loebl, Leibush*; Mózes: *Mosler, Meisl* stb.

B/ Helynevekből

1. Ország- és tartománynevek: *Deutsch, Hess, Preuss, Bayer, Böhm, Boehm, Schlesinger, Frankl, Pick* (Picardia), *Holländer, Engländer, Oesterreicher, Schweizer, Pollak, Pohl, Litvin, Litvinov, Reuss, Reiss, Röss, Türk, Tuerk, Unger, Ungar*; 1736: *Abraham Lengyel*.

2. Város: *Perliin* (Berlin), *Berliner, Bruenner, Danzig, Danziger, Warschau, Posen, Coblenz, Frankfurter, Mainz, Mentz, Mintz, Münz, Mainzer, Horowitz, Goldberg, Glogauer, Glogowski, Neuberg, Neuberger, Nordheimer, Trebisch, Trebitsch, Trebics*; 1457: *Budai Jakab*, *Hendel von Szakolcza*, 1654: *Jakab Pápa*, 1681: *Budai Márton*, *Ephraim Munkacsi*, 1707: *Wolffgangus Rust*, 1709: *Josephus Dioszegh*, *Aron Hedervar*, *Wolff ex Serdahely*, 1728: *Joachim von Futak* 1746: *Ladislaus Betsi*, *Husli Csenger*, *Martinus Szily*, *Moyses Kálló*, *Philip Lebl Vacz* 1752: *Salamon Teleki*.

C/ Külső-belső tulajdonságok: *Gross, Lang, Magnus* 'nagy, magas'; *Klein, Kurz* 'kicsi, alacsony'; *Weiss, Albu, Bial* 'fehér'; *Braun* 'barna'; *Gruen* 'zöld', *Blau* 'kék', *Roth* 'vörös', *Schwartz, Tscernik, Csertok* 'fekete' *Kraus* 'göndör'; *Scharf* 'hegyes, éles', *Stolz* 'büszke', *Kluger* 'bölc', *Freund* 'barátságos', *Froman* 'kegyes', *Glueck* 'szerencsés', *Wahrhafting* 'hű'.

D/ Foglalkozás: *Goldschmidt* 'aranyműves', *Schmukker* 'ékszerész', *Silbermann* 'ezüstműves', *Margolith* 'gyöngyökkel foglalkozó', *Steinschneider* 'malomkővágó' vagy 'kőfejtő', *Fleischer* 'mészáros', *Spelmann* 'zenész', *Geiger* 'hegedűs', *Pfeifer* 'fúvós', *Pauker* 'dobos', *Singer* 'énekes'; 1697: *Isac Gombkötő*, 1727: *Iczek Chyrgurgus*, 1744: *Judaeus Barbely*, *Salamon Szabo*, *Josephus Kicsin Szabo* 1746: *Hirschl ablalios* [!], *Mojse Rongyos*

E/ Akroním, betűszónév: *Brill* (< Ben Rabi Jehuda Levi), *Katz* (< Kohen Zedek), *Segal* vagy *Siegel* (< Segan Levi), *Schick* (< Sh'me Jehudim Kadoshim).

Az amerikai zsidó családnévgyakoriság kutatására különös forrást választott ROSENWAIKE (1990). A több mint egymillió tagot számláló ACS (Amerikai Rákosok Egyesülete) tagjai közül 47.871 (4,6%) zsidó, ezeknek a családnéveit állította gyakorisági sorrendbe, s közölte az első huszonötöt.

1. Cohen	550	1,14 %
2. Miller	303	0,63
3. Schwartz	285	0,59
4. Friedman	266	0,55
5. Levine	234	0,48
6. Kaplan	212	0,44
7. Levy	208	0,43
8. Katz	204	0,42
9. Goldberg	196	0,40
10. Goldstein	194	0,40
11. Shapiro	189	0,39
12. Klein	176	0,36
13. Greenberg	163	0,34
14. Stein	161	0,33
15. Rosenberg	159	0,33
16. Stern	152	0,31
17. Gordon	145	0,30
18. Feldman	144	0,30
19. Weiss	143	0,29
20. Rubin	136	0,28
21. Bernstein	135	0,28
22. Kaufman	133	0,27
23. Levin	132	0,27
24. Rosen	130	0,27
25. Weinwr	130	0,27

ELIASSAF (1981) 1979-ben Izrael teljes lakosságának a családnévállományát is fölmérte, a leggyakoribb százat bemutatta, de ezekből csak az első huszonöt álljon itt előfordulási számaival együtt összevetési lehetőségként! (Sajnálatosan ezek mellett sem adott a szerző arányszámokat.)

1. Cohan	104.832
2. Levy	64.983
3. Mizrachi	23.623
4. Peretz	16.027
5. Biton	15.803
6. Abraham	11.925
7. Friedman	11.477
8. Dahan	11.335
9. Katz	11.233
10. Yoseph	10.712
11. Azulai	10.273

12. <i>David</i>	9.578
13. <i>Malka</i>	9.463
14. <i>Schwartz</i>	9.396
15. <i>Ashkenazi</i>	8.873
16. <i>Amar</i>	8.728
17. <i>Gabbai</i>	8.512
18. <i>Segal</i>	8.281
19. <i>Haddad</i>	8.081
20. <i>Ohayon</i>	7.973
21. <i>Bachar</i>	7.571
22. <i>Klein</i>	7.372
23. <i>Moshe</i>	7.360
24. <i>BenDavid</i>	6.822
25. <i>Rosenberg</i>	6.776

Meglepő a kevés hasonlóság a két gyakorisági lista között. Minden bizonnyal annak a következménye, hogy az amerikai zsidók megőrizték aszkenázi hagyományait, az izraeliek pedig visszanyúltak héber neveikhez, s megváltoztatták az eredeti jiddis (német) jelentéssel bírót többnyire héber etimológiájú családnevekre. A továbbiakban közölt 75 név között is nagyon kevés németből megfigyelhető találkozunk: 28. *Greenberg*, 47. *Goldstein*, 48. *Stern*, 57. *Goldberg*, 66. *Weiss*, 70. *Feldman*, 72. *Gross*, 82. *Tal*, 87. *Turgeman*, 92. *Gutman*, 95. *Berger*, 99. *Fischer*, 100. *Fuchs*. Néhány lengyel név is előfordul: 44. *Herskowitz*, 45. *Berkowitz*, 80. *Rabinowitz*, 83. *Abramowitz*, 88. *Markowitz*, jóllehet ezek etimológiailag nem tekinthetők lengyel közszavakból eredőknek.

Hivatkozott irodalom:

JOSEPH BEN BRIT 1988. *Ve'hleh mshemot b'mai yisroel habaim artzo* [These are Names of Ines coming to Israel. *Hibat Zion*

CSORBA CSABA 1999 *Újpest keresztnévei. 1873–1895. Kézirat a Károli Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke könyvtárában*

NISSIM ELIASSAF 1981 *Names' Survey in the Population Administration State of Israel. =Names. XXXIX, 273–84.*

FENYVESI BEÁTA 2000. *A magyarországi zsidóság névadási szokásai. A budapesti neológ zsidóság névvitelése 1990 és 2000 között. Kézirat az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai és Dialektológiai Tanszéke könyvtárában*

DAVID L. GOLD 1994. [Shmuel Gorr könyvének kritikája]=*Names. XLII, 39–54.*

SHMUEL GORR 1992. *Jewish Personal Names. Their Origin, Derivation, and Diminutive Forms. Avotaynu*

NATHAN GOTTLIEB 1960. *A Jewish Child is Born. New York*

BUCHANAN GRAY 1896. *Studies in Hebrew Proper Names. London*

A. M. HYAMSON 1903. *Jewish Surnames. Edinburg*

L. D. JEFFREYS 1906. *Anciant Hebrew Proper Names. London*

- BENZION C. KAGANOFF 1977. *A Dictionary of Jewish Names and Their History*. New York
- KARACS ZSIGMOND 1987. Személynevek a földesi zsidók köréből. =NévtÉrt. 12. sz. 162–82.
- KEMPELEN BÉLA 1937–1939. *Magyar zsidó családok*. I–III. Bp.
- GERHARD KESSLER 1935. *Die Familiennamen der Juden in Deutschland*. Leipzig
- ALFRED J. KOLATCH 1984. *The Complete Dictionary of English and Hebrew First Names*. New York
- KOVÁCS JÓZSEF 1992. A kiskunhalasi zsidóság társadalomtörténete a XVIII–XIX. században. In: *Bács-Kiskun megye múltjából*. XI. Szerk. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR. Kecskemét, 81–151.
- KÖHEGYI MIHÁLY 1999. Névjegyzék. Összeírása a Bács-Bodrog megyebeli bajai választókerület választóinak az Izraelita Kongresszusi képviselők választása tekintetében [1868]. =Forrás, 1999/5 (május), 75–81.
- EDWIN D. LAWSON 1991. Most Common Jewish Forst Names in Israel. =Names. XXXIX, 103–24.
- EDWIN D. LAWSON – IRINA GLUSKOVSAKAJ 1994. Naming Patterns of Recent Immigrants from the Former Soviet Union to Israel. =Names. XLII, 157–80.
- H. LOEWE 1929. *Geschichte von jüdischen Namen*. H.n.
- WILLIAM O. MCCAGG 1992. *Zsidóság a Habsburg-Bírodalomban*. 1670–1918. Bp.
- E. NESTLE 1876. *Die israelitischen Eigennamen*. Haarlem
- O. ODELAIN – R. SÉGUINEAU 1981. *Dictionary of Proper Names and Places in the Bible*. New York
- DAVID RABI 1987. *Jewish Family Names*. Tel Aviv
- IRA ROSENWAIKE 1990. Leading Surnames Among American Jews. =Names. XXXVIII, 31–8.
- SCHWARTZ ELEMÉR 1926. *A nyugatmagyarországi zsidó családnevek*. Sopron
- SCHWEITZER JÓZSEF 1994. *Magyarországi zsidó hitközségek*. 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. I–II. Bp.
- SMADAR SIR SIDI 1989. *The Complete Book of Hebrew Baby Names*. More than 5000 traditional & contemporary Hebrew names for your baby. New York
- ROBERT SINGERMAN 1977. *Jewish and Hebrew Onomastics. A Bibliography*. New York
- ABRAHAM STAHL 1994. The Imposition of Hebrew Names on New Immigrant to Israel: Past and Present. =Names. XLII, 279–88.
- EDWARD STANKIEWICZ 1969. The Derivational Pattern of Yiddish Personal (Given) Names. In: *Uő: The Field of Yiddish*. The Hague
- UJVÁRI PÉTER (szerk.) 1929. *Magyar zsidó lexikon*. Bp. 2000²
- L. ZUNZ 1837. *Namen der Juden*. Leipzig
- R. RODE ZVONKO 1976. The Origin of Jewish Family Names. =Names. XXIV, 165–79

HAJDÚ MIHÁLY

DRUZIÁNA

A keresztnévadás motivációja elsősorban hagyományokon, de egyszersmind az éppen aktuális divaton is alapszik. Különösen igaz ez az idegen keresztnévek átvételére. Ahogyan napjainkban megfigyelhető egy-egy különös, sokszor meghökkentő keresztnév feltűnése a magyar névanyagban (pl. külföldi filmsorozatok főszereplőinek neve), úgy a jelenség már a középkortól nyomon követhető.

A következőkben egy – elsősorban erdélyi nemesi családok körében kedvelt – női keresztnév elterjedését kísérjük figyelemmel. A címben megadott formán kívül a következő variánsokat találjuk a középkori és koraújkori névanyagban: Drusina, Druzsina, Drusiana, Drusiána, Drusianna, Druziánna. Két becézett névalak is előfordul, mindkettő a név rövidülése + egyszerű képző felépítéssel, ezek a Druzsa és a Druzsi. A név különféle változata elsősorban a források változó helyesírásának tudható be, máskor a magyar nyelvhez való igazodás hangtani szabályai szerint módosult. Így a hosszú n-es változat kialakulhatott két magánhangzó közti megnyúlással, geminációval, de elképzelhető az analógiás hatás is az Anna név mintájára. Vélhetően az s-sel írtak esetében is zs-t ejtettek, de végbemegetett a két magánhangzó közti „s” zöngésedése is.

A névtani irodalomban elsőként Wertner Mór hívta fel a figyelmet arra, hogy a Drusiana név előzménye a római Drusilla lehetett.¹ Octavianus - a későbbi Augustus császár (i.e. 31 - i.sz. 14) - második felesége, Livia Drusilla viselte először ezt a nevet. Ő annak a Drusus nemzetségnek volt leszármazotja, amely nevét egy – az ellenség vezérét, Drausust párviadalban legyőző - nevezetes ősről kapta.² A nemzetség tagjai közül a reformjairól híressé vált Livius Drusust (+ i.e. 91) említhetjük, aki néptribunusi és consuli tisztséget is viselt.³ Ennek nyomán Livia Drusilla korábbi házasságából származó fiát („idősebb”) Nero Drusus, a másik fiától származó unokáját pedig „ifjabb Drusus”-ként tartja számon a történetírás. A nemzetség az előbbi ágán folytatódott tovább, s ennek leszármazottja Caligula császár (37-41), akinek nővérét, Julia Drusillát (+ 38) halála után istennővé is nyilvánították.⁴ A Drusiana és Drusilla név közötti kapcsolat tehát annyiban igaz, hogy a Drusilla keresztnév a Drusus nemzetség nőtagjainál volt divatos, s nemzetség nevéből származtatott melléknév („drususi”) nőnemű formája valóban a Drusiana alakot adja meg.⁵

¹ Wertner Mór: Névmagyarázatok II. Régi magyar női nevek. Nyelvészeti Füzetek 77. Bp. 1917. 20.; a világi latin eredetű nevek között sorolja FEL KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND is. (Személyneveink 1600-tól 1700-ig. In: Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Szerk.: BÁRCZI GÉZA - BENKŐ LORÁND. Bp. 1956. 415-419.; KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND: Személyneveink 1500-tól 1800-ig. Nyelvtudományi Értekezések Bp. 1961. 62., 80.

² SUETONIUS: A caesarok élete. Bp. 1994. Tib.3 140.

³ Ókori lexikon. Szerk.: PENCZ VILMOS. Bp. 1902 (1985) I/2. 605-607.

⁴ MICHAEL GRANT: Róma császárai. Bp. 1996. p. 20. 23. 25. 32-33. vö. még a Julius-Claudius dinasztia leszármazási táblájával is.

⁵ FINÁLY HENRIK: A latin nyelv szótára. Bp. 1884. 649.

Az ókor folyamán a név másutt is kedvelté vált. A Drusilla nevet viselte I. Heródes Agrippa zsidó királynak a leánya, aki második férje, Felix helytartó oldalán Pál apostollal is találkozott.⁶ Ismeretes még Szent Drusina (Drusilla, Drosis) – elterjedtebb nevén Szent Droside – személye is, aki Antiochiában halt mártírhalt. A legenda szerint – bár ebben a különböző korú iratok nem egyeznek – Traianus császár (98-117) lánya lett volna, aki társnőivel keresztény mártírok holtteste után kutatott. Amikor letartóztatták, forró vízben főzték meg őket. Az egyház a későbbiekben kevés hitelt adott Drusina „primitív kultuszának”, sőt sokáig mártírhaltának napja is kérdéses volt; ma december 14-én emlékeznek meg róla.⁷ Ugyanakkor példája jól mutatja, hogy a Drusilla és Drusina nevek adott esetben lehettek egymás alternatívái.

A név középkori divatja azonban mégsem a fenti személyeknek, hanem egy Szent János evangélista és apostol cselekedeteiről szóló apokrif történetnek köszönhető. A legenda szerint Domitianus császár halála (96) után János éppen visszatért Patmosz szigetéről Efezus városába, amikor egy halottas menettel találkozott, s a gyászolók kérésére feltámasztotta a halottat, egy bizonyos Drusianát.

Amikor aztán bement a városba (ti. János), Drusianát, aki igen szerette őt és nagyon várta a jövetelét, holtan vitték elébe. Szülei, az özvegyek és az árvák mondták neki: „Szent János, íme itt hozzuk Drusianát, aki mindig a te intelmeidet követve táplált minket, és oly nagyon vágyott jövedeledre, mondván: - Ó, bárcsak láthatnám Isten apostolát, mielőtt meghalok! Íme, te megjöttél, de ő nem láthatott meg téged.” Ekkor megparancsolta, hogy tegyék le a saroglyát, és oldozzák ki a holttestét, mondván: „Az én Uram, Jézus Krisztus támasszon fel téged, Drusiana, kelj fel, menj házádba, és készíts nekem ételt!” Ő pedig tüstént felkelt, és sérényen igyekezett az apostol parancsát teljesíteni, mintha nem is a halálból, hanem csak álmából kelt volna fel. (Grüll Tibor fordítása)⁸

⁶ ApCsel 24,24.; HERBERT HAAS: Bibliai lexikon. Bp. 1989. 266.

⁷ Bibliotheca Sanctorum. IV. Roma 1964. 840-841. Ezúton mondunk köszönetet Juan Cabellónak ötleteiért és a fordításokban nyújtott segítségéért.

⁸ JACOBUS DE VORAGINE: Legenda aurea. Válogatta: MADAS EDIT. Bp. 1990. 31. Ugyanakkor az apokrif hagyomány már ezt megelőzően is biztosan ismert volt Franciaországban. Ennek nyomán kaphatta nevét Drusiane de la Tour, aki a 11. század végén – 12. század elején élt (vö. pl.: MARCEL FOUCHÉ: Le bourg, la porte et le fief de la tour d'Anguitard Bulletin de la Société des Antiquaires de l'Ouest, 3e trimestre 1961. p. 229-236.) Érdekeség, hogy az apokrif irodalomban létezik egy másik, kevésbé ismert történet is Drusiana felélesztéséről. Eszerint Andronicus feleségeként Szent János körében élt, s halt meg úgy, hogy nem tudta viszonzni Callimachus szerelmét. A Sátán által megszállt Callimachus - Andronicus intézője révén - bejutott a sírba, hogy meggyalázhassa a lányt, de egy angyal megakadályozta ebben: egy kígyó képében megölte az intézőt, az összeesett Callimachus testére pedig egyszerűen ráült. Másnap Jánosék fedezték fel őket a sírban, s látták, amint az angyal szemük láttára a mennybe megy. Az apostol először Callimachust keltette fel, aki beszámolt a szándékáról, de látta az angyalt is, akinek hatására megtért. János ezután Drusianát élesztette föl, aki megbocsátott a férfiaknak, és kérésére az apostol az intézőt is feltámasztotta, ám ő egyszerűen otthagya őket, holttestét nem sokkal később találták meg. (The Apocryphal

A csodatételt a *Legenda aurea* őrizte meg számunkra, melyet 1261-1266 között Jacobus de Voragine állított össze számos forrás, köztük apokrif iratok, alapján. Ennek nyomán a történet bekerült az egyházi művészet ikonográfiájába is. Drusiana feltámasztását olyan híres festők festették meg, mint Giotto (1320 k. a firenzei Sta Croce Peruzzi-kápolnája)⁹, Donatello (1430 k. a firenzei S. Lorenzo, Sagrestia Vecchia) vagy Filippino Lippi (1502, a firenzei Sta Maria Novella Strozzi-kápolnája).¹⁰ Mindezek alapján úgy véljük, hogy a középkori Drusiana név eredete – szemben a névtani irodalomban leírtakkal¹¹ – kimondottan egyházi eredetű, még ha közvetve valóban világi, latin gyökerekre nyúlik is vissza.

A *Legenda aurea* számtalan példánya nemcsak Európa más országaiban forgott közkézen, hanem vélhetően Magyarországon is. Sajnos a szórványos adatokból ma már nehezen ítéltető meg, vajon a *Legenda* milyen mélységben volt ismert és elterjedt hazánkban. A 14. század első felében egy magyarországi domonkos szerzetes készített egy kódexmásolatot, amely válogatás volt a *Legenda* szövegéből, kiegészítve három magyar szent történetével.¹² A 14. század második negyedében – valószínűleg Itáliában – másolhatták a gyönyörű képekkel díszített Magyar Anjou Legendáriumot, melynek szöveges részei nagyrészt a *Legenda aurea*ra épülnek. A Drusiana feltámasztásáról szóló esemény itt két képben került megfestésre.¹³ Tudjuk, hogy készült a Legendának egy kódexmásolata személyesen Luxemburg Zsigmond megrendelésére, igaz, ez ekkoriban még csak a király és nem a környezete igényeit minősíti.¹⁴ Ezenkívül már a 15. század elejétől nyomon követhető egy-egy példány megléte művelt értelmiségiek, elsősorban papok környezetében is.¹⁵ Nem ismerjük viszont, hogy a Legendának mely részei kerültek be a magyarországi kódexekbe (a másolók általában önkényesen válogattak), vagy a prédikációk során melyek hangzottak el egyáltalán a templomokban. Ami-

New Testament. Acts of John. Translation: Montague Rhodes James. Oxford 1924. No. 63-86.)

⁹ GIANCARLO VIGORELLI – EDI BACCHESCHI: Giotto életműve. Bp. 1984. 121.; vö: MAROSI ERNŐ: A középkor művészete. II. Bp. 1997. 61.

¹⁰ Vö: VAYER LAJOS: Az itáliai reneszánsz művészete. 45. 131. 176. kép.

¹¹ Vö.: 1. jegyzet.

¹² MADAS EDIT: A *Legenda aurea* a középkori Magyarországon. Magyar Könyvszemle 108 (1992) 2. 93-99. 94-95.

¹³ Magyar Anjou Legendarium. Hasonmás kiadás. Sajtó alá rendezte: LEVÁRDY FERENC. Bp. 1973. 19. 36. VII-3. 4.

¹⁴ A kódex csak Zsigmond halála után, 1446-47-ben készült el. (HOFFMANN EDITH: Régi magyar bibliofilek. Hasonmás kiadás. Szerk. és jegyzetekkel ellátta: WEHLI TÜNDE. Bp. 1992. 32.; vö. MADAS i. m. 1992. 96.)

¹⁵ 1400-ban Weiteni Orbán javadalmas pap végrendeletében de Voragine bőjtjéi prédikációira van adat (HÁZI JENŐ: Sopron szabad királyi város története. II/1. Sopron 1930. 3. sz.). Szintén a Zsigmond-korban kerül a *Legenda aurea* egy példánya a lőcsei Szt. Lélek-templom könyvtárába (HOFFMANN i. m. 226.). 1481-ben Preirer György javadalmas pap, 1496-ban Joannes Kakas bécsi studens, 1520-ban Wolfgang Flachel birtokában volt a *Legenda* egy-egy másolata. (HÁZI i. m. 15. sz.; HOFFMANN i. m. 271. és HÁZI i. m. 125. sz.)

kor Temesvári Pelbárt, a nagy hatású ferences egyházi író 1498-ban közreadta Pomeriumát, célja bevallottan az volt, hogy a papság számára egy használható prédikációgyűjteményt állítson össze, nem utolsósorban a prédikációk egységesítése végett.¹⁶ A Pomerium trilógiájának első része (Sermones de Sanctis) itt is nagyrészt a Legenda Aurea hagyományára támaszkodott.¹⁷

A 15. század végétől – 16. század elejétől látványosan megszaporodnak a Drusiana-történet hazai ismeretére vonatkozó adataink.¹⁸ A kiadott magyarországi irodalomban az 1519-ben készült Debreceni kódex idézi először a legendát,¹⁹ majd a Karthauzi Névtelen 1526-27-ben írt művében találkozunk ismét az apostol csodatételével.²⁰ A Drusiana-hagyomány ezzel egyidőben megjelent a hazai képzőművészetben is: a löcsei Szent Jakab-templom 1520-ban készült Szent Jánosoltára ábrázolja Drusiana feltámasztását.²¹ Az ikonográfiai szempontból különösen érdekes táblakép programját maga a művelt donátor-plébános, Henckel János alkothatta meg, akinek jelentős, ma már sajnos csak részben ismert könyvgyűjteménye volt.²² Szintén az 1520-as évektől adatolható a Szent Jánosnak titulált harangok öntése is, mely az apostolszent kultuszának hazai elterjedését mutatja.²³

A kutatás már korábban rámutatott, hogy mind a Debreceni, mind az Érdy-kódex többféle forrásból merített, és a Drusiana feltámasztásáról szóló rész mindkét esetben valószínűleg a 14. században összeállított Catalogus Sanctorumra megy vissza.²⁴ A Catalogus összeállítója Petrus de Natalibus pap, majd equilói püspök volt, aki forrásául Szent Jeromos Martyriológiumát használta fel. A szakirodalom azonban rendszerint rámutat művének a Legenda aureával

¹⁶ A nevezetes prédikátor műveiről: Temesvári Pelbárt válogatott írásai. Szerk. és jegyzetekkel ellátta: V. KOVÁCS SÁNDOR. Bp. 1982.

¹⁷ SZILÁDY ÁDÁM: Temesvári Pelbárt élete és munkái. Bp. 1880. 11. 52-54.; HORVÁTH CYRILL: Temesvári Pelbárt és beszédei. Bp. 1889. 9-10.

¹⁸ A hazánkban elterjedt szentkultuszokról általában: KLANICZAY GÁBOR: A középkori magyarországi szentkultusz-kutatás problémái. Történelmi Szemle 1981/2. 273-286. Szt. János apostol hazai tisztelete a középkorban átlagosnak mondható. Templomok patrónus szentjeként – nem túl nagy számban – már az államalapítástól fogva előfordul (vö: KOVÁCS BÉLA: Magyarország középkori patrocíniumai. Agria XXV-XXVI. 1989-90 407-419.). A magyarországi művészek az apostol alakját kehellyel a kezében vagy Krisztus keresztye alatt - Szűz Mária társaságában - ábrázolták, azonban legtöbbször csak a szent szimbólumát jelenítették meg. A gótika idején végig ismert volt még az apokrif hagyományból táplálkozó jelenet Szűz Mária haláláról, amikor az ágyat körbeálló apostolok között - legközelebb Máriához – Jánost is ábrázolták.

¹⁹ Nyelvelmléktár XI. Debreceni codex. Közzéteszi: VOLF GYÖRGY. Bp. 1882. 42.

²⁰ Nyelvelmléktár IV. Érdy codex. Közzéteszi: VOLF GYÖRGY. Bp. 1876. 260.

²¹ RADOCSEY DÉNES: A középkori Magyarország táblaképei. Bp. 1955. 381. CCI. tábla.

²² VÉGH JÁNOS: Adatok táblakép-festészetünk ikonográfiájához. Művészettörténeti Értesítő 8 (1959) 143-153. 1. kép.; HOFFMANN i. m. 290-293.

²³ BÁLINT SÁNDOR: Ünnepi kalendárium I. Bp. 1977. 88-109.

²⁴ A témáról általánosságban: TÍMÁR KÁLMÁN: Magyar kódex-családok II. Irodalomtörténeti Közlemények 37 (1927) 210-224.; VARGHA DAMJÁN: Kódexeink legendái és a Catalogus Sanctorum. Bp. 1923. 16. 21.

való szoros kapcsolatára is.²⁵ Más vélemény szerint a Debreceni kódex vonatkozó szövegrészlete közvetlenül a *Legenda aurea*ra és/vagy Temesvári Pelbárt *Pomerium*ára támaszkodik.²⁶ Bárhogyan is van, biztos, hogy a számunkra érdekes szövegrészlet egy 15. század végi közbülső forrásból származik, hiszen nemcsak Temesvári Pelbárt idézett munkája, hanem a *Catalogus Sanctorum* első pedig kiadása is csak ez idő tájt (1493-ban) keletkezett.²⁷ Nem mellékes ebből a szempontból a növekvő számú nyomtatott könyvek elterjedése sem, mely – a hagyományos kéziratos könyvek mellett – nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az Európában közkedvelt irodalom eljusson a magyarországi papsághoz és nemességhez is.

A Szent János-kultusz mégsem válhatott igazán jelentőssé Magyarországon, nem utolsósorban a terjedő reformációnak köszönhetően (már a Karthauzi Névtelen is a „lutheri eretnokséggel szemben” fogalmazta meg művét). Az apostol tisztelete fokozatosan a népi vallásosság tárgya lett – a halotti torokhoz, áldomáshoz kötődő népszokások máig élnek²⁸ –, a Drusiana-történet pedig eltűnt a hazai köztudatból. Jól illusztrálja a folyamatot Kolosi Török István 1635-ben kiadott „Az Szent János evangélista és apostol históriája”, mely forrásául egy Szent János életéről készült, 1587-es művet jelöl meg. Az ott olvasható történeteket mind átveszi, csupán egyet hagy ki: ez pedig a Drusiana feltámasztásáról szóló csodatétel,²⁹ melyet, úgy látszik, nem ítélt túl érdekesnek.

Nehéz megítélni, hogy mennyiben a hiányosan megmaradt irodalom- és művészettörténeti emléktanyag egyenetlenségének, mennyiben valós tendenciának köszönhető, hogy a Drusiana-hagyomány elterjedtségére a 15. század legvégétől sokasodnak meg az adataink. A kérdés eldöntésére egy más módon teszünk kísérletet: az alábbiakban megvizsgáljuk a Drusiana név gyakoriságát a hazai névadásban.

A keresztnév ismereteink szerint 1457-ben tűnik fel először Magyarországon.³⁰ 1460-ban a mindössze hároméves Rozgonyi Drusiana vőlegénye, Pelsőci Vajdafi Pál apósával, Rozgonyi Sebestyénnel kötött egyezségéről van szó egy oklevélben.³¹ Lényegesnek tartjuk, hogy a Drusiana név a 15. század közepén

²⁵ VARGHA i. m. 21.; Új magyar irodalmi lexikon I. i. m. 412.

²⁶ HORVÁTH CYRILL: Középkori legendáink és a *Legenda Aurea*. Bp. 1911. 9-11.

²⁷ VARGHA i. m. 21.

²⁸ BÁLINT i. m. 88-109.; Magyar Katolikus Lexikon. V. Főszerk.: DIÓS ISTVÁN. Bp. 2000. 587-591.

²⁹ Régi Magyar Költők Tára 4. XVII. század. 484-501., Reuchlin: *Liber de Verbo Mirifico* c. művének vonatkozó részletét is itt olvasható. (675-677.)

³⁰ Árpád-kori forrásainkban a név nem fordul elő, s noha a közzétett névtani összesítések idején még nem volt teljesen feldolgozott az Árpád-kori oklevéltanyag (ma már igen), ez a megállapítás nagy valószínűséggel ma is áll. A korszakra vonatkozó névtani összefoglalások közül a legfontosabbak: BERRÁR JOLÁN: *Női neveink 1400-ig*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 80. Bp. 1952.; FEHÉRTÓI KATALIN: *Árpád-kori kis személynévtár*. Bp. 1983.

³¹ A Héderváry-család oklevéltára I. Közli: RADVÁNSZKY BÉLA-ZÁVODSZKY LEVENTE. Bp. 1909. 231. sz. reg.; vö: A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.

még egyedülállónak számít, újabb feltűnésére közel fél évszázadot kell várni. Ezért indokolt vele a többi előfordulástól elkülönítve foglalkozni. Természetesen a névadás motivációját ma már aligha lehet pontosan kideríteni, az alábbiakban csupán néhány szóba jöhető szempontra hívjuk fel a figyelmet.

Kézenfekvő, hogy a keresztnéavadást magára a Legenda aurea vagy az ennek nyomán elhangzó prédikációkra vezessük vissza. Ugyanakkor felvetjük annak lehetőségét is, hogy a Drusiana név ötlete ekkor még nem a hazai Szent János-kultusból táplálkozik, hanem közvetlenül külföldről. A Rozgonyiakkal Luxemburg Zsigmond új hatalmi politikájának köszönhetően, mint magas rangú országos tisztségek betöltőivel találkozhatunk.³² Az említett Rozgonyi Sebestyén (+1461) pályafutásáról ugyan csak Zsigmond halála után, 1439-ből vannak az első adataink, azaz Zsigmond korában még ifjú volt. Tudjuk viszont, hogy a király aktív diplomáciájának köszönhetően a magyar főnemesség színe-virága is eljutott idegen honba, hiszen a király hosszú távollétei idején az ügyeket is onnan intézte.³³ Elég felidézni, hogy 1433-ban, az uralkodó Rómában történt császárrá koronázása idején száznegyvenen járultak valamilyen kéréssel a király színe elé a magyar arisztokrácia köreiből.³⁴ Ráadásul Sebestyén felmenői között számos országos főméltóság akadt, akiknek már csak tisztüknél fogva is el kellett kísérniük a királyt, így elvileg az ifjú Sebestyénnek is volt lehetősége külföldre jutni. Ilyen alkalmakkor a magyar főurak – a források tanúsága szerint – számos újdonsággal is megismerkedhettek,³⁵ így például az európai névadási szokásokkal is.

Rozgonyi Sebestyén rövid pályafutása során végig a Hunyadi-párt kitartó híve volt, előbb pozsonyi ispán, majd hol országnagyként, hol nagyszombati kapitányként tűnik elő.³⁶ Mátyás hatalomra jutását követően erdélyi vajdai tisztséget viselt, sőt felesége – aki Hunyadi János unokahúga volt – révén maga is a

1341-63, 1421-1526. CD-ROM Arcanum Adatbázis. Szerk.: RÁCZ GYÖRGY. é. n. Dl. 15458.

³² MÁLYUSZ ELEMÉR: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp. 1984. 66. ENGEL PÁL: Zsigmond bárói: rövid életrajzok. A Rozgonyiak. In: Művészet Zsigmond király korában 1387-1437. I. Bp. 1987. 440-444. 458.

³³ Így Zsigmond két, Konstanzban kiállított oklevelét ellenjegyezte Rozgonyi Simon fia István illetve Rozgonyi János. (Zsigmond-kori oklevéltár VI. Összeállította: MÁLYUSZ ELEMÉR - BORSA IVÁN. Bp. 1999. 1595. ill. 1604. sz. reg.)

³⁴ ENGEL PÁL: Szent István birodalma. Bp. 2001. 204.; ENGEL PÁL: Az utazó király: Zsigmond itineráriuma. In: Művészet Zsigmond király korában. 1387-1437. I. Bp. 1987. 70-92.

³⁵ Közismert Rozgonyi Sebestyén unokabátyja, István 1416-ban kelt levele Párizsból, aki az utcákat járva, – akárcsak ma a magyar turisták – elképedt az üzletek és árucikkek drágaságán, „... de pénz híján, egyet sem akarunk látni belőlük”-írta. (Budapest történetének okleveles emlékei Szerk.: KUMOROVITZ L. BERNÁT. Bp. 1987. III/2. 2.); Zsigmond-kori oklevéltár. V. Összeállította: MÁLYUSZ ELEMÉR-BORSA IVÁN. Bp. 1997. 1661. sz. reg.)

³⁶ ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája. 1301-1457 II. Bp. 1996. 207.; vö. A középkori Magyarország levéltári... i. m. Dl. 13423.

király rokonának számított.³⁷ Pályafutása során kapcsolatba került a Hunyadi-szimpatizánsok nyitott szellemiségével, kapcsolatai révén továbbra is megvolt a lehetősége külföldi tapasztalatokat szerezni. Láttuk, hogy Itáliában a Drusiana-történet közismert volt, nemcsak mint közszájon forgó legenda, hanem híres festők témájaként is.

Lényegesebbnek tartjuk azonban, hogy Itáliában ekkoriban már felkapott lett a keresztnév. Nem kisebb egyéniség, mint Francesco Sforza – 1450 és 1466 között milánói herceg – volt az, aki egyik, 1437-ben született lányát Drusianának keresztelte. Drusiana 1464-ben-ben Jacopo Piccinino zsoldoskapitány felesége lett, majd mikor a férjét a herceg eltávolította Milánóból, elindult, hogy megkeresse. Ekkor értesült arról, hogy a zsoldoskapitányt apja meggyilkoltatta.³⁸

Véleményünk szerint tehát a keresztnév hazai feltűnésében elsősorban a külföldi névhasználati divatot kell látnunk. Ennek kapcsán utalnunk kell arra, hogy a Drusiana név választása önmagában még nem feltételezi akár a reneszánsz kultúra, akár az (apokrif) evangéliumi irodalom behatás ismeretét. Ugyanez tapasztalható a lovagi kultúra esetében is, amint arra a hazai szakirodalom már rámutatott.³⁹ A magyar nemesség ebben a korban is csak bizonyos külsőségeiben vette át a lovagi kultúrát – ilyen volt az idegen keresztnévek átvétele –, ám annak behatás ismeretéhez már sem a műveltsége, sem az igénye nem volt meg. Mindezek ellenére a Druzsiana keresztnév használatát ezután tovább követhetjük a Rozgonyiak családfáján. Vélhetően a névadási hagyománynak köszönhetően Rozgonyi Druzsiana testvére, László kamarásmester és felesége, Alsólendvai Bánffy Erzsébet lányuknak szintén ezt a nevet választotta egy 1491-es adat szerint.⁴⁰

Ezután más családokban is kedvelté vált a Drusiana keresztnév. Előbb a Kassa környékéről való Semsey családban bukkan fel a név – Semsey VI. László (+1503 előtt) és felesége, Luczia leánya viselte⁴¹ –, majd 1552-ben a Gyula környéki Bagdy család utolsó férfitagjának, Mihálynak nőtestvéréről, Bagdy Druzsínáról van adatunk.⁴² Ezzel párhuzamosan Erdélyben is feltűnik a név. 1539-ben volt Récsey Druzsina és Gyerőmonostori Kemény Miklós esküvője⁴³,

³⁷ ENGEL PÁL - KRISTÓ GYULA - KUBINYI ANDRÁS: Magyarország története 1301-1526. Bp. 1998. 218.

³⁸ A legfontosabb adatokra és a további irodalomra: Enciclopedia Italiana XXVII. Roma 1935. 154. uo. XXXI. 572. Francesco Sforza lányának névadására már Wertner Mór is felhívta a figyelmet (WERTNER i. m. 20.).

³⁹ KURCZ ÁGNES: Lovagi kultúra Magyarországon a 13-14. században. Bp. 1988. 225-235. 243-252.; MÁLYUSZ i. m. 266-269.; ENGEL - KRISTÓ - KUBINYI i. m. 186-189.

⁴⁰ ENGEL PÁL: Középkori magyar genealógia. Arcanum adatbázis. CD-ROM Bp. é. n.

⁴¹ NAGY IVÁN: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest 1857-68. X. köt. 136.

⁴² Gyula város oklevéltára (1313-1800) Szerk.: VERESS ENDRE. Bp. 1938. 230. sz. oklevél, 177.

⁴³ A Kemény családban is továbbélt a Druzsanna név: egyrészt Kemény György felesége, Kendeffy Druzsanna révén (NAGY i. m. VI. 193.), másrészt Kemény Druzsiana

lányuk Gyerőfi Druzsina előbb Zutori Pál, majd annak halála után Zsombori György (+1549) felesége lett.⁴⁴ Újabb nevezetes család a Losonczi Bánffyaké, akiknél, mint látni fogjuk, igazi hagyománnyá vált a keresztnév: Bánffy Druzsianára (apja Bánffy Mihály) 1500-ból van az első adat.⁴⁵

Összegezve tehát elmondhatjuk, hogy *a névadás fellendülését a 15. század végétől - 16. század elejétől követhetjük nyomon*. Megfigyelésünk ezzel megerősíti az irodalom- és művészettörténeti adatokból kirajzolódó képet, amely arra mutat, hogy a Drusiana-hagyomány a 15. század végétől fokozott népszerűsége tett szert.

Nemsokára a név bekerült a fejedelmi családok körébe is. Ezt megelőzte, hogy Szárhegyi Lázár Druzsina 1566-90 között férjhez ment Bethlen Farkashoz, gyermekük pedig nem kisebb személyiség volt, mint Bethlen Gábor, a későbbi erdélyi fejedelem.⁴⁶ Bethlen Gábor testvére, István az édesanyja tiszteletére adhatta ugyanezt a nevet leányának (+1670), aki Rhédey Ferenc későbbi erdélyi fejedelem felesége lett.⁴⁷

Ezután mind a három említett családban hagyománnyá vált a Druzsina név. Egyrészt egy 1704-es adat szerint Rhédey Ádám és gr. Bethlen Anna lánya viselte ezt.⁴⁸ Másrészt gróf Lázár Druzsina (Lázár Ferenc és Csáki Zsuzsanna leánya) személyében tűnik föl a név, aki 1702-ben már élt, később báró Henter Davidhoz ment férjhez, és 1744-ben halt meg.⁴⁹ Végül a Bethlen családból is ismerjük két további Druzsina nevét: az egyikről 1698-as adatunk van, férjével, Zabolai

személyében, aki Bényei Radák Ádám (+1803) feleségeként tűnik fel a családfákon (NAGY i. m. IX. 547.)

⁴⁴ A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei. II. 1485-1526. Közzéteszi: JAKÓ ZSIGMOND. Bp. 1990. 4200., 4932. reg.

⁴⁵ IVÁNYI BÉLA: A Tomaj nemzetség és a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története I. Bp. 1941. 160. Jakó i.m. 3126.; esetleg megegyezik azzal a „nemes Druzsiana özvegyasszonnyal”, aki 1508-ban Vajdaszentivánon részbirtokos. (IVÁNYI BÉLA: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család történetéhez. II. 1458-1526. Bp. 1928. 419-421.)

⁴⁶ LÁZÁR MIKLÓS: A gróf Lázár család. Kolozsvár 1858. 59. sz. 125.; Gyula város oklevéltára... i. m. 651. sz. oklevél, 432.; Bojti Veres Gáspár: A Nagy Bethlen Gábor viselt dolgairól. 1614. In: Bethlen Gábor emlékezete. Összeállította: MAKKA LÁSZLÓ. Bp. 1980. 37. Ugyanakkor nem látjuk megerősítve Nagy Iván állásfoglalását (Nagy i. m. II. 78-79.), aki szerint már 1461-ben Bethlen Elek alvajda felesége Losonczy Bánffy Druzsána lett volna.

⁴⁷ Rhédey 1667-ben halt meg. (Teleki Mihály levelezése IV. 1667-69. Bp. 1908. Szerk.: GERGELY SÁMUEL); Bethlen János: Erdély története 1629-1673. Bp. 1993. 294-295.); vö. még: PETTKÓ BÉLA: A Miske család levelesládájából. Századok 1888/7. 638-641. 639.

⁴⁸ NAGY i. m. VI. 175.; Később két Druzsinaról van adat a 18. századból: az egyik szülei Rhédey Gábor és Cserey Zsuzsa voltak (NAGY i. m. IX. 744.), a másiknak Nemes György és Bánffy Zsuzsi (NAGY i. m. VIII. 123.)

⁴⁹ LÁZÁR i. m. 72. sz. 235.

Mikes Mihállyal 1721-ben hunytak el.⁵⁰ A másik, Bethlen Farkas kancellár és történetíró lánya, akit Hídvégi Nemes Ferenc férjeként említenek 1707-ben.⁵¹ Nem tudjuk, melyikre vonatkozhat az ádámosi székelykapu felirata: „*Comes Drusina Bethlen Anno 1714 Die 20 July*”⁵² Negyedikként még megemlíjtük a Bogáthy családot is, ahonnan anyai ágon származott Szárhegyi Lázár Druzsina. Bogáthy Druzsianára az 1600-as évek elejéről van adat.⁵³

A már említett Losonci Bánffy családban továbbra is divatos maradt a Druzsina név, de két másik változata, a Druzsa és a Druzsi vált népszerűvé. A 16. században élt Bánffy Miklós és Telegdy Orsolya lánya, Druzsa.⁵⁴ A 17. században Tholdy György feleségeként bukkan fel Bánffy Druzsi neve⁵⁵, majd a 18. században Bánffy Zsigmond és báró Kemény Kata lánya viselte a Druzsa nevet.⁵⁶ Ezután már a Tholdy család berkeiben is kedvelté vált az elnevezés: előbb Kende Márton feleségeként is ismerünk egy lányt⁵⁷, majd a 18. század közepén Tholdy Mihály és Szalánczy Mária gyermekét hívták Druzsinak⁵⁸. Még később, az 1840-ben elhunyt Tholdy Ferenc felesége volt Tholdalagi Druzsina, aki még az 1860-as években is élt egyikeként a legutolsó Druzsinaéknak.⁵⁹

Számos további erdélyi családban találkozhatunk a névvel. Ezek nemcsak nemcsak a már felsoroltakkal, hanem egymással is rokonságban voltak. Ennek alapja általában a beházasodás volt, de olyanra is találunk példát, mikor az egy közös őstől való származás elmélete tette őket rokonokká.⁶⁰

Almády Druzsiana (máshol Druzsa) 1616-ban már özvegy volt.⁶¹

Barcsay Druzsiana - férje Kún Gergely (+1678).⁶²

Cserey Druzsi - a család rokoni kapcsolatairól már szóltunk, férje a 18-19. században élt.⁶³

⁵⁰ NAGY i. m. VII. 474.

⁵¹ NAGY i. m. II. 79.

⁵² B. NAGY MARGIT: Reneszánsz és barokk Erdélyben. Bukarest 1970. 81.

⁵³ KIS BÁLINT: Erdély régi családai. Turul XI (1893) 22-27. 24. NAGY i. m. XII. 84. vö. még egy 17. sz. végén élt Bogáth Druzsával is, aki Barcsay András felesége volt. (NAGY i. m. Pótlékkötet 77.).

⁵⁴ NAGY i. m. Pótlékkötet 66.

⁵⁵ NAGY i. m. XI. 157., ; fiuk, István 1713-as végrendelete is ismert. (PETTKÓ i. m. 641.)

⁵⁶ NAGY i. m. Pótlékkötet 66.

⁵⁷ NAGY i. m. Pótlékkötet 308.

⁵⁸ Nevét bizonyára nagyanyjáról, Bánffy Druzsiról kaphatta (vö: NAGY i. m. XI. 157.).

⁵⁹ NAGY i. m. XI. 153.

⁶⁰ Így pl. a Kálnokyak közös őst feltételeztek a Mikó és a Hídvégi Nemes családdal (I. Genealógiai Füzetek II (1904) 71.).

⁶¹ NAGY i. m. Pótlékkötet 13.

⁶² NAGY i. m. Pótlékkötet 77. Druzsa testvéréről: PETRI MÓR: Szilágy vármegye monographiája. V. 1903. 90-91. Barcsay Drusiána és Osdolai Kún Gergely 1643-ban, Algyógyon kelt lakodalmi meghívóját is ismerjük. Közli: IFJ. BIÁS ISTVÁN, Genealógiai Füzetek VIII (1910) 139.

⁶³ NAGY i. m. II. 37.

Diósi Druzsinna - az 1690-es években férje az Erdélyből származó Inczédy Péter.⁶⁴

Drugetyevith Horváth Druzsa - férje Torma Péter, éltek a 17. század közepén.⁶⁵

Földváry Druzsianna - férje Kebelel Nagy Sámuel.⁶⁶

Földváry Druzsi - férje gróf Teleki Mihály (+1816).⁶⁷

Hatfaludy Druzsa - férje Inczédy Mihály, ők a 19. század elején éltek.⁶⁸

Kálnoky Druzsianna - Kálnoky Bálint és Petky Anna leánya, 16. század.⁶⁹

Kenderesi Druzsianna - közelebbi adatok nélkül.⁷⁰

Kolosvári Druzsianna - még az 1860-as években is élt.⁷¹

Lugosi Druzsi(anna) - férje Torockay Péter kir. T. ülnök (+1724).⁷²

Makray Druzsa - apja Makray József, anyja Csíkos Klára, 18. század.⁷³

Makray Druzsa - élt a 19. század elején.⁷⁴

Mikó Druzsianna - férje a Kissárossy Sárossy családból való.⁷⁵

Mikó Drusina, apja Mikó Zsigmond, anyja Almádi Angleta, 17. század.⁷⁶

Miske Druzsa - élt a 18. század végén, apja Miske Sámuel.⁷⁷

Miske Druzsi - a 19. század közepén.⁷⁸

Sombory Druzsiána - 1729, 1794-ben már özvegy.⁷⁹

Szilvássy Druzsiána - a 17. században élt.⁸⁰

A fenti példák sora jól mutatja, hogyan terjedt szét családról családra a különös keresztnévadás szokása. A Druzsianna-hagyomány viszont, mint szóltunk róla, fokozatosan kikopott a hazai köztudatból, azaz a két ellentétes folyamat zaj-

⁶⁴ KIS BÁLINT: Az Inczédi és a belőle kiágazott báró Jósinczi család. Turul XI (1893a) 154-155; vö. még: NAGY i. m. V. köt. 241.

⁶⁵ NAGY i. m. XI. 254.

⁶⁶ NAGY i. m. VIII. köt. 77.

⁶⁷ NAGY i. m. III. köt. 231.

⁶⁸ NAGY i. m. V. köt. 242.; KIS i. m. 1893a. 154-155.

⁶⁹ NAGY i. m. VI. 50. vö.: Báró Apor Péter Lusus Mundija. A Kálnoki család. Ford. SZÁSZ FERENC. Genealógiai Füzetek VIII (1910) 104-107.; vö. még a 60. jegyzettel.

⁷⁰ NAGY i. m. XVI. 195.

⁷¹ NAGY i. m. VI. 312.

⁷² NAGY i. m. XI. köt. 267.

⁷³ NAGY i. m. VII. köt. 274.

⁷⁴ Férjeként hol Kakucsi Farkas, hol Torma István tűnik föl (NAGY i. m. VII. 274. XI. 255.)

⁷⁵ NAGY i. m. X. köt. 73.

⁷⁶ NAGY i. m. VII. köt. 484. vö. még: M. BARABÁSY ISTVÁN: Az oroszféi Mikó család és rokonságai a XVIII. század végéig. Genealógiai Füzetek VI (1908) 56-58.

⁷⁷ KIS BÁLINT: A magyarcsesztvei Miske-család. Turul XXXIII (1915) 26-32. 29. vö. NAGY i. m. VII. köt. 510.; ahol Druzsa édesanyja kapcsán más adat található.

⁷⁸ NAGY i. m. VII. 320.

⁷⁹ NAGY i. m. X. köt. 278.

⁸⁰ NAGY i. m. X. köt. 729. Hajósi Bornemissza Rebeka és Szilvássy István lánya (BÖRTHÉ ÖDÖN: Hunyadmegye sztrigymelléki részének és nemes családainak története. Bp. 1891. 274.)

lott le. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a keresztnév éppen Erdélyben és a Partiumban vált népszerűvé, ott ahol a terjedő protestantizmus hamar „eltüntette” a legenda nőalakjának tiszteletét, a névadás kései motivációjaként valami mást kell keresnünk.

A különös keresztnév továbbterjedését - úgy tűnik - a családokban továbbélő névadási hagyomány biztosította. A név általában házasság révén honosodott meg egy-egy családban, majd a közös gyermek nevében fennmaradt. Ezt tovább erősítette, hogy egyes családok többszörösen is rokonságba keveredtek egymással, és az újszülött lány megkapta keresztanyja, nagynénje vagy nagyanyja nevét. Ezenkívül hozzávehetjük, hogy szokás volt a név újraadásával megadni valamely kiemelkedő ős tiszteletét is. A fenti adatokból látjuk, hogy a Druzsiána név a 19. század második felében már alig volt jelen a hazai névanyagban. A legújabb kiadású utónévkönyvek⁸¹ szerint, napjainkban nem fordul elő a gyakoriak közt, feltételezhetően nincs ilyen nevű nő Magyarországon. E patinás keresztnévet pedig szívesen hallanánk hazai női neveink között ma is.

FÜLÖP ANDRÁS – FÜLÖP LÁSZLÓ

ITT MINDENKI KITŰNŐ?

Vizsgálódásaim és mostani mondanivalóm témáját alapvetően két tényező motíválta. Az egyik kifejezetten személyes érintettségből fakad, pontosabban az 1994-ben született fiúgyermekem keresztnéve, illetve a névvel kapcsolatos utólagos viszonyom. A másikat a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei (százhuszezer példányban megjelenő) napilap, a Kelet-Magyarország időleges rovata alapozta meg. Ez év nyarán ugyanis viszonylagos rendszerességgel, összesen 24 alkalommal olvashattuk-nézhattuk-böngészgethettük az „Itt mindenki csupa 5-ös!” című, színes gyermekfotókkal teli oldalt az újságban. Az egyes fényképek alatt a teljes név, az osztály, a település és az iskola neve szerepelt. 24-szer 68, azaz 1632 általános iskolás adata. Ráadásul minden tanuló kitűnő eredménnyel zárta a tanévet. Érdeklődésemet tovább fokozta, hogy bizonyos keresztnévek feltűnő gyakorisággal ismétlődnek, hogy olykor igen különleges nevek bukkannak föl; hogy nem ritkaság a testvérek jelenléte; s hogy az adatok szerint szemmel láthatólag kevesebb a felső tagozatosok száma. Mindemellett egyenesen lenyűgöző volt a fölismerés, hogy éppen a 4. osztályosok jelentenek szembetűnő cezúrát a még tömeges és a szisztematikusan fogyatkozó adatnyújtók tábora között. Ez pedig azért lehet lényeges, mert a negyedikesek 1990–91-ben látták meg a napvilágot, tehát már a rendszer-

⁸¹ LADÓ JÁNOS – BÍRÓ ÁGNES: Magyar utónévkönyv. Bp. 1998. 163.; PÁLFY GYULA: Utónévkönyv. Bp. 1999. 196.

változtatás utáni időszak első szülöttei. Ezen körülmények a következő kérdések megválaszolására ösztönöztek:

1. A kitűnő tanulók keresztnévanyaga reprezentálhatja-e a velük azonos korúak összességének neveit?
2. Vannak-e érzékelhető összefüggésbeli eltérések a fiú- és a leánytanulók keresztnéveinek rendszerében?
3. Megragadhatók-e esetleges névadási indítékok?
4. Mire számíthatunk a jövőben?

Tisztában vagyok azzal, hogy az első kérdés megválaszolásához az igenlő és nemleges argumentumok egész seregeit fölvonultathatnánk. Tekintettel arra, hogy ez akár külön tanulmány kereteit is kitölthetné, e helyütt csupán azoknak az érveknek a fölsvillantására vállalkozom, amelyek döntésem meghozatalában a legfontosabbnak bizonyultak. Jogosan merül föl a kérdés, hogy a „kitűnők társasága” névtani szempontból vizsgálható-e egyáltalán. A névadás pillanatában ugyanis senkiről sem lehetett előre tudni azt, hogy milyen tanuló lesz belőle. De éppen itt keresendő a válasz is: mindannyian kitűnők lettek. Esetünkben tehát nem a nevek viselőinek az összetartozásából, hanem a szülők attitűdjéből, szellemi beállítódásából; szűkebb vonatkozásban a kultúrához, az iskoláztatáshoz való viszonyából kell kiindulni. Ezt az érvet erősíti az is, hogy az 1632-ből 338-an (20,7%) testvérek az adatnyújtó tanulók. Kivételek természetesen, mint mindig, itt is bizonyosan vannak; általában véve azonban – megítélésem szerint – a szülők döntő többsége az alsó és felső középosztályhoz, a társadalmi paletta meghatározó régiójához tartoznak. [Ne feledjük, hogy olyan megyéről van szó, ahol a legmagasabb a munkanélküliek száma.] A szülőknek az említett attitűdje különösen az alsó tagozatos gyerekek (1253, 77%) tanulmányaiban játszik fontos szerepet. Később ennek a közvetlen hatása fokozatosan gyöngül, mint ahogyan fokozatosan csökken a kitűnő tanulók száma is. A felső tagozatosok – mint adatszolgáltatók – viszonylag csekély számarányát azonban nemcsak, sőt nem elsősorban ez határozza meg, hanem inkább a korosztály mentalitása: ti. „ciki, égő” a kitűnőséggel való kérdés. A reprezentáció kérdésével kapcsolatban itt jegyzem meg, hogy a megye 178, iskolával is rendelkező települése közül 158-ból érkezett adat (84 %). Mindezeket figyelembe véve úgy vélem, hogy mind az adatok mennyisége, mind pedig azok aránybeli mutatói alkalmasak bizonyos névtani szempontú vizsgálatok elvégzésére.

A névadatokat időrendben haladva mutatom be, tehát a 4. osztályosokkal kezdem (ld. rendszerváltoztatás), és az 1. osztályosokkal fejezem be. A negyedikeseik közül összesen 278 tanuló adatai állnak rendelkezésre. Ebből 100 fiú és 178 leány (1990–1991-ben születtek).

Fiúk:

Pozíciószám	Név	A névhasználók száma	Százalékos arány
1.	László	9	9 %
2.	Gergő	6	6 %
	Tamás	6	6 %
3.	Ákos	5	5 %
4.	János	5	5 %
5.	Péter	5	5 %
	Zoltán	5	5 %

Mivel egy pozíciószámhoz több név is tartozhat, a pozíciószámtól függetlenül mindig az *első 6* nevet tekintem a további számítás alapjául. A népszerűségi index így úgy áll elő, hogy az első hat név viselőinek számát elosztom az összes fiú számával. A fenti táblázat tanúsága szerint 36 fiú viseli a legnépszerűbb neveket (6-ot). 100 fiúra vetítve ez 36 %-os népszerűségi index. A nevek kihasználtsági arányát az összes fölhasznált név és az összes személy hányadosából kaphatjuk meg. Esetünkben 100 fiúra 38 név esik. Ha minden fiút másként hívnának, akkor ez a kihasználtsági arány 100 %-os volna. Így azonban ez 38 %-os.

Lányok:

Pozíciószám	Név	A névhasználók száma	Százalékos arány
1.	Alexandra	7	3,9 %
	Enikő	7	3,9 %
2.	Ágnes	6	3,4 %
	Dóra	6	3,4 %
	Eszter	6	3,4 %
3.	Anita	5	2,8 %
	Edina	5	2,8 %
	Enikő	5	2,8 %
	Evelin	5	2,8 %

A 178 lányból 37-en viselik az első 6 nevet, így a népszerűségi index $(37/178)$ 40 %-os.

A 4. osztályos fiúk névhasználatáról megállapíthatjuk, hogy zömmel ún. hagyományos neveket viselnek. Egyetlen újabb keletű név került az előkelő 2. helyre, a *Gergő*, amely a *Gergely* becézőnévi formájaként vált anyakönyvezhető névvé. A lányoknál már tarkább a kép. Hagyományosnak mondható a bibliai *Eszter*, a görög eredetű *Ágnes*, már-már hagyományos a Vörösmarty alkotta *Enikő* (← Enéh). Becézőként önállósultak, s a 70-es, 80-as években kezdték pályafutásukat az *Anita* és a *Dóra*; s igen friss fejleménynek tekinthető az *Alexander*-ből nőiesített *Alexandra*. Ez a 90-es évekig igen ritka névnek bizonyult, jóllehet már a XII—XIII. századtól ismert a magyarban.

A 3. osztályosok összlétszáma a legmagasabb, 379. Ebből 147 fiú és 232 leány (1991—1992-ben születtek).

Fiúk:

Pozíciószám	Név	A névhaszná- lók aránya	Százalékos arány
1.	Tamás	11	7,5 %
2.	Attila	9	6,1 %
3.	Gábor	8	5,4 %
	Zsolt	8	5,4 %
4.	László	7	4,8 %
---	István	7	4,8 %
	Dávid	6	4,1 %

Népszerűségi index: 34 % (50/147).

Kihasználtsági arány: 32 % (47/147).

A hagyományosnak mondott nevek zöme a régiségből ismert és használt név. Az *István* és a *Gábor* a 16. századtól napjainkig kedvelt. A *Tamás* a 16—17. és a 20. században népszerű igazán. A *László* a 19. századtól, az *Attila* és a *Zsolt* a 20. század elejétől vált vonzóvá. A 60-as évektől szinte kivétel nélkül reneszánszát éli mindegyik.

Lányok:

Pozíciószám	Név	A névhaszná- lók aránya	Százalékos arány
1.	Dóra	9	3,9 %
	Niko- lett(a)	9	3,9 %
	Renáta	9	3,9 %
	Kitti	9	3,9 %
2.	Ale- xandra	8	3,5 %
	Eszter	8	3,5 %
---	Anett	7	3 %

Népszerűségi index: 22 % (52/232).

Kihasználtsági arány: 35 % (81/232).

A képzeteinkben hagyományosként élő női nevekhez képest a legnépszerűbb nevek csupán az *Eszter*rel képviseltetik magukat. A *Dorottya* névnek a számos nyelvben elterjedt és önállósult becézője, a *Dóra*, valamint a *Katalin* angol becézőjéből önállósult *Kitti* csak egy-két évtizedes múltra tekinthet vissza nyelvünkben. A *Nikolett(a)*, *Renáta* és *Alexandra* kivétel nélkül férfinevek női változataiként váltak divatosná (g. *Nikolaosz* > fr. női *Nikol* > fr. ill. olasz kicsinyítőképzős változat: *Nikolett(a)*; g. *Alexandrosz* > lat. *Alexander* > női *Alexandra*; lat. *Renátusz* > *Renáta*).

A 2. osztályos kitűnő tanulók közül 113 fiú és 161 lány küldte el adatait.
Fiúk:

Pozíciószám	Név	A névhasználók aránya	Százalékos arány
1.	Dávid	9	8 %
2.	László	8	7 %
	Gergő	8	7 %
3.	Gábor	6	5,3 %
	Norbert	6	5,3 %
4. - - - -	Péter - - - -	5 - - - -	4,4 % - - - -
	Attila	5	4,4 %
	István	5	4,4 %
	Zoltán	5	4,4 %

A nevek tanúsága szerint az 1992—1993-ban született fiúk névadásában némi áttörés tapasztalható. Az eddig divatos hagyományos nevek uralma meg-inogni látszik. Noha továbbra is csak a *Gergő* tartozik a valóban újonnan alakult nevek közé; eddig soha nem tapasztalt felívelési pályára került a 20. sz. második feléig kimondottan kerülendőnek ítélt *Norbert*, s a régről ismert (héber eredetű bibliai név), főleg a 16. századi protestantizmus által népszerűsített, de igazi divatnévvé sohasem vált *Dávid*. Az első hat nevet 42 tanuló viseli, így a népszerűségi index: 37 %. A 113 fiú névadásához 43 nevet használtak föl szüleik. Ennek megfelelően a kihasználtsági arány: 38 %.

Lányok:

Pozíciószám	Név	A névhasználók aránya	Százalékos arány
1.	Barbara	8	5 %
	Kitti	8	5 %
	Nikolett(a)	8	5 %
2.	Anita	7	4,3 %
3.	Evelin	6	3,7 %
4. - - - -	Vivien - - - -	5 - - - -	3,1 % - - - -
	Enikő	5	3,1 %
	Nóra	5	3,1 %
	Viktória	5	3,1 %

Népszerűségi index: 26 % (42/161).

Kihasználtsági arány: 41 %.

A *Kitti* és a *Nikolett(a)* mellé (immár zömében az *-a* képzőt nélkülöző változattal) döntő többségükben ugyancsak új alakváltozatú női nevek kerültek az éltre. Az *Anita* keresztnév az *Anna* és a *Johanna* spanyol becézőjéből származik; az *Evelin* az *Éva* angol és francia eredetű továbbképzése; míg a *Vivien* az ismeretlen etimológiájú *Viviána* angol eredetű alakváltozata. Egyedül a *Barbarát* te-

kinthetjük hagyományosnak, hozzátéve, hogy az elterjedtebb régi magyar formáját a *Borbálát* újabban teljesen kiszorítja. Népszerűségét alighanem a becező alakjának, a *Barbinak* köszönheti, ez pedig a népszerű amerikai játékbárával van összefüggésben.

A keresztnévek bemutatásának sorát az 1. osztályosokéval zárom. Közülük 118 fiú, 204 lány. Összlétszámuk 322.

Fiúk:

Pozíciós szám	Név	A névhasználók száma	Százalékos arány
1.	Dávid	9	7,6 %
2.	Gergő	7	5,9 %
	László	7	5,9 %
	Máté	7	5,9 %
3.	Péter	6	5,1 %
	Tamás	6	5,1 %
-----	-----	-----	-----
	Attila	6	5,1 %
	Tibor	6	5,1 %

Népszerűségi index: 36 % (42/118).

Kihasználtsági arány: 39 %.

Az eddig jól ismert divatos nevek köre csupán egy régi újjal, a *Mátéval* bővült. Bár a 11—14. században is a divatos nevekhez tartozott a bibliai név, a 18—19. századra jelentősen csökkent a népszerűsége. Csak a legutóbbi néhány évben indult el újabb karrierjének útján.

Lányok:

Pozíciós szám	Név	A névhasználók száma	Százalékos arány
1.	Dóra	14	6,8 %
2.	Alexandra	9	4,4 %
3.	Mónika	8	3,4 %
4.	Fruzsina	7	3,4 %
	Petra	7	3,4 %
5.	Adrienn	6	2,9 %
-----	-----	-----	-----
	Enikő	6	2,9 %
	Zsófia	6	2,9 %

A görög eredetű *Eufrozina* megmagyarosodott formája, a *Fruzsina*, valamint a vitatott etimológiájú *Mónika* (korábban *Monika*) neveket leszámítva ismét újabb férfinévből nőiesített nevekkal bővült a divatnevek listája. Az *Adrián* férfinév (magyarul *Adorján*) női párja az *Adriána*, s ennek franciás alakja az előkelő helyen álló *Adrienn* (< fr. *Adrienne*). A *Petra* pedig a görög *Petrosz* > lat. *Petrus* férfinév női megfelelője.

Népszerűségi index: 25 % (51/204).

Kihasználtsági arány: 38 % (78/204).

Az évfolyamonként bemutatott fiú- és lánynevek mozgásának nyomon követéséhez, a változási tendenciák összevetéséhez az alábbi táblázatot hívhatjuk segítségül:

		4. o.	3. o.	2. o.	1. o.	Átlag
Fiúk	Népszerűségi index	36	34	37	36	36
	Kihasználtsági arány	21	22	26	25	23,5
Lányok	Népszerűségi index	38	32	38	39	37
	Kihasználtsági arány	40	35	41	38	38,5

Az adatok vallomása szerint mind a fiúknál, mind a lányoknál viszonylagos egyenletesség mutatkozik. A törés minden részadat esetében a 3. osztályban tapasztalható, ráadásul egyöntetű csökkenés a népszerűségi és kihasználtsági mutatókban egyaránt. A népszerűségi adatok visszaesését illetően számításba kell vennünk, hogy itt van a legtöbb fiú és lány. Noha ezúttal is az első hat helyezést tekintettük a számítás alapjának, a 7—12. pozícióban relatíve szintén magas a névhasználók száma mindkét nemben (7 és 5 között). Ez azt jelenti, hogy több a divatos név, mint más évfolyamokban, s ennek megfelelően tömegük szélesebb sávban terítődik szét. Ez okozza az első 6 név népszerűségi indexének visszaesését. A 3. évfolyam viszont az egyetlen, ahol a fiúk népszerűségi mutatója – ha kévéssel is, de – magasabb a lányokénál. Tehát itt biztos állítható, hogy a fiúk a névdivat tekintetében megelőzték a lányokat. Ez a föllendülés a névkihasználásban is megmutatkozik. Mint láttuk, a lányok több divatos nevet használnak ugyan, mint más osztályokban, de ennek arányában nem nőtt a felhasznált nevek száma. A fiúknál azonban mint minden más évfolyamban, itt is emelkedett a nevek kihasználtságának aránya.

A négy évfolyam összesített adatai nyomán megállapítható, hogy a fiúk népszerűségi indexe alig kevesebb, mint a lányoké, miközben lényegesen nagyobb a lányok kihasználtsági mutatója. Ez utóbbinak magyarázata lehet a nagyobb névválaszték, de a hagyománytisztelet lényegesen kisebb mértéke is indokul szolgálhat. Végso következtetésként megkockáztatható az állítás, hogy a leendő felső tagozatos fiúk a fölkapott nevek divatja tekintetében fölzárkóztak a lányokhoz, de a névpaletta jelentős szélesedése az egyenletesen növekvő tendencia ellenére is várat magára.

Az indítékokat illetően, mint ahogyan a részeredményekből is tapasztalhattuk, szintén van eltérés a fiúk és a lányok névadásában. A névdivat egyre jelentősebb szerepet játszik a fiúk névadási motívumai között, de a divatos nevek kiválasztásában csekély szerep jut az újabb keletű neveknek. A László például

mindig benne van az első 6-ban (1., 2., 2., 5.), de a *Tamás*, *Attila* és a *Péter* név is rendkívül népszerű. Láthatóan az ún. hagyományos nevek meghatározó szerepe érvényesül. Jól szemlélteti ezt az alsó tagozatos fiúk (478) összesített népszerűségi mutatója:

Pozíciószám	Név	Névhasználók száma	Százalékos arány
1.	László	31	6,4 %
2.	Dávid	28	5,9 %
3.	Gergő	26	5,4 %
	Tamás	26	5,4 %
4.	Attila	23	4,8 %
5.	Péter	21	4,4 %
	Gábor	21	4,4 %
6.	István	18	3,8 %

Találgatni persze lehet, de hogy miért éppen ezek kerültek az élre, teljes bizonyossággal aligha lehet megokolni. A *László* abszolút elsőségét vélhetően befolyásolta királyaink egész sora (II., III., V.), Kun László, Hunyadi László, s közülük talán a regionális kötődés miatt is leginkább Szent László királyunk. Szerepét a 19. századi romantika múltidézése erősíthette föl, ennek nyomán egy sereg híresség, politikus, festő, író is viselte-viseli máig. Pályafutásában kis mértékű bár, de nem elhanyagolható szempont a jelentése: 'hatalom, dicsőség'. A *Dávid* soha nem tapasztalt fölkapottsága talán (egyebek között) annak köszönhető, hogy a férfinevek gyarapodásához nem állnak rendelkezésre a női nevekre jellemző újtási, bővítési praktikák (nőiesítés, becéző, kicsinyítő képzős formák különböző nyelveken stb.). Aki tehát új, egyedinek tűnő férfinevek után kutat, kénytelen beérni az eddig mellőzött (itt talán éppen vallási okokból), de amúgy jó hangzású nevekkel. A *Dávid* pedig ilyen. Magam is így gondolkodtam gyermekem nevének kiválasztásakor, de ebben nagyobb szerepe volt az itt nem részletezendő családi hagyományoknak. Mi lett az eredmény? A fiam születésének évében csak Nyíregyházán 121 fiút neveztek el *Dávid*-nak (abszolút első helyezés). Természetesen nem lett mindegyikből kitűnő tanuló. A *Gergő* bizonyára a becéző forma miatt keltette a névadókban az újszerűség képzetét.

A női nevek meglehetősen gazdagságának okairól már volt szó. Aligha szorul magyarázatra, hogy a lánynevek vizsgált tömegében az egy leánynévre jutó megterheltség aránya (775 leány osztva 139 választott névvel) miért csak 5,6; szemben a fiúkéval, amely 6,9 (478 osztva 69-cel). Ami a lánynevek kiválasztásának motívumait illeti, mérlegelésükkor az örömben némi üröm is vegyül. Lássuk ehhez az összesített sorrendet.

Pozíció- szám	Név	Névhasználók száma	Százalékos arány
1.	Dóra	33	4,3 %
2.	Alexandra	26	3,3 %
3.	Nikolett(a)	25	3,2 %
4.	Enikő	23	3 %
5.	Eszter	22	2,8 %
6.	Kitti	20	2,6 %
	Barbara	18	2,3 %
	Anett	18	2,3 %
	Anita	17	2,2 %
	Andrea	17	2,2 %
	Evelin	17	2,2 %
	Viktória	17	2,2 %

A lánynevek divatjának gyors változását mi sem bizonyítja jobban, hogy még a fölkapott nevek is szinte éves rotációban követik egymást. Az abszolút győztes *Dóra* pl. 4 éven belül a 4., 1., 10., illetve az 1. helyet foglalja el; míg a 2. helyezett *Alexandra* kissé szeszélyesebben változik: 2., 4., 17., 2. Mindazonáltal a nevek többsége arról tanúskodik, hogy a névválasztás indítékainak egyik markáns összetevője bizonyosan az idegenesebb hangzás: *Alexandra*, *Anett*, *Evelin*, *Nikoletta* stb. Több alakváltozat meglete esetén újabban a kevésbé magyaros változatot részesítik előnyben: A *Nikoletta* helyett inkább a *Nikolett*, a *Katalin*, *Kata*, *Kató*, *Katinka* helyett a *Kitti*. Bár szerencsére még nem tömeges, de már van *Anette*, *Yvett*, *Jennifer*, *Izabell* is. Olykor arra is akad példa, hogy ugyanannak a névnek különböző alakjait kapja meg a gyermek első, illetve második névként: *Gréta Margit*, *Kitti Katalin*. A családnév—keresztnev harmóniájával e helyütt ugyan nem foglalkozhatom, de szeretném megjegyezni, hogy e tekintetben is a lányok „viszik el a pálmát”: „*Pekk Petra*, *Reszkető Jennifer Xénia*, *Szántó Zsaklin*, *Vass Dzszenifer*” stb.

Ahogy utaltam is rá, a felső tagozatból kevesen, mindössze 367-en küldték be adataikat, ezért e kimutatásban neveik nem szerepelnek. Mégsem érdektelen talán, hogy a 23 %-ot kitevő felsősök 2 fiú (2,8 %) és 9 lánynévvel (6,4 %) gazdagították a már ismert nevek számát ($69 + 132 = 201$). Az így számított nevek összessége ($201 + 2 + 9$): 212. Ennek folytán a felsős fiúk és lányok összesen 5,2 %-kal módosították a nevek arányát. A nevek a következők: fiú – *Adorján*, *Barna*; lány – *Adél*, *Ibolya*, *Karolina*, *Loretta*, *Márta*, *Natália*, *Szandra*, *Vanda*, *Zita*.

4. A vizsgált korosztály névanyaga már arról árulkodik, hogy a rendszer-változtatás után a névadás szabadsága is érezhetően növekedésnek indult. Ennek leglátványosabb jelei az 1991. és 1992. évben mutatkoznak. Ez érthető is, hiszen a társadalmi változás hatásai nem jelentkezhetnek azonnal a névadásban is. A legszembetűnőbb változás, mint tapasztalhattuk a lányok névadásában mutatkozik, s

vélhetően ez a lendület folytatódott 1995 után, s lankadatlan ma is. A 90-es évek utolsó harmadában jelentek meg a kereskedelmi televíziók. A belőlük áradó szappanoperák hatása nyomán talán föl-fölbukkanak a *Josék*, az *Armandók*, a *Rodolfók*, de szinte bizonyos, hogy már ma is léteznek *Paulák* és *Paulínák*, *Eszmeraldák* és *Eszperanzák*. Hogy ez meddig fokozható? Erről egy régi slágerszöveg foszlányai sejlenek föl képzeteimből: „... mert a divat, az nem halad, csak visszaváltozik.” Így nem lepődnek meg azon, ha a *Cintiák*, *Liliánák*, *Lolíták*, *Loretták* és *Jenniferek* uralkodását újra az *Erzsébetek*, *Júliák*, *Borbálák* és *Sárák* váltanák föl.

SZABÓ G. FERENC

A HÁZAS NŐK NÉVVISSELÉSE A XX. SZÁZAD UTOLSÓ ÉVEIBEN — ÖT ÉV STATISZTIKÁINAK TÜKRÉBEN

A magyar asszonynevek kutatása a XX. század második felében fordult a jelenkori névanyag vizsgálata felé. A század végéhez közeledve egyre több kutatót érdekelt az 1974-es családjogi törvény hatása. Ezzel kapcsolatban több vizsgálat és felmérés adatait ismerhetjük meg a szakirodalomból. A kutatók leggyakrabban a törvényben engedélyezett névformák megoszlásának szociológiai jellegű vizsgálatával foglalkoztak. A kiemelt szempontok között szerepelt egy-egy településen vagy társadalmi csoportban a házasságkötés éve és a házasságot kötő nők életkora (FERCSIK 1992); a házasságkötés időpontja, a nő kora és végzettsége (LACZKÓ 1996); a városi és a vidéki lakóhelynek, valamint a házasságkötés időpontjának hatása a névválasztásra és a névhasználatra (ZAHUCZKY 1997); a hivatalos és a nem hivatalos névformák használata egy meghatározott csoporton belül (Hajdú 2000); valamint a hivatalos és a nem hivatalos asszonynév típusok népszerűsége és gyakorlati hasznossága (ÖRDÖG 1975; RÉVÉSZ 2001).

Az anyaggyűjtés ezekben a kutatásokban többféle módszerrel történt. Az egyik lehetőség a választott település polgármesteri hivatalában a házassági anyakönyvi bejegyzések tanulmányozása, és az adatokból statisztika összeállítása (FERCSIK 1992; ZAHUCZKY 1997; RÉVÉSZ 2001). Az anyakönyvek vizsgálatát azonban a személyiségi jogokra való hivatkozással legtöbbször nem engedélyezik a kutatók számára. Nagy szerencse és jó ismeretség kell ahhoz, hogy ezekbe az iratokba belepillanthasson a kutató. A statisztika készítését pedig általában a létszámról és az egyéb fontos feladatokra való hivatkozással utasítják vissza a hivatalok.

Ha mégis sikerül a jelenkori anyakönyveket feldolgozni, akkor azokról az alábbi adatokat gyűjthetjük össze: a házasságkötés időpontja, a házasuló felek lakcíme, születési helye és ideje, állampolgársága, valamint a választott asszonynév típusa. Az utóbbi évtizedekben az anyakönyvekben nem jegyzik fel sem az iskolai végzettséget, sem a foglalkozást, sem egyéb szociológiai jellegű adatot.

Az adatgyűjtés másik kedvelt módszere a kérdőíves vizsgálat, amelyben az előbb felsorolt hivatalos adatok mellett egyéb információkra is rákérdezhetünk. Megtudakolhatjuk: mennyire ragaszkodik adatközlőnk a tradíciókhoz; mennyire tartja szem előtt a névesztétikai szempontokat; milyen tényezők befolyásolták a névválasztását (LACZKÓ 1996). Tovább bővíthetnek a szempontok a névválasztási motívumok kutatásával (FERCSIK 2002) és az „elégedettség” vizsgálatával, a valóságosnévhasználat feltárásával (RÉVÉSZ). A kérdőívek elhelyezésére természetesen olyan helyet kell választani, ahol feltűnően nagy számban fordulnak meg a nők, és vélhetően idejük, meg kedvük is lesz a kérdőív kitöltésére. A budapesti gyűjtéshez jó terepnek bizonyult az egyik fővárosi kórház szülészeti osztálya, valamint egy nőgyógyászati magánrendelő. Mindkét helyszínt a főváros minden részéről felkeresik a különböző életkorú és iskolázottságú asszonyok (LACZKÓ 1996). A szentendrei kérdőíves gyűjtés helyszíne: könyvtár, orvosi rendelő, fitness stúdió, szépségszalon és két városi iskola (RÉVÉSZ 2001).

A kutatók egyéb adatgyűjtési módszereket is alkalmaznak. Közéjük tartozik az adatközlők kikérdezése névhasználati szokásaikról. A kikérdezést legtöbbször személyes megfigyeléssel kombinálják (ÖRDÖG 1975; ZAHUCZKY 1997). Találkozhatunk olyan elemzéssel is, amelynek adatbázisát más célra összeállított névjegyzék alkotja (HAJDÚ 2000).

Bármilyen széles kört ölelnek is fel a fenti módszerekkel összeállított adatbázisok, mégis hiányoznak azok az országos statisztikák, amelyekhez viszonyítani lehetne az egyes csoportokra jellemző adatokat. A következőkben egy mostanáig nem ismert vagy legalábbis nem használatos viszonyítási lehetőségre kívánom felhívni a figyelmet. A belügyminisztérium 1996 óta minden évben kiadja a személyiadat- és lakcímnnyilvántartás összesített adatait a Népszégnnyilvántartási Füzetek című kiadványsorozatában (Erdész 1996; 1997; 1998; 1999; 2000, 2001). A füzetek mindig a megjelenés évének január 1-jei állapotát mutatják be, tehát gyakorlatilag az előző év adatait ismertetik, például a 2001-ben kiadott füzet a 2001. január 1-jei állapotokat tükrözi, azaz a 2000. évről árulkodik. Következő táblázataim tehát az 1996 és 2000 közötti öt év változásairól szólnak. A könnyebb visszakereshetőség kedvéért azonban a táblázatok fejlécében a füzetek évszámát adtam meg.

A kiadványsorozat füzetei 1997 óta minden évben tartalmaznak egy olyan táblázatot, amely *A nők névviselése* címet kapta. A táblázat felsorolja a lehetséges névviselési módokat, és közli, hogy az ország női lakosságának hány százaléka visel egy-egy formát. (Tehát nem az adott évben történt házasságkötések számát veszi alapul!). A táblázatok nemcsak az országos átlagot mutatják be, hanem településtípus szerinti bontásban is közlik az adatokat: a főváros, a megyeszékhelyek, a városok, a nagyközségek és a községek adatainak megoszlása alapján.

A statisztikák a hivatalosan választható asszonynévformákat tüntetik fel. Egy képzeletbeli pár, *Nagy Anna* és *Kis János* házasságkötése esetén a menyasszony az alábbi öt lehetőség közül választhatja ki asszonynevét:

A házasságkötés után is megtartja leánykori nevét a családi állapotra utaló bármilyen jelzés nélkül: *Nagy Anna*.

Leánykori neve helyett felveszi férje család és keresztnévét a *-né* képzővel kiegészítve: *Kis Jánosné*.

Leánykori családneve helyett a férje családnevét veszi fel, és hozzákapcsolva megtartja leánykori keresztnévét: *Kis Anna*.

Felveszi a férje családnevét a *-né* képzővel kiegészítve, és az eddig használt teljes leánykori neve elé illeszti: *Kisné Nagy Anna*.

Férje családi és keresztnévét a *-né* képzővel ellátva a leánykori családi és utóneve elé helyezi: *Kis Jánosné Nagy Anna*.

Az utóbbi E) jelzésű forma aránya elenyésző a többi névformához viszonyítva — mindössze 0,1% és 0,2% között mozog —, ezért az elemzéskor ezzel a típussal külön nem foglalkozom.

Az alábbiakban a fent említett statisztikák felhasználásával szeretném bemutatni az 1997-től 2001-ig terjedő időszak asszonynévviselésének néhány jellemzőjét. Először településtípusonként tekintem át a választott névformákat, majd összehasonlítom az egyes településtípusok jellegzetességeit. Végül az országos átlag segítségével elemzem a névtípusok megterheltségét, és megállapítom, milyen tendenciák jellemzik a házas nők névviselését a XX. század végi Magyarországon.

	A) Nagy Anna	B) Kis Jánosné	C) Kis Anna	D) Kisné Nagy Anna	E) Kis Jánosné Nagy Anna
1997	5,9	72,7	4,6	16,6	0,1
1998	6,4	71,0	5,2	17,3	0,1
1999	6,9	69,3	5,7	18,0	0,1
2000	7,6	67,2	6,3	18,7	0,2
2001	8,1	65,9	6,6	19,2	0,2
Változás	+ 2,2	- 6,8	+ 2	+ 2,6	

1. táblázat A házas nők névviselése a fővárosban

A fővárosban öt év alatt 6,8%-kal csökkent a hagyományos Kis Jánosné-típusú asszonynévformát viselő nők száma. A másik három névalakot viselők száma folyamatosan növekedett. A növekedés majdnem egyenlő mértékű: A Kis Anna-típusban 2%, a Nagy Anna-típusban 2,2%, a Kisné Nagy Anna-típusban 2,6%.

A fővárosban 2001-ben a házas nőknek 85,1%-a viselte hivatalos nevében a családi állapotára egyértelműen utaló *-né* képzőt. 65,9%-uk a hagyományos Kis Jánosné alakban, 19,2%-uk a leánykori névre is utaló Kisné Nagy Anna formában. Az asszonyok 8,1%-a őrizte meg a leánykori nevét változtatlanul, azaz névviselésében semmilyen módon nem utal a családi állapotában történt változásra. Házassága után 6,6%-uk viselt a férj családnevéből és saját leánykori keresztnévéből alkotott hivatalos nevet.

	A) Nagy Anna	B) Kis Jánosné	C) Kis Anna	D) Kisné Nagy Anna	E) Kis Jánosné Nagy Anna
1997	2,5	76,3	3,0	18,1	0,2
1998	2,7	74,7	3,3	19,1	0,2
1999	2,9	73,3	3,6	20,0	0,2
2000	3,2	71,5	4,1	21,0	0,2
2001	3,5	70,3	4,4	21,6	0,2
Változás	+ 1	- 6	+ 1,4	+ 3,5	

2. táblázat A házas nők névviselése a megyeszékhelyeken, ill. a megyei jogú városokban

A megyeszékhelyeken és a megyei jogú városokban a fővárosihoz hasonló tendenciát figyelhetünk meg: a hagyományos asszonynévforma folyamatosan csökken, ugyanakkor a másik három forma egyre gyakoribbá válik. A Kis Jánosné-típus csökkenése 6%. A Nagy Anna-típus növekedése a legkisebb, mindössze 1%. A Kis Anna-típus növekedése valamivel magasabb, ez a forma 1,4%-kal emelkedett a vizsgált öt év alatt. A legjelentősebb a növekedés a Kisné Nagy Anna-típusban, amelyben 3,5%-kal nőtt a névformát viselők száma.

A megyeszékhelyeken és a megyei jogú városokban 2001-ben az asszonyok 70,3%-a viselt hagyományos Kis Jánosné névformát, 21,6%-uk pedig Kisné Nagy Anna alakot. Összesen 91,9%-uk hivatalos neve utalt közvetlenül a családi állapotukra. A leánykori nevét a házas nőknek 3,5%-a őrizte meg, és 4,4%-uk választotta azt a kételemű névformát, amelyben a leánykori családnevet felváltotta a férje családnevével.

	A) Nagy Anna	B) Kis Jánosné	C) Kis Anna	D) Kisné Nagy Anna	E) Kis Jánosné Nagy Anna
1997	1,4	81,6	2,3	14,5	0,1
1998	1,5	80,4	2,6	15,4	0,1
1999	1,7	79,1	2,8	16,3	0,1
2000	1,9	77,3	3,2	17,4	0,2
2001	2,1	76,2	3,5	18,0	0,2
Változás	+ 0,7	- 5,4	+ 1,2	+ 3,5	

3. táblázat A házas nők névviselése a városokban

A városokban is érvényesül az a tendencia, hogy fokozatosan csökken a hagyományos névformát viselők száma, ugyanakkor egyenletesen nő az egyéb lehetőséget választók száma. A Kis Jánosné névtípust viselő asszonyok száma 5,4%-kal csökkent. A legkisebb mértékben a Nagy Anna-típusú nevek száma növekedett, csupán 0,7%-kal vannak többen az ötéves periódus végére azok a nők, akik házasságuk után változatlan formában tartották meg leánykori nevüket. Többen választották a Kis Anna-féle névalakot, ennek a formának a megterheltsége

1,2%-kal emelkedett. Legnagyobb mértékű a növekedés a Kisné Nagy Anna-típusban, ahol 3,5%-kal nőtt a névviselők száma.

2001-ben a városokban a házasságot kötött nők 94,2%-a viselte a hivatalos nevében a *-né* képzőt: a hagyományos Kis Jánosné változatban 76,2%, az újabb Kisné Nagy Anna formában 18%. A házas nők 2,1%-a tartotta meg házasságkötése után változatlan formában a leánykori nevét. 3,5%-uk hivatalos nevében megőrizte leánykori keresztnévét, de családi nevét férje családi nevével cserélte fel.

	A) Nagy Anna	B) Kis Jánosné	C) Kis Anna	D) Kisné Nagy Anna	E) Kis Jánosné Nagy Anna
1998	1,4	83,1	2,5	12,9	0,1
1999	1,5	81,7	2,8	13,9	0,1
2000	1,7	80,4	3,0	14,8	0,1
2001	1,7	79,5	3,2	15,5	0,1
Változás	+ 0,3	- 3,6	+ 0,7	+ 2,6	

4. táblázat A házas nők névviselése a nagyközségekben

(A Népszámlálási Füzetek csak 1998-tól közli szétválasztva a nagyközségek és a községek adatait, ezért ebből a táblázatból az 1997-es adatok hiányoznak.)

A nagyközségekben szintén csökken a hagyományos névformát választók száma, és emelkedik a másik három névtípus népszerűsége. A Kis Jánosné-formát 3,6%-kal kevesebben viselik 2001-ben, mint 1998-ban. Nagyon kis mértékben, mindössze 0,3%-kal nőtt a leánykori nevüket viselő asszonyok száma. Valamivel többel, 0,7%-kal emelkedett a Kis Anna-típust viselők száma. Legnagyobb a növekedés – 2,6% – a Kisné Nagy Anna névformát viselők körében.

2001-ben a nagyközségekben a házasságkötésük után a nők 79,9%-a viseli a hagyományos típusú, Kis Jánosné névalakot. Mellettük 15,5% ugyancsak jelzi a férje családnévéhez kapcsolt *-né* képzővel a családi állapotát. Tehát összesen az asszonyok 95%-a viseli a családi állapotára egyértelműen utaló *-né* képzős asszonynevet. A házas nőknek mindössze 1,7%-a tartotta meg változatlan formában a leánykori nevét. Kis Anna-típusú nevet visel a nagyközségekben házasságot kötött nők 3,2%-a.

	A) Nagy Anna	B) Kis Jánosné	C) Kis Anna	D) Kisné Nagy Anna	E) Kis Jánosné Nagy Anna
1998	0,8	85,8	1,8	11,4	0,2
1999	0,9	84,6	2,1	12,2	0,2
2000	1,0	83,2	2,3	13,3	0,2
2001	1,2	82,0	2,6	14,0	0,2
Változás	+ 0,4	- 3,8	+ 0,8	+ 2,6	

5. táblázat A házas nők névviselése a községekben

(A Népszámlálási Füzetek csak 1998-tól közli szétválasztva a nagyközségek és a községek adatait, ezért ebből a táblázatból az 1997-es adatok hiányoznak.)

A községekben is csökkent a hagyományos névformát viselők száma, és fokozatosan emelkedett az egyéb névalakot választók aránya. A Kis Jánosné-típusú nevet viselő asszonyok száma 3,8%-kal csökkent a négy év alatt. A másik három névforma közül a legkisebb arányban a leánykori nevüket változatlan formában megtartó házas nők csoportja növekedett, mindössze 0,4% volt az emelkedés. Ennek kétszerese, 0,8% a növekedés a Kis Anna-típusban. Legnagyobb mértékű a változás a Kisné Nagy Anna esetében, ezt a névformát a házas nők közül 2,6%-kal többen viselték 2001-ben, mint 1998-ban.

A községekben 2001-ben az asszonyok 82%-a viselt hagyományos, Kis Jánosné-féle asszonynevet. 14%-uk nevében ugyancsak megtalálható a férjük családnévéhez kapcsolva a *-né* képző. Összesen tehát a községekben élő nők 96%-a jelzi hivatalos nevében egyértelműen a családi állapotát. A házasságuk után is pusztán leánykori néven szereplő asszonyok aránya mindössze 1,2%-kal nőtt. Ennek a névformának több mint kétszeresére emelkedett a Kis Anna-féle nevet viselő nők száma.

	A) Nagy Anna	B) Kis Jánosné	C) Kis Anna	D) Kisné Nagy Anna	E) Kis Jánosné Nagy Anna
Főváros	+ 2,2	- 6,8	+ 2	+ 2,6	
Megyesz.	+ 1	- 6	+ 1,4	+ 3,5	
Város	+ 0,7	- 5,4	+ 1,2	+ 3,5	
Nagyközség	+ 0,3	- 3,6	+ 0,7	+ 2,6	
Község	+ 0,4	- 3,8	+ 0,8	+ 2,6	

6. táblázat A névformák változásának (1997-2001) összehasonlítása településtípusok szerint

A statisztikai adatokból megállapíthatjuk, hogy összefüggés van a lakóhely és a házasságkötés után viselt asszonynev formája között. A hagyományos asszonynevformát viselő nők száma mindegyik településtípusban csökken, ám korántsem egyenlő mértékben. Legnagyobb arányban a fővárosban csökken a *-né* képzős formák népszerűsége: itt a legkevesebb a Kis Jánosné-féle névalakot viselő nők száma. A másik *-né* képzős típust, a Kisné Nagy Anna névformát a fővárosban kevésbé kedvelik, mint a megyeszékhelyeken vagy a városokban. Ennek a típusnak a növekedési üteme a fővárosban elmarad a más városokban tapasztalt növekedési ütemtől, és megegyezik a nagyközségekben, valamint a községekben tapasztalható növekedési ütemmel. Egyéb településekhez viszonyítva a fővárosban valamivel gyakoribb a Kis Anna-típusú név. Más településekhez viszonyítva kiugróan magas a leánykori nevüket házasságuk után változatlan formában megőrző nők száma. Ez a típus a községek, nagyközségek adatainak 5-7-szerese. Megfigyelhetjük, hogy a települések közül egyedül a fővárosban nagyobb a növe-

kedési üteme a leánykori név megtartásának, mint a Kis Anna-típusú nevek választásának.

A megyeszékhelyeken, a megyei jogú városokban és egyéb városi településeken a fővároshoz viszonyítva kisebb mértékben csökken a hagyományos névformát viselő házasság nők száma. De a statisztikák azt jelzik, hogy kimagasló mértékű, a fővárosinál és egyéb településeknél majdnem másfélszer nagyobb ütemű a Kisné Nagy Anna-féle névalak terjedése. A leánykori nevüket változtatlanul megőrzők aránya kevesebb mint a fele a fővárosinak, és ennek a névtípusnak a növekedési üteme is jóval lassabb a fővárosinál.

A nagyközségek és a községek adatai között minimális eltérés van, ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy a leginkább konzervatív képet a községek mutatják. A falvakban a fővároshoz viszonyítva majdnem fele olyan mértékű a hagyományos Kis Jánosné névforma csökkenése. Jóval lassabb – a fővárosinak mintegy ötöde – a leánykori név megtartásának növekedési üteme. Ugyancsak kisebb mértékben nőtt – a fővárosinál kevesebb mint a felével – a Kis Anna névtípust viselő asszonyok aránya.

A fővárossal azonos a növekedési üteme a Kisné Nagy Anna névformának. A statisztikai adataink nagyon rövid időszakot, csupán egy fél évtizedet mutatnak be, ezért nem tükrözhetik azt a tapasztalatot, amellyel ezeknek az adatoknak az egyezését indokoljuk. Feltételezésünk szerint ennek a névtípusnak a kapcsán a fővárosban lefutó névdivatról van szó, a mostani értékek valószínűleg kisebb ingadozás után állandósulnak. Ezzel szemben a falvakban ez a névforma még mindig a divatos változatok közé tartozik, folyamatos térnyerésére még jó ideig számíthatunk. Alátámasztja ezt a feltételezést az is, hogy 2001-ben a fővárosban a házasság nőknek 19,2%-a viselt ilyen formájú nevet, a falvakban lakóknak viszont csak 14%-a.

	A) Nagy Anna	B) Kis Jánosné	C) Kis Anna	D) Kisné Nagy Anna	E) Kis Jánosné Nagy Anna
1997	2,2	80,8	2,7	14,2	0,1
1998	2,4	79,4	3,0	15,1	0,1
1999	2,5	78,0	3,3	16,0	0,2
2000	2,9	76,4	3,6	16,9	0,2
2001	3,1	75,2	3,9	17,6	0,2
Változás	+ 0,9	- 5,6	+ 1,2	+ 3,4	

7. táblázat A házasság névviselése Magyarországon 1997 és 2001 között

A statisztikai adatok azt tükrözik, hogy az egyes névformák kedveltsége nagyon kiegyensúlyozottan változik. Országosan mind a csökkenés, mind a növekedés üteme egyenletes az 1997 és 2001 közötti időszakban. Feltűnő különbséget egyik évben és egyik névforma esetében sem tapasztalhatunk.

Az országos átlag változása a hagyományos Kis Jánosné-féle asszonynévforma esetében a legnagyobb. Öt év alatt 5,6 %-kal csökkent azoknak asszonyoknak a száma, akik ezt a névformát viselik. A növekedés mértéke a Kisné Nagy Anna tí-

pusban a legmagasabb, 1997 és 2001 között 3,4%-kal nőtt az ilyen típusú nevet viselő asszonyok száma. Kisebb mértékben, mintegy 1,2%-kal emelkedett a Kis Anna-típusú nevet viselők száma. Még ennél is kevesebbel, csupán 0,9%-kal nőtt a pusztai leánykori nevet viselő házasságban nők száma.

Az előző táblázatról leolvashatjuk, hogy 2001-ben a házasságban nőknek 80%-a viselte hagyományosan, Kis Jánosné alakban a nevét. Megfigyelhetjük azt is, hogy ennek a névformának egyre kevesebb viselője van. 2001-ben a második leggyakoribb változat a férj *-né* képzős családnevének és a teljes leánykori névnek az összekapcsolása, a Kisné Nagy Anna névforma. Láthatjuk, hogy ez a névalak folyamatosan egyre nagyobb teret nyer a hivatalos asszonynevek között. A nem hagyományos változatok közül a legtöbb házasságban nő ezt a formát választja. Jóval kevesebben viselik azt a névváltozatot, amelyben a férj családneve és a feleség keresztnéje kapcsolódik össze, 2001-ben a férjhezett nőknek nem egészen 4%-a viselte ezt a névalakot. Még kevesebb a házasságuk után pusztai leánykori nevüket használók száma. 2001-ben az asszonyoknak alig több mint 3%-a viselte házassága után is a pusztai leánykori nevét, azaz a házasságban nők között nagyon kevesen vannak olyanok, akik asszonynevükben sem képzővel, sem egyéb nyelvi elemmel nem utalnak megváltozott családi állapotukra.

Magyarország női lakosságának 45-42%-a házasságban él. Az elmúlt öt évben évente 44 és 49 ezer között volt a házasságkötések száma, azaz évente 44-49 ezer nő döntött arról, hogy milyen formában kívánja viselni a nevét a házasságkötése után: megmarad-e az eddig használt leánykori nevénél, vagy névmódosítással is jelzi a családi állapotában történt változást.

Amint már jeleztük: a fenti statisztikák nem az egyes években kötött házasságok névválasztási adatait tükrözik, hanem az adott évben Magyarországon valamennyi házasságban élő nő hivatalos nevét mutatják be. Így is alkalmasak azonban arra, hogy elemzésükkel képet kapjunk a fontosabb változásokról. Az adatokból arra következtethetünk, hogy a jelenkori Magyarország társadalmi hagyományai megkínálják a férjhezetségi jelölést. Ám ez a hatás korántsem annyira erős, mint néhány évtizeddel ezelőtt volt, hiszen ha lassú mértékben is, de egyenesen növekszik a nő leánykori nevét valamilyen módon megőrző asszonynevek és a *-né* képző nélküli névformák aránya. Hogy meddig tart a lassú változás, ki-egyenlítődik-e valaha a választható névformák megterheltsége, megjelennek-e statisztikailag is kimutatható újabb asszonynévvariánsok ezekre a kérdésekre a következő évtizedek statisztikái adnak majd választ.

Hivatkozott irodalom:

ERDÉSZ TIBORNÉ (szerk.) 1996. A személyiadat- és lakcímnnyilvántartás összesített adatai. Belügyminisztérium. Központi Nyilvántartó és Választási Hivatal. Budapest.

ERDÉSZ TIBORNÉ (szerk.) 1997. A személyiadat- és lakcímnnyilvántartás összesített adatai. Belügyminisztérium. Központi Nyilvántartó és Választási Hivatal. Budapest.

ERDÉSZ TIBORNÉ (szerk.) 1998. A személyiadat- és lakcímnyilvántartás összesített adatai. Belügyminisztérium. Központi Nyilvántartó és Választási Hivatal. Budapest.

ERDÉSZ TIBORNÉ (szerk.) 1999. A személyiadat- és lakcímnyilvántartás összesített adatai. Belügyminisztérium. Központi Adatfeldolgozó, Nyilvántartó és Választási Hivatal. Budapest.

ERDÉSZ TIBORNÉ (szerk.) 2000. A személyiadat- és lakcímnyilvántartás összesített adatai. Belügyminisztérium. Központi Adatfeldolgozó, Nyilvántartó és Választási Hivatal. Budapest.

ERDÉSZ TIBORNÉ (szerk.) 2001. A személyiadat- és lakcímnyilvántartás, okmánykiadás összesített adatai. Belügyminisztérium. Központi Adatfeldolgozó, Nyilvántartó és Választási Hivatal. Budapest.

FERCSIK ERZSÉBET 1992. *Feminista kísérletek – avagy mi is a helyzet az asszonynevek körül Hévízgyörkön?* In: Farkas Ferenc (szerk.) *Tulajdonnévhasználatunk*. Magyar Névtani Dolgozatok. 100: 63–9.

FERCSIK ERZSÉBET 2002. *A tanári mesterséget űző nők asszonynevééről* – megjelenés alatt

HAJDÚ MIHÁLY 2000. *Művészasszonyok névhasználata Szentendrén*. Névtani Értesítő 22: 45–50.

LACZKÓ KRISZTINA 1996. *A mai asszonynévhasználat Budapesten*. Magyar Nyelvőr. 161–7.

ÖRDÖG FERENC 1975. *Az asszonyok megnevezése a népnyelvben*. In: SZATHMÁRI ISTVÁN – ÖRDÖG FERENC (szerk.) Pais Dezső tudományos emlékülés Zalaegerszegen. MNyTK. 140: 69–72.

RÉVÉSZ KATALIN 2001. *Asszonynevek a szentendrei névhasználat tükrében*. Névtani Értesítő. 23: 57–75.

ZAHUCZKY MÓNICA 1997. *Az asszonynévformák változásai városon és vidéken a 70-es és 90-es években*. In: B. GERGELY PIROSKA ÉS HAJDÚ MIHÁLY (szerk.) *Az V. Magyar névtudományi konferencia előadásai*. Budapest–Miskolc. MNyTK. 209: 113–23.

FERCSIK ERZSÉBET

TISZAÚJLAK TÖRTÉNETI ÉS MAI CSALÁDNEVEI¹

Tiszaújlak Ugocsa megyei helység, ukrán neve Vilok. Lakossága 1991-ben 3500 fő volt, ebből magyar 3180. Fontos tiszai átkelőhely volt. 1989-től határátkelőhely.

¹ A helyszíni gyűjtés az FKFP 0890/97 és az OTKA T 025 237. sz., a történeti gyűjtés az OTKA T032 868 sz. pályázat keretében történt.

2000. november 25-én jártam Tiszaújlakon. Leírtam az elhurcoltak és a II. világháború hősi halottainak emlékművéről a vezetékneveket, majd a temetőben található sírkövek neveit is. Ebben segítségemre volt Tekerman Zoltán és Turcsik Zita magyar-német szakos hallgató. Fáradtságukat ez úton is köszönöm.

A történeti névanyagot SZABÓ ISTVÁN: Ugocsa megye (Bp., 1937. 512–4) című könyvéből vettem; a XV–XVII. század végéig hoz adatot. Így összességében 339 családnevet sikerült összegyűjtenem – az alakváltozatokat nem számítva.

A temetőben található ukrán feliratú sírkő is elvértve, sőt ugyanaz a név mindkét írással. A magyar nevek dominálnak, de vannak lengyel, német, orosz, román, ruszin, szlovák és ukrán nevek is. Párszor nem vagy nehezen dönthető el, hogy egy név (pl. *Tihor*) a ruszimból vagy a szlovákból került-e át.

A neveket csoportosításban közlöm, azt a módszert alkalmazom, mint a NÉ. 21. számában (190–6).

A NÉVADÓ ŐS SZEMÉLYNEVÉRE VISSZAMENŐ CSALÁDNEVEK

Egyházi személynevek

1673, 1715: *Adorjan*, 1681: *Adorján* (K. 27), 1601: *Elek* (K. 326), *Fábián* (K. 341), *Gábor* (K. 386), 1490, 1673: *Gal*, 1715: *Gaál*, ma: *Gál* (K. 388), 1625, 1632: *Gaspar* (K. 395–6), 1622: *Giörgy* (K. 436–7), 1597: *Illes*, ma: *Illyés* (K. 491–2. *Illés* a.), *Jakab* (K. 507), 1581: *Janoss* (K. 512–3), *Kalman* (K. 535. egy ír származású, de Melkben tevékenykedő szent neve volt, onnan került a magyarba és nem a törökből, miként MEZŐ – 109–10 – bizonyította), 1666: *Kelemen* (K. 570), 1743: *Konrád* (K. 620–1. Szent Konrádnak nálunk ugyan nem volt tisztelete, de a névviselő német volt), 1490, 1637, 1715: *Kozma* (K. 632), 1577: *Laios* (K. 661), *László* (K. 667), *Lázár* (K. 668–9), *Márkus* (K. 971–2) < lat. Marcus, *Márton* (K. 713–4), 1661: *Mathe*, 1775: *Mátéf* (K. 716), 1565: *Mathias* (K. 718), 1661: *Mihaly* (K. 731–2), *Móricz* (K. 749–50), 1580, 1632: *Orban* (K. 788–9), 1622, 1632: *Pal*, ma: *Pál* (K. 812), 1576, 1580: *Simon* (K. 935–6), 1670: *Szaniszló* (K. 968), 1572, 1604: *Thamas*, 1633: *Tamas* (K. 1041–2), 1580, 1632, 1715, 1743, 1754/55: *Vincze*, ma: *Vincze* (K. 1145).

Ruszin: *Pilip* < Filip (K. 381–2), *Prokob* (a Martirologium Graecumban szerepel, a szóvégi –b a Jakab~Jákob név analógiás hatásának tekinthető).

Szlovák-német: *Stéfán* (K. 500–1), 1490, 1565: *Urban*, de 1567-ben *Orban* (K. 788–9).

Egyházi személynevek rövidült, képzett alakjai

Bene < Benedek (K. 120–1), 1610, 1632: *Barta* < Bartalom (K. 99–100), *Balla* < Barlabás (K. 76–8), 1490: *Dyenes* < Dyonisius (K. 292–3. Dénes a.), 1754/55: *Fóris* < Flórián (K. 372–3), 1577: *Gerwd* < Gergely, Gervasius (K. 405. Gered alakot hoz, és a Gergelyből vezeti le), *Jóni* < Jónás (K. 521), 1602: *Kati*, 1633: *Kathi*, 1622, 1715: *Katy* < Katalin (K. 562), *Kató* < Katalin (K. 562–3), *Markó* < Márk, Márton, Marcell (K. 759–60), 1680: *Mihok* < Mihály (K. 733), 1754/55:

Peterke < Péter (K. 848), *Pongó* < Pongrác (K. 866), *Pödör* ~ *Pödör* < Péter (K. 874), 1635: *Tako* < ?Tamás (K. 1033).

Német: *Fatz* < Bonifacius (Br. I, 434).

Ruszin: *Fedák* < Fedor, *Kosza* < Konsztantin, *Kosztju* < Konsztantin, *Mahara* < Makar, *Panuscsik* < Pantelejmon, 1694: *Varicso* < Vartolomej.

Szlovák: *Andriskó* < Andrej, *Jócsák* < Jonáš, 1490: *Lywras* < Juraj, 1693: *Risko* < Maria, 1644: *Tomka* < Tomáš.

Ukrán: *Manajló* < Manujlo < Emmanuil, *Мукулка* < Микулай, *Petruszina* < Petro.

Világi személynévek

1665: *Badocz*, 1666: *Bados*, 1681: *Tibacz*, 1683: *Badocs* (K. 59. Badócs a.), 1565, 1580: *Bede*, 1577: *Bedew* (K. 109–10), 1570: *Bedeo* (K. 110–1), *Buda* (k. 190), *Bunna* (K. 193. Buna a.), 1775: *Buzat* < Buzadi (ÁKSz. 73), 1490: *Genes* (ÁKSz. 78), 1490: *Chyne* (K. 201. Cene a.), *Héder* (K. 464), *Károly* (K. 555–6), 1490, 1524, 1580), 1681: *Kosa*, 1580: *Kasa*, 1598: *Kassa*, 1490, 1582: *Kasza*, ma: *Kósa* (K. 625–6), 1572: *Neste* (K. 776. női név!), *Sándor* (K. 910., ő egyházi személynévnek tartja, én nem. Egyrészt azért, mert az Újszövetségben csak jelentéktelen személyek viselték az Alexander nevet, melyet később „sándorosítottak”, másrészt azért, mert Szent Alexander pápának nálunk nem volt tisztelete).

Kun: *Karakas*, tkp. 'fekete szemöldökű'.

Szláv: *Milován*.

Világi személynév rövidült, képzett alakja

Ruszin: *Sitka* < Zsitomir.

Patronimikum képzős nevek

Lengyel (góral): *Kiskovszki* (alapszava: *kiszka* 'bél'), 1743: *Lebovic* (alapszava: *gleb* 'szántófield'; egy galíciai zsidónak a neve).

Orosz: *Kalásnyikov* (alapszava: *kalacsnyik* 'kalácsütő')

Szlovák: *Berdic* (alapszava: *brdo* 'borda'), *Kiszelovics* (alapszava: *kysel* 'savanyúleves'), *Mihalics* < Michal.

Ukrán: *Doncsenko* < Donat, *Ignátisin* < Ignatij, *Лайпанов* (alapszava: *лай* 'káromkodás'), *Старченко* (alapszava: *старец* 'ősz, öreg ember; koldus'), *Vovkanics* (alapszava: *vovk* 'farkas').

A SZÁRMAZÁS HELYÉRE UTALÓ VEZETÉKNÉVEK

Nagyobb egység nevéből alakultak

1620: *Alfeodi*, 1632: *Alfoldj* (K. 34), 1490: *Erdely* (k. 330–1), *Magyari* 'magyarországi' (K. 697–8), 1743: *nyri*, 1775: *Nyiri* 'nyíreségi' (K. 778), 1754/55: *Szilagyí*, 1743: *Szilágyi*, ma: *Szilágyi* 'szilágysági' (K. 1010).

A helység valamely részén lakó vagy dolgozó

1598: *Kertali*, 1599: *Kerteli*, 1633: *Kertalli*, 1666: *Kertelly* 'kertaljai', 1681: *Mezei, Pógyor* < *potyor* 'nagyon híg sár' (Ball. II, 447), nyilván sáros helyen lakott, 1715: *Porhán*, 1716: *Korhány* 'kunhalom', e mellett lakó, *Végh* 'a település szélén lakó' (K. 1131).

Ukrán: *Підбережув* 'a part alatt lakó'

Szlovák: *Juskó* 'délen lakó', esetleg: 'délvidéki'.

Pusztá helynév

1678: *Dinnyeszegh*, 1679: *Dioszeg*. A Dinnyeszeg valamely település külterülete lehet, Diószeg bihari falu (K. 300–1. Diószegi a.).

Melléknévképzős helynevek

Ha egy-egy helység több megyében is előfordul, akkor a legközelebbi(eke)t adom meg.

Árdánházi (K. 48) Bereg m., 1775: *Badalay* (K. 59) Badaló, Bereg m., 1490: *Bagossy* (K. 62) Szabolcs, Szatmár, 1743: *Bánki* (K. 84) Nógrád m., Bánka, Ung m. *Bányi* (K. 85–6. Bányai a.) 24 megyében 43 helység, 1524: *Baranyai*, 1567., 1580: *Baraniay*, 1565: *Baran* (K. 90–1) Máramaros, Ung m., 1775: *Beregszászy* (K. 127–8) Bereg m., 1775: *Belinyesy* (K. 116. Belényesi a.) Bihar m., 1637: *Bathory* (K. 105–6) Szabolcs m., *Biki* (K. 198. Büki a.) Sopron, Zala m., Bikk, Borsod m., *Bihari* (K. 140) helységnév és megyenév egyaránt lehet, 1661: *Bodroky* (K. 151) Bodrog m., *Bródy* (K. 188) Bereg m., 1754/55: *Budai* (K. 190–1) Heves, Kolozs, Pest m., 1567: *Bűdy* (K. 197) Abaúj, Szabolcs m., 1524: *Czegeldi* (K. 225) Csegöld, Szatmár m., 1715: *Csengery* (K. 230–1) Szatmár m., 1633: *Czerney* (K. 240) Cserne, Trencsén m., *Csüri* (K. 272) Szeben szék, 1632: *Darnaj*, 1626: *Tarnay* (K. 263. Darnai a.) Szatmár m., (K. 1050. Tarnai a.) Ugocsa, Ung m., *Dobai* (K. 302) Közép-Szolnok m., 1775: *Dobszay* (K. 305–6) Abaúj m., 1775: *Egresi* (K. 323) Ugocsa m., 1681, 1754/55: *Ercsy* (K. 330) Fejér m., 1670: *Fejérvári* (K. 352–3) Alsó-Fehér, Fejér m., 1754/55: *Fornosy* (K. 373) Bereg m., *Gacsály* (az ejtésben gacsáji) (K. 387) Szatmár m., *Géczy* (K. 398–9) Szatmár m., 1743: *Gyulai* (K. 441) Ugocsa m., 1775: *Hacsy* (K. 444) Hacs, Gömör m., 1693: *Harsanyi*, ma: *Harsányi* (K. 459–60) Bihar, Borsod m., 1693: *Hathazi* (K. 461) Borsod m., Hajdúság, *Huszt* (K. 486–7) Máramaros m., *Kajdi* (K. 329) Vas m., 1670: *Karácfsalvi*: Ugocsa m., *Karmacsi* (K. 654) hat megyéből legvalószínűbb Nógrád m., 1567, 1580: *Lelezy*, 1632, 1670, 1681: *Leleszi* (K. 670–1) Heves, Zemplén m., 1490: *Lyppay* (K. 677) Pozsega, Temes, Zala m., 1681: *Maytoni* (K. 700) Majtény, Szatmár m., 1490: *Mathochy* (K. 717) Matolcs, Szatmár m., 1715: *Miskocz* (K. 739. Miskolc a.), *Mohay* (K. 743) Fehér m., 1693: *Munkaczi*, 1715: *Munkácsy* (K. 752) Bereg m., *Nánási* (K. 765) Hajdúság, *Ombod* (K. 787) Szatmár m., 1583: *Paladj*, 1775: *Paládi*, ma: *Paládi* (K. 813), *Pallai* (K. 817) Palló, Ung m., 1754/55: *Pánky* (K. 820) Hunyad m., 1743: *Pati* (K. 830) Pat: Komárom, Somogy, Zala m., *Pati*: Pozsony m., *Petróci* (K. 852–3) Ung, Zemplén m., 1567: *Ráthonyi* (K. 887) Kraszna m., *Sarkadi* ~ *Илпакду* (K.

915) Bereg, Bihar, Zemplén m., 1572: *Somogi*, 1576: *Chomogi* (K. 943–4) Abaúj m., *Szelley* (K. 987. Szelei a.) Nógrád, Pest, 1754/55: *Szenczy* (K. 992) Pozsony m., 1690: *Szeregynei* (K. 1005. Szerednyei a.) Ung m., 1775: *Szilvai* (K. 1013) Sáros m., 1743: *Szilvasi* (K. 913) hét megyéből legvalószínűbb Borsod m., 1565, 1580: *Zirmay*, 1567: *Szirmay* (K. 1015) Ugocsa m., 1693: *Szoboszlai*, 1715: *Szoboszlai*, ma: *Szoboszlai* (K. 1017) Hajdúság, 1626: *Tarnay* (K. 1050) Ugocsa, Ung m., 1775: *Terebesy* (K. 1061) Szatmár, Ugocsa, Zemplén, *Uglai* (a temetőben), *Uglay* (a II. világháborús emlékművön) (K. 1100. Uglyai a.) Máramaros m., 1567, 1670: *Ujhelyi* (K. 1102) Ugocsa, Zemplén m., *Újlaky* (K. 1102–3) 15 megyéből 22 helység, valószínű: Ugocsa, 1716: *Wáry*, 1775: *Váry*, ma: *Vári* (K. 1122) Bereg m.

Német: *Greckeri* (Ba. 183., a szóvégi *-i* a magyarban toldódott hozzá, igazítva az *-i* képzős nevekhez).

Szlovák: *Orlóczki*, *Orloczki*, *Orlócki*: Orlóc, Trencsén m., *Rajcsinec*, tkp. 'paradicsomlakó', *Reviczki*: Gömör m., *Tesovszky*: Alsókállosa Gömör m.) külterületi lakott helye, *Turánszky*: Zemplén m., *Zadranszky*: Gömör m.

Népnevek

Vitatott és vitatható kategória, ám végsősoron – a mellékjelentéseket nem számítva – mégis a származás helyére utal.

Bilák: egy ruszin etnikai, nyelvjárási csoport neve (eredetileg: elruszinosodott román), *Bosnyák* (K. 177), 1775: *Czigány* (K. 202–3), 1567: *Horváth*, ma: *Horváth* (K. 480–1), *Lemák*: egy ruszin etnikai, nyelvjárási csoport neve (szójárásról nevezték el őket, mivel a *lem* 'csak' szót nagyon gyakran használják), 1579: *Lengiel*, 1580: *Lengyell*, ma: *Lengyel* (K. 672–3), *Lizák*: egy ruszin etnikai, nyelvjárási csoport neve (tkp. 'erdőlakó'), *Magyar* (K. 696–7), 1616, 1632: *Ola* (K. 783. Oláh a.), 1677, 1775: *Orosz* (K. 792–3) 'ruszin', *Székely* (K. 982–3), 1490: *Toth*, 1695: *Thott* (K. 1080–2), 1574: *Thewreuk*, 1580: *Teoreok* (K. 1087–8).

FOGLALKOZÁSRA, TISZTSÉGRE UTALÓ VEZETÉKNEVEK

A foglalkozás, a tisztség megnevezése

1715: *Ács* (K. 24–5), 1572: *Bires*, 1577: *Bereös*, 1775: *Béres* (K. f129), 1490: *Byro*, 1632, 1633: *Biro* (K. 142–3), *Bodnár* (K. 148) 'kádár, kerékgyártó', 1775: *Bornyas* 'borjúpásztor', *Borsos* (K. 174–5) 'borsütő, borsörlő, borssal kereskedő', 1616: *Buzas* (K. f196) 'búzaörlő, -árus', 1565: *Czepus* (K. 235) 'a kenderfeldolgozás valamelyik műveletére utalhat', 673: *Czizmadia* (K. 251–2), 1565: *Deak* (K. 285–6) 'íródeák', lefordították latinra is, 1632: *Literatus*, *Drabant* (K. 281. Darabont a.) 'gyalogos katoná, testőr, csatlós', 1561: *Fatgyas*, 1565: *Fagias*, 1633: *Fatgyos* (K. 342. Faggyas a.) 'gyertyaöntő', 1775: *Fazokas* (K. 348–50) 'fazékgyártó', *Futó* (K. 379–80) 'kenyelfutó, szökött jobbágys', *Gajdos* (K. 388) 'dudás', lehet szlovák is – változatlan jelentésben, 1610, 1743: *Halasz* (K. 450–1) *Hegedüs* (K. 464–5), *Hentes* (K. 468–9), *Herczegh* (K. 469), *Juhász* (K. 523–4), 1597: *Kadar* (K. 527–8), *Kálló* (K. 534–5).

Kalló a.) 'gyapjúványoló', 1775: *Kantor*, ma: *Kántor* (K. 543–4), *Kapitány* (K. 546–7) 'katonai parancsnok, tisztviselő', 1775: *Kerekes* (K. 579–60) 'kerékgyártó', 1638: *Kiraly* (K. 593–4), 1594: *Kochis*, 1633: *Kotczis*, 1775: *Kocsis* (K. 605–6), *Kontros ~ Kohmpou* (K. 615. Kontrás a.) 'a harmincados mellett szolgáló ellenőr', a cirillbetűvel leírt alak is a magyarból való, 1567: *Kowach*, 1580: *Kowacz*, 1715, 1754/55, 1775: *Kovács*, ma: *Kovács* (K. 629–30), 1565: *Kiemos*, 1567: *Kewmives*, 1576: *Komos*, 1580: *Keomueos*, 1581: *Kymies* (K. 637. Kőműves a.), 1598: *Keonch* (K. 592) 'kincstartó', 1580: *Keowago* (K. 644), *Kulcsár* (K. 649–50) 'az éléstár, a pince stb. felügyeletével, kulcsainak őrzésével megbízott alkalmazott', 1599: *Lanthos* (K. 664–5), 1576: *Lector* 'tanító', *Major* (K. 698–9) 'majorosgazda', *Méhes* (K. 722–3) 'méhész', 1743: *Mester* (K. 726) 'elöljáró, tanító', 1567: *Mizaros*, 1580: *Mezaros*, 1633: *Meszaros* (K. 727–8. Mészáros a.), 1565, 1715: *Molnár*, 1633: *Monár* (K. 745–6), 1565: *Nerges*, 1572: *Nierges*, 1580, 1633: *Nyerges* (K. 775–6), 1490, 1524, 1565, 1580: *Pap*, ma: *Papp* (K. 821–2), 1681: *Pinches* (K. 845) 'pincemester, pinceásó', 1632: *Polgar* (K. 864) 'városlakó, esküdt, parasztgazda', *Seres* (K. 927–8) 'serfőző' 1603, 1632: *Sipos* (K. 937–8), 1490: *Sovago* (K. 947) 'sóbányász', *Sütő* (K. 952) 'pék', 1567, 1580, 1632: *Zabo*, 1715, 1775: *Szabó*, ma: *Szabó* (K. 955–7), 1632: *Zanto* (K. 969), 1633: *Zeoch* (K. 1031–3. Szűcs a.), *Szűcs* (K. 1031–3), *Takács* (K. 1037–8), 1524: *Thalpalo* (K. 1040) 'lábbelijavító', 1635: *Tanczos* (K. 1043–4) 'mulattató', 1576: *Wago* (K. 1112) 'fa-, kő-, nád-, sóvágó stb.), 1490. 1567: *Warga*, 1632, 1681, 1715: *Varga*, ma: *Varga* (K. 1120–2. 'lábbelifoldozó', *Vitéz* (K. 1149–50) 'katoná, harcos, hős'.

Német: *Ackerman* (Br. I, 8–9) 'szántó', *Fizter* < Pfister (Br. I, 127) 'pék', *Pekli* < Beckl (Br. I, 90) 'pék', *Rozmán* < Roßmann (Br. II, 434) 'lótartó', *Vakter ~ Vahter* < Wachter (Br. I, 729) 'őr, éjjeliőr, Véber < Weber (Br. I, 751) 'takács'.

Román: *Bombák* (DOR. 222) 'gombkötő'.

Szlovák: *Gazdik*: m. *gazda* + -ik: 'gazda', *Kovacsik* 'kovács'.

A mesterségre metonimiával utaló vezetéknevek

Csuha (K. 266) 'felsőruha, szűr, köpönyeg, dolmány, zeke', *Csurka* 'hurka' (ÚMTsz. I, 922), 1594: *Rez*, 1597: *Recz*, 1601: *Resz*, 1620: *Revesz*, 1632: *Rez* (K. 894. Réz a.), 1774: *Sinor* (K. 1169. Zsinór a.) 'paszomány', 1774) 55: *Sőtér* (K. 906. Sajtár a.), 1601: *Taska* (K. 1052), 1490, 1524, 1572: *Was*, ma: *Vass* (K. 1125–6).

Német: *Schilinger* < Schillinger 'Schilling (pénznem)' (Br. II, 515), 1775: *Sudsz* < Schütz (Br. II, 576) 'mező-, határvédelem'.

Szlovák: *Harapkó* < hrab 'gyertyán', némileg magyarosodott alak, *Karafa* 'hosszú nyakú üveg, asztali vizesüveg'.

Ukrán: *Čenak* 'főkötő'

EGYÉNI TULAJDONSÁGOT JELÖLŐ VEZETÉKNEVEK

Mind belső, mind külső tulajdonságokat jelölhetnek. Sok esetben csak annyit tudunk, hogy tulajdonságról van szó, de azt nem tudjuk, hogy melyik részletre vonatkozik. Különösen érvényes ez a metaforikus nevekre.

Bezzegh (K. 138) 'igaz(mondó), szótartó', kevéssé tartom valószínűnek, hogy szavajárási név lenne, hiszen határozószóvá csak később alakult, *Csorba* (K. 261) 'hiányos fogú, foghíjas', 1580: *Deorgeosd*, 1583: *Deongeos*, 1594: *Deorges*, 1601: *Dörgös* (K. 315–6) 'kiabáló, üvöltő', 1572: *Feyr* (K. 350–2. Fehér a.), 1743: *Fekete* (K. 354–5), megvan latinul is: 1490: *Niger Fodor* (K. 367–8) 'göndör', de a ruszin *Fedor* magyarosodott alakját sem lehet kizárni, 1599: *Futot* (K. 380) 'menekült, bujdosó', 1626: *Gore* (K. 622. Kóró a., de *Góré* adatot is hoz) 'szép egyenes szál férfi', 1775: *Hajas* (K. 447) 'dús hajú', *Haluskay* 'galuska', a szóvégi -i a helynévi alaptag illúzióját kelti, 1490, 1565, 1580: *Hanga*, 1581: *Ongh* (K. 453–4) 'egyfajta növényfajta', *Kékes* (K. 569) 'kék szemű, kék-eres', 1524, 1565, 1715: *Kis*, ma: *Kiss* (K. 594–6) 'ifjú, alacsony, valamelyik testrésze feltűnően kicsiny' adatolják latinul is: 1490: *Parvus*, 1775: *Kotnyel* (K. 628. Kotnyeles a.), 1565: *Kotioigo*, 1580, 1633: *Kotthigo* (K. 629) 'locsogó, fecsegő', 1716: *Kövér* (K. 645–6), *Marinka* 'rossz személy' (MTSz. I, 1404), de nem hagyható figyelmen kívül a Mária szlovák becézője sem), *Mursa* ~ *Murza* (K. 750. Morza a.) 'jelentéktelenül kicsiny', 1524, 1565, 1580, 1632, 1670, 1775: *Nagy*, ma: *Nagy* (K. 756–8) 'magas, idősebb, valamelyik testrésze feltűnően nagy', adatolják latinul is: 1490: *Magnus*, 1490: *Remethe* (K. 890) 'zárkózott, emberkerülő', 1580: *Santha*, 1678: *Santa*, 1775: *Sánta* (K. 911–2), 1775: *Sas* (K. 919), 1775: *Siket* (K. 930–1), 1695: *Szakai* (K. 9599–60), 1616, 1632: *Zaraz*, 1775: *Száraz* (K. 971) 'sovány', 1616, 1632: *Zep*, 1715: *Szép* (K. 1001–2), 1678: *Thar*, 1743, 1754/55: *Tar* (K. 1046), 1567, 1580, 1632: *Tariska* (K. 1049) 'kopasz', 1715: *Tövis* (K. 1090) 'tüskés növény', 1576: *Wagos* (K. 1112. Vagyos a.) 'vagyonos, gazdag', 1775: *Vikony*, ma: *Vékony* (K. 1133) 'sovány, karcsú, gyenge', 1633, 1661: *Veres*, 1715: *Vörös*, ma: *Veres* (K. 1136–8), *Vig* (K. 1143–4) 'jókedvű', *Zékán* (K. 1156. Zákány a.) 'súlyomféle ragadozó madár', 1581: *Zeöd*, 1633, 1775: *Zöld*, 1715: *Zöld* (K. 1162–3) 'sápadt'.

Cseh: 1775: *Csilik* 'életrevaló'.

Német: *Blinda* > *Blinder* 'vak', sziléziai forma, 1775: *Mittervoker* > *Mitterwocher* 'szerdán született'.

Szlovák: *Hrenek* > *chren* 'torma', *Prihorilják* 'tűzkárosult', *Szkálnyik* 'madárbers (termése mérgező)', *Tihor* 'görény' (ruszinul is *thor*).

Ruszin: *Dih* > *dikij* 'vad, durva, embergyűlölő', *Záboj* 'gyilkosság részese'.

EGYÉB CSALÁDNEVEK

A névadásnak több indítéka is lehetséges

1693, 1715: *Balogh*, ma: *Balogh* (K. 79–80) 1. balkezes, 2. gonosz, 3. régi világi személynév, *Boros* (K. 171–2) 1. boráros, -termelő, 2. iszákos, *Csépes* (K. 233) 1. a Csépán név becézője, 2. cséplő, 1604: *Cseregh*, 1605: *Chielegh*, 1616: *Czellegh*, 1626: *Cswlleögh* (K. 265) 1. pusztai személynév, 2. a csülökkel való kapcsolata további vizsgálatot igényel, 1693: *Farkas*, ma: *Farkas* (K. 346–7) 1. régi világi személynév, 2. tulajdonság, *Ganyó*: 1. vénasszony, banya, 2. dohánykertész, 3. majoros (Ball. I, 449. gányó a.), 1490, 1524, 1574: *Kaza*, 1581: *Kazzay*, 1632:

Kasza: három névnek is felfogható: Kaza (puszta helynév), Kazai (képzős helynév), kasza (foglalkozás), *Matola*: lehet a szlovák Matej képzett alakja vagy a motolla alakváltozata (ÚMTSz. III, 1314–5), *Páva* (K. 833) 'díszes tollú házi-szárnyas v. pulyka, én inkább az ukrán Pavel becézőjére gondolnék, *Pók*: (K. 862) 1. a Pál keresztnév régi becézője, 2. pók, *Szemere* (K. 990) 1. régi világi személynév, 2. puszta helynév, *Törzsök* (1089) 1. a család, a nemzetség őse, 2. kicsi, tömzsi, 3. ostoba, 1662: *Turda*, 1663: *Turna*, 1664: *Turday*, 1666: *Durda*, 1715: *Turda* (K. 1075) 1. régi világi személynév, 2. puszta helynév, 3. -i képzős helynév.

A névadás indítéka nem világos, bizonytalan

1754/55: *Madis*: valószínűleg régi világi személynév, 1664: *Morolly*, 1667: *Moro*, 1693: *More* (K. 748. Mór é. a.), talán a *more* (TESz. II, 956) is szóba jöhet, 1665: *Csapoj*: a *csapó* szóval lehet valamilyen összefüggésben magyarul is, ruszinul is. *Дідзи́ня*: feltehetően az ukrán дід 'nagyapa' szóval van valami kapcsolata.

Kettős vezetéknév

1632: *Nagy Georgy* (K. 760).

Itt is szeretnék köszönetet mondani Udvari István egyetemi tanárnak a szláv névanyagom ellenőrzéséért és hasznos tanácsaiért.

Hivatkozott irodalom:

Ba.: BAHLOW, HANS 1967. Deutsches Namenlexikon. München.

Ball.: BALLAGI MÓR: A magyar nyelv teljes szótára I–II. Bp., é. n.

BENKŐ LORÁND (főszerk.) 1967–84. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV. Bp., Akadémiai Kiadó.

BOTLIK JÓZSEF–DUPKA GYÖRGY 1993. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár–Budapest.

Br.: BRECHENMACHER, KARLMANN 1957–1963. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Familiennamen I–II. Limburg a. d. Lahn.

DOR.: CONSTANTINESCU, N. A. 1963. Dicționar onomastic Românesc București.

ЧОПЕЙ, ЛАСЛОВЪ 1883. Русько-мадярский словарь. Будапешть.

K.: KÁZMÉR MIKLÓS 1993. Régi magyar családnevek szótára XIV–XVII. század. Bp.

B. LŐRINCZY ÉVA (főszerk.) 1979–92. Új magyar tájszótár. Bp.

MEZŐ ANDRÁS 1996. A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Bp.

ПЕТРОВСКИЙ, Н. А. 1980. Словарь русский личных имен. Москва.

ŠTEFAN PECIAR (vedecký redaktor) 1959–68. Slovník slovenského jazyka I–VI. Bratislava.

SZINNYEI JÓZSEF 1893–1901. Magyar tájszótár I–II. Bp.

СКРИПНИК, Л. Г. – Дзатківська Н. П. 1996. Власни имена людей. Київ.

MIZSER LAJOS

PÓTLÓNYÚLÁS CSALÁDNEVEKBEN

A szótagzáró *l* kiesését, azaz a pótlónyúlást IMRE SAMU (1971.261–2) foglalta össze a magyar nyelvjárások atlaszában összegyűjtött anyag, illetve az addig megjelent monográfiák, összegzések és megállapítások alapján. A szótagzáró *l* kiesése általában jellemző a magyar nyelvjárásokra. A magyar nyelvterület legnagyobb részén az *l* mássalhangzót megelőző rövid magánhangzó (*a, e, u, ü, o, ö*) megnyúlik az *l* kiesésével. Mint megállapítja, a nyelvatlasz megvizsgált anyaga sok adatot tartalmaz példaként, de az *l* pótlónyúlásos kiesése a Dunántúlon jellemzőbb, azon belül is főként a nyugati, délnyugati területen. Az atlasz 395 kutatópontján gyűjtött anyag több mint ezer térképlapján azonban csak közszókat találunk, a gyűjtésnek nem is volt célja tulajdonnevekre rákérdezni.

Felvetődik, hogy ezen hangtani jelenség előfordul-e, megjelenik-e a tulajdonnevekben is. Átlapozva KÁZMÉR MIKLÓS családnévszótárát, (1993.) sok-sok példát találunk a vezetéksnevek közt is erre a nyelvjárási jelenségre. Egyszerű lenne ráfogni a hasonlóságot köznévből alakult családnevekre, mint pl.: Felnagy – Fónagy, Molnár – Mónár, Polgár – Pógár, de a jelenség megfigyelhető keresztnévi, helynévi, sőt népnévi eredetű nevek esetében is. Ilyenek: Arnolt – Arnód, Asbolt – Asbót, Babolcsai – Babócsai, Bakolcz – Bakócz, Boldis – Bódis – Bódi; Gyolti – Gyóti, Holtai – Hótai, Koltai – Kótai, Kolti – Kóti; Tolt – Tóth stb. (Megjegyzem, ez utóbbi inkább népi tévedésen alapulhat. Egy, az egyszerűségét takarni akaró idős paraszt néni a tehén tőgye helyett többször is tölgyet mondott, nem akarva nyelvjárásban beszélni.)

Családnevemben hasonló nyelvjárási jelenség zajlott le valamikor, ezért részletesebben foglalkozom annak bemutatásával.

A *barkóca* délszláv eredetű szó, egyfajta berkenyefát jelentett. A Dráva – Mura – Száva környékén élő szlovének nyelvében *brekovica* alakban található, az ott élő magyarok *barkolca* – *barkóca* vagy *barkócafa* néven említik a növényt. SZAMOTA (1902-6) nagyon korai adatokat talált az átvételre, pontosabban a latin nyelvű oklevelekben való előfordulásra. A *barkóca*, *barkolca*, szócikknél olvashatók a következő írott variánsok: *burkolcha* (1257), *borkolcha* (1372), *barkolcha* (1452). A következő, alatta lévő szó a „*barkolcafa*” adataiból kiemelve: *borkonchafa* (1325), *borkolchafa* (1330), *barkolchafa* (1350), *barkoczafa* (1379), *barkolczafa* (1489) stb. Amint látható az *l* megléte, illetve hiánya eléggé ingadozó.

Erről a berkenyefáról kapta a nevét egy volt dél-dunántúli kis falu, amely kezdetben Zala, később Vas megyéhez tartozott a muraszombati járásban. A kisnemesek által lakott település két részből állt *Kis-* és *Nagy-Barkóczból*, az ott élők legtöbbször szlovén (vend) nyelvű és római katolikus vallású volt. A trianoni békeszerződés után a község Szlovéniához került, s mivel – mint említettem – két részből állt, a többes számú alak, *Bakovci* lett a hivatalos neve. A helység régi nevében is megtalálhatjuk a nyelvjárási jelenséget a lejegyzett adatokban.

CSÁNKI monográfiájában (1894.) nyolcféle alakban rögzíti a köznemesi falucska nevét. A legkorábbi *Balkoch* (1428), később *Barkocz* (1436), s néhány év múlva *Barkolcz* (1453). A többi névforma is hasonló jelenséget mutat, csupán helyesírásuk tér el egymástól. A Vas megye legdélibb pontján található település birtokosai közt írja le a *Barko(l)czy* (sic!) családot 1436-ban, valamint a Kereszturi, petro(v)czy Kövér stb. családokat. Tehát az első írásos említés is két névformát tükröz, a név viselőjének teljes neve Barko(l)czy László. KÁZMÉR MIKLÓS (1993.96) szótára szintén jelzi adataival a családnév formáit: 1496-ban *Barkolchy*, a 16. században *Barkoczý*, 1578-ban újra *Barkolczy*, majd a későbbi levéltári leírásokban egy kivétellel már rögzül a Barkóczy név.

Ezen kivétel érdekes eset, mivel 1702-ben egy boszorkányper leírása-kor a férjet *Barkolczy* Györgyként, a feleséget viszont *Barkoczi* Györgyné formában rögzítették (SCHRAMM 1970.30). Ugyan a család nevét 1513-ban egy nemesi összeírás alkalmával még Barkolczy néven jegyezték le, azonban 1526 után a család irataiban, dokumentumaiban már mindenhol a mai változat olvasható.

Valószínűleg ugyanígy váltakozott a fent felsorolt családnevekben is a pótlónyúlásos vagy anélküli alak. S hogy a kettő közül melyik maradt meg a vezetéknev végleges rögzülésekor, azt bizonyára több véletlen egybeesése okozhatta. Így az anyakönyvező plébános írásgyakorlata, a keresztelekor szóban bemondott forma lejegyzése vagy a vidék tájnyelvi gyakorlata, ahová a család költözött. Az ilyen hasonló esetek miatt fordulhat elő még ma is, hogy két testvér családneve egy-egy betűben/hangban eltér.

Visszatérve a bevezetőben leírtakhoz elmondható, hogy e nyelvjárási jelenség nemcsak közszavakban figyelhető meg, hanem kiterjedt a tulajdonnevekre, így a családnevekre is, tehát történeti vizsgálatuk – főként egy-egy ilyen vezetéknevű számára – érdekes lehet.

Hivatkozott irodalom

IMRE SAMU 1971. A mai magyar nyelvjárások rendszere. Akadémiai Kiadó. Bp.

SZAMOTA ISTVÁN – ZOLNAI GYULA 1902-06. Magyar oklevél-szótár. Bp.

KÁZMÉR MIKLÓS 1993. Régi magyar családnevek szótára. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Bp.

CSÁNKI DEZSŐ 1894. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. MTA. Bp.

SCHRAMM FERENC 1970-82. Magyarországi boszorkánypercek I-III. Bp.

BARKÓCZY LÁSZLÓ

A KALIFA

A spanyol (és spanyol-amerikai) bikaviadal világában megszokott, hogy egyes matadorok, de még segítők, a banderillerók és picadorok is becenevükön szerepelnek. Az utóbbi évek egyik nagy felfedezettje egy bizonyos *El Califa* néven szereplő matador. Az ő beceneve magyarázatául érdemes történeti szempontból is megvilágítani ezt a névválasztást. Különlegességgéppen megemlíthető, hogy a XX. század eleje egyik kiemelkedő matadorának, az arénában fiatalon halálát lelt sevillai José Gómeznak (1895–1920) két beceneve is volt: keresztnévéről *Joselito* ('Józsika') és szintén matador bátyja nevére *Gallito* ('kakaska', mivel bátyja, Rafael Gómez beceneve *El Gallo*, 'a kakas' volt). Újabban a kiemelkedő matadorok közül a madridi José Miguel Arroyo lép fel *Joselito* néven. *Paco*, *Paquiro*, *Paquirri*, sőt *Curro* mind a *Francisco* 'Ferenc' beceneve, s ezeken a neveken számos torreador lépett és lép fel. Közülük a *Paquirri* a korábban kiemelkedő és egy bikaviadalon szerzett sebeibe (éppen úton Córdobába) behalt bizonyos Francisco Rivera Pérez (1948–1984) mintegy lefoglalt beceneve volt.

Az arab *kalifa* szó jelentése 'utód, helyettes', s az iszlám birodalom vallási és világi vezetőjének a címe volt. Mohamed prófétának, az iszlám közösség első vezetőjének a halála után, 632-ben utódjául „kalifának” Abu-Bakrot választották. A közösség vallási vezetőjeként imám a címe, világi vezetőként pedig emír al-múminín („az igazhívők parancsnoka”). Elvileg tehát az egész iszlám világnak egy időben csak egy kalifája lehet. A síiták, miután világi hatalomhoz sokáig nem juthattak, imámnak nevezték vallási vezetőjüket, szemben a szerintük bitorló kalifákkal. Az első négy kalifát összefoglalóan az „igaz úton járóknak” (ar-rásidún) nevezték el (Abu-Bakr, Omar, Oszmán és Ali). Közülük az első három Medinában uralkodott, Ali pedig Kúfában. Utána 660–750 között az Omajjádok voltak a kalifák Damaszkuszban, őket megdöntve az Abbászidák lettek a kalifák 1258-ig. Ők már teokratikus uralkodóként értelmezték a kalifaságot, aki „Isten (Alláh) árnyéka a Földön”, vagyis Isten földi helytartója.

A kalifai státuszt illetően tehát megváltozott a helyzet: a keleti kalifától már korábban elszakadt arab Nyugat vezetője, az omajjád III. Abdar-Rahmán córdobai emír az Abbászidák és Fátimidák ellenében szintén kalifának kiáltotta ki magát. Az előbb csak Tunisz térségében uralkodó (909), majd 969-ben Egyiptomban is hatalomra került iszmáilita síita Fátimidák szintén kalifának nevezték magukat. Az 1258-as mongol hódítás után megszűnt a Bagdadi Kalifátus, de az abbászida család néhány tagja Kairóba menekült, és az ott ténylegesen uralkodó mamlúk (mameluk) szultánok mellett kalifákként funkcionáltak, ezzel legalizálva a szultánok hatalmát. Később, a XVII. század közepéig az Oszmán Birodalom szultánjai is maguk mellé vettek egy-egy abbászida kalifát címzetes vallási vezetőként, később azonban saját magukat nevezték az iszlám világ kalifájának. A kalifátus így véglegesen az I. világháború után szűnt meg, amikor a szultánság. Az utolsó szultánnak és kalifának

így VI. Mehmed (1861–1926, uralkodott szultánként és kalifaként 1918–1922) és a csak kalifaként két évig (1922–1924) őt követő II. Abdülmecid (1881–1945) számít. A II. világháború előtt még Fárúk egyiptomi király (1920–1965, uralkodott 1936–1952), angol biztatásra, eljátszott azzal a gondolattal, hogy felvegye a kalifa címet, de ezt nem tudta megvalósítani.

Ami a spanyolországi kalifákat illeti, ők tehát Córdoba történetéhez kapcsolódnak. A római és a vizigót uralom után a város 711-ben arab és berber csapatok kezére került. Az említett I. Abdar-Rahmán 756-ban létrehozta az Omajjád Córdoba Emírséget, amely III. Abdar-Rahmán idején, 929-től önálló kalifátus lett (929–1070). Córdoba ekkor a félsziget arabok uralta részének fő kulturális és kereskedelmi központja volt. Córdoba is a dél-spanyolországi széttagoltságot követően az észak-afrikai eredetű muszlim almorávidák, majd almohádok uralták. 1236-ban III. Ferdinánd kasztíliai király meghódította az egykori Córdoba Kalifátust és királyságához csatolta. A Katolikus Királyok (Ferdinánd és Izabella) számára a reconquista (visszahódítás) utolsó szakasza idején, Granada felszabadításáért vívott harcok fő kiindulópontjaként szolgált. Arculatára erősen hatott a hosszú arab uralom. Épen fennmaradt a córdobai nagymecset, a Mezquita. A város számos jeles személyiség szülőhelye (például Seneca, Averroes [Ibn Rusd], Juan de Mena, Luis de Góngora).

Nyilvánvalóan III. Abdur-Rahmán felvett címének köszönhető, hogy egyes kiemelkedő córdobai személyiségeket később kalifa címmel illették. A bikaviadal világában ez elsősorban a córdobai nagy matadorok tiszteletbeli címe. A bikaviadal számos múzeuma közül a córdobait az 1960-as években a város „öt kalifájának”, azaz öt legnevesebb matadorának – Lagartijo (Rafael Molina, 1841–1900), Guerrita (Rafael Guerra, 1862–1941), Machaquito (Rafael González, 1880–1955), Manolete (Manuel Laureano Rodríguez Sánchez, 1917–1947), El Cordobés (Manuel Benítez Pérez, 1936–) – szentelték. Napjaink legnevesebb córdobai matadorai egy másik, Manuel Benítez utódjának tekintett El Cordobés ('a córdobai', eredetileg Manuel [vagy Manolo] Díaz) és Finito de Córdoba (Juan Serrano).

Ami az újabban El Califa néven fellépő matadort illeti, eredeti neve José Pacheco Rodríguez, s Canalsban (Valencia megye) – nem Córdobában, s még csak nem is annak vidékén! – született 1974. április 18-án. Kezdként (novilleróként) lovas segítőkkal (picadorokkal) először Xátivában (Játiva, Valencia megye) lépett fel 1991-ben. Matadori címét (úgynevezett alternatíváját) is Xátivában kapta 1996. május elsején, matadorrá avató keresztapja („padrino”) El Cordobés volt, a tanú (a bikaviadalon harmadikként résztvevő matador) pedig Fernando Martín. (A tipikus bikaviadalon három matador lép fel, s egyenként két-két, összesen hat bikát ölnek le.) El Califa 1996-ban 17 bikaviadalon szerepelt, 35 bikafület (trófeát) gyűjtött be. 1997-ben Spanyolországban 21 bikaviadalon lépett fel, 33 fület szerzett, s még ebben az évben debütált Peruban is. 1998-ban Spanyolországban 31 alkalommal lépett fel, s rekordszerűen 58 fület kapott, október 4-én Las Rozasban (Madrid megye) a kivételes trófeának számító két fület és farkat is megkapta. Azóta is

kiemelkedően szerepel a mezőnyben, nemcsak szülőhazájában (a 2000. év felfedezettjének és a madridi Szent Izidorról elnevezett bikaviadal-sorozat győztesének választották), hanem telente Peruban és Kolumbiában is. Szűkebb szülőföldjén, Valencia városában nagy megtiszteltetésként vállon vitték ki a porondról fellépése után, 2001. március 17-én. Egyébként Valencia adja az utóbbi időkben a legjobb spanyol matadorok jelentős részét: ide való a körunkban legnagyobbként elismert Enrique Ponce és a szintén kiváló Vicente Barrera is.

Hivatkozott irodalom:

BENLLOCH, JOSÉ LUIS 1990. április 22–május 27. 8–10. „Valencia. – A bikaviadatok keresztmetszete.” Fordította KORONCZ ÁGNES. In: *Bikaviadatok. Spanyol plakáttörténeti kiállítás Valenciából. Szentendrei Képtár*
HEMINGWAY, ERNEST 1932. *Death in the Afternoon*. New York, Charles Scribner's Sons. (Halál délután. Fordította PAPP ZOLTÁN. Bp.: Európa 1969.)
KICSI SÁNDOR ANDRÁS 1999. „A bikaviadal.” *Holmi* 11/2: 231–247.

KICSI SÁNDOR ANDRÁS

SZARVASMARHANEVEK HETYENBEN

Az állatnevek kutatása sajnos még napjainkban is a névtudomány eléggé elhanyagolt területe Magyarországon, a határon túl pedig különösen az. Kárpátalján eddig egyetlen, állatnevekkel foglalkozó cikk sem jelent meg. Pedig ezek a nevek is rengeteg érdekességgel szolgálhatnak a kutatók számára. Az állatnevek fő funkciója a többi tulajdonnévhez hasonlóan a megkülönböztetés és az azonosítás. De más tulajdonnévfajtaiktól eltérően az állatnevek keletkezésében még egy fontos tényező közrejátszik: az úgynevezett antropomorf szemlélet (J. SOLTÉSZ, 1979. 70). Amikor ugyanis elnevezünk egy állatot, akkor lényegében emberként tekintünk rá. Ennek oka a mindennapi kapcsolatban, közvetlen érintkezésben van. Bizonyíték erre, hogy sok állat személynevet visel. Az állatnévadásban nagy szerepe van az átvitt tulajdonneveknek, elsősorban a személyneveknek és a beceneveknek. De az állatnévadásban sokkal szélesebb körből válogathatunk, mint a személynévadásban. J. Soltész Katalin megfogalmazása szerint: „Az állatnévadás tartománya határtalan. Olyan nevet adunk állatunknak, amelyet akarunk: rendelkezésünkre áll a teljes szókincs és tulajdonnév-állomány, de még önkényes hangsorok is. Ugyanakkor az állatnevek jelentékeny része motivált és információs értékű” (J. SOLTÉSZ, 1979.73).

Általában csak az emberhez legközelebb álló állatok kapnak nevet. Az állatnevek, ezen belül a szarvasmarhanevek, a személynevek mellett leggyakrab-

ban köznévből, vagy melléknévből alakulnak, és jellegzetes tulajdonságuk, hogy általában egyeleműek.

Az alábbiakban szülőfalum, a kárpátaljai Hetyen mai szarvasmarhaneveit dolgozom fel. Hetyen kis magyar falu Beregszásztól 25 km-re, közvetlenül az ukrán–magyar határ mellett. A faluban nagy hagyományai vannak a szarvasmarhatartásnak. A régi kolhozidőkben is nagyon sok háztájiban volt saját jószág, a teheneken kívül sokan tartottak hízalásra bikát is. Napjainkban pedig, a privatizáció után, nagyon ritka az az udvar, ahol ne tartanának tehenet. Az anyagot 2001 tavaszán gyűjtöttem. A gyűjtés során minden olyan házhoz ellátogattam, ahol szarvasmarhát tartanak, összeírtam az összes állat nevét, korát és jellemző tulajdonságát. Sok esetben a tulajdonosok magyarázattal is szolgáltak a névadás motívációjára. Dolgozatomban sajnos már nem tudom közölni az egykori kolhoz állatainak a névanyagát, pedig érdemes lett volna összehasonlítani az intézményes állatnévadást a gazdák névadási szokásaival.

Adatgyűjtésem során a faluban 136 szarvasmarhát találtam, ezek összesen 88 nevet viselnek. Az alábbiakban ezeket a neveket vizsgálom különböző szempontok alapján.

A névanyag vizsgálata

A névadás indítéka

Külső tulajdonság:

az állat szőre: *Bodor, Bugi, Bundás, Cigány, Daru, Fakó, Hattyú, Holló, Kontyos, Kormos, Piros.*

szarva: *Csákó.*

termete: *Baba, Bajnok, Csinos, Nyalka.*

feltűnő jegye: *Cifra, Csillag, Lámpás, Foltos, Tarka.*

Belső tulajdonság: *Aranyos, Bamba, Betyár, Bitang, Büszke, Csalfa, Jámbor, Kedves, Mama, Rendes, Tündér.*

Az állat mozgása: *Csárdás, Fickó, Fürge, Szeles, Szöcske.*

Valamilyen esemény: *Dajka.*

Az állat valamilyen szokása: *Álmos, Torkos, Zsivány.*

Ismeretlen: *Bimbó, Dóka, Fátyol, Fecske, Fige~Füge, Gyöngyös, Kincses, Lila, Liliom, Rigó, Solyom, Szajkó, Szedres, Szegfű, Tulipán.*

A nyelvi eszköz

A. A tulajdonság megnevezése:

Külső tulajdonság: *Bodor, Bugi, Bundás, Cigány, Fakó, Holló, Kormos, Csákó, Kontyos, Csinos, Nyalka, Cifra, Tarka, Foltos.*

Belső tulajdonság: *Aranyos, Betyár, Bitang, Büszke, Csalfa, Jámbor, Kedves, Rendes Fürge, Szeles.*

B. Metafora:

Baba, Bajnok, Betyár, Bimbó, Cigány, Csillag, Dajka, Daru, Fátyol, Fecske, Fickó, Füge, Hattyú, Holló, Lámpás, Liliom, Rigó, Sólyom, Szajkó, Szegfű, Szöcske, Tulipán, Tündér, Zsivány, Csárdás, Fickó, Szöcske.

Valamilyen tulajdonnév:

személynév: *Bandi, Betti, Borcsa, Bori, Böske, Gizi, Julcsa, Kati, Lajka, Lilia, Mancsi, Meggi, Mici, Mimi, Ráró, Riska, Rozi, Rózsa, Rózsi, Samu, Sanyi, Sárika, Szilvi, Teri, Terka, Viola, Virág, Zsuzsi.* A tehenek női keresztnévet, míg a bikák rendszerint férfi keresztnévet viselnek. A személynevekből keletkezett szarvasmarhanevek nagy része becenév, csak kevés olyan név van, amely képző nélkül fordul elő. A magyar eredetű nevek mellett feltűnik szláv (*Lajka, Lilia*), illetve érdekes módon angol eredetű (*Meggi*) is. Ez utóbbi alighanem a média hatására keletkezett.

földrajzi név: *Rajna.* A folyónevekből általában kutyanéveket szoktak képezni, ebben az esetben azonban egy tehén visel folyónevet. Gazdája szerint egyszerűen megtetszett neki ez a név, és ezért választotta az állat nevéül.

A nevek szótagszáma

Kéttagú: *Álmos, Baba, Bajnok, Bamba, Bandi, Betti, Betyár, Bimbó, Bitang, Boci, Bodor, Borcsa, Bori, Böske, Bugi, Bundás, Büszke, Cifra, Cigány, Csákó, Csalfa, Csárdás, Csillag, Csinos, Dajka, Daru, Dóka, Fakó, Fátyol, Fecske, Fickó, Fige, Füge, Foltos, Fürge, Gizi, Gyöngyös, Hattyú, Holló, Jám bor, Julcsa, Kati, Kedves, Kincses, Kontyos, Kormos, Lajka, Lámpás, Lila, Mama, Mancsi, Meggi, Mici, Nyalka, Nyorka, Piros, Rajna, Ráró, Rendes, Rigó, Riska, Rozi, Rózsa, Rózsi, Samu, Sanyi, Sólyom, Szajkó, Szedres, Szegfű, Szeles, Szilvi, Szöcske, Tarka, Teri, Terka, Torkos, Tündér, Virág, Zsivány, Zsuzsi.*

Háromtagú: *Aranyos, Lilia, Liliom, Sárika, Tulipán, Viola.*

A nevek döntő többsége kéttagú, mindössze 5 olyan név van, amely háromtagú. Ez a nevek 5,68 %-át teszi ki.

Hangrend

Magas: *Álmos, Aranyos, Baba, Bajnok, Bamba, Bandi, Bodor, Borcsa, Bundás, Csákó, Csalfa, Csárdás, Dajka, Daru, Dóka, Fakó, Fátyol, Foltos, Hattyú, Holló, Jám bor, Julcsa, Kontyos, Kormos, Lajka, Lámpás, Mama, Nyalka, Nyorka, Rajna, Ráró, Rózsa, Samu, Sólyom, Szajkó, Tarka, Torkos.*

Mély: *Betti, Böske, Büszke, Fecske, Fige, Füge, Fürge, Gizi, Gyöngyös, Kedves, Kincses, Meggi, Mici, Mimi, Rendes, Szedres, Szegfű, Szeles, Szilvi, Szöcske, Teri, Tündér.*

Vegyes: *Betyár, Bimbó, Bitang, Boci, Bori, Bugi, Cifra, Cigány, Csillag, Csinos, Fickó, Kati, Lila, Lilia, Liliom, Mancsi, Piros, Rigó, Riska, Rozi, Rózsi, Sanyi, Sárika, Terka, Tulipán, Viola, Virág, Zsivány, Zsuzsi.*

Statisztikai szempontból vizsgálva a nevek arányát megállapíthatjuk, hogy 42 % magas hangrendű, 25 % mély hangrendű, míg 33 % vegyes hangrendű.

Töszó:

Főnév: *Baba, Bajnok, Betyár, Bimbó, Cigány, Csákó, Csillag, Dajka, Daru, Fátyol, Fecske, Fickó, Fige, Füge, Hattyú, Holló, Lilia, Liliom, Mama, Rajna, Ráró, Rigó, Rózsa, Sólyom, Szajkó, Szegfű, Szöcske, Tulipán, Tündér, Viola, Virág, Zsi-vány.*

Melléknév: *Bamba, Bitang, Bodor, Büszke, Cifra, Csalfa, Fakó, Fürge, Jám bor, Lajka, Lila, Nyalka, Piros, Tarka.*

Képzett szó:

Főnévből (tulajdonnévből) képzett főnév (becenév): *Bandi, Betti, Boci, Bori, Borcsa, Böske, Bugi, Dóka Gizi, Julcsa, Kati, Manci, Meggi, Mici, Mimi, Nyorka, Riska, Rozi, Rózsai, Samu, Sanyi, Sárka, Szilvi, Teri, Terka, Zsuzsi.*

Főnévből képzett melléknév: *Álmos, Aranyos, Bundás, Csárdás, Csinos, Foltos, Gyöngyös, Kedves, Kincses, Kontyos, Kormos, Lámpás, Rendes, Szedres, Szeles, Torkos.*

A képzett és a tőszavak aránya a névanyagon belül nagyjából egyenlő, a tőszavak az összes név 52,25 %-át, míg a képzett szavak a névanyag 47,75 %-át alkotják.

A leggyakoribb nevek

Manci 8 (9 %)	Szegfű 6 (6.8 %)
Dajka 5 (5.68 %)	Daru 5
Riska 5	Bimbó 4 (4.54 %)
Holló 4	Kedves 4
Böske 3 (3.4 %)	Csillag 3
Rigó 3	Virág 3
Baba 2 (2.27 %)	Betyár 2
Büszke 2	Fecske 2
Foltos 2	Tündér 2

A hetenyi szarvasmarha-névanyag vizsgálata során kiderült, hogy a leggyakrabban személynévvel nevezik el az állatokat, tehenek esetében ez mindig női, bikáknál pedig férfi keresztnév. Sok esetben az állat külső- és belső tulajdonságai szolgálnak a névadás alapjául. Az adatközlőimtől kapott magyarázatok alapján megállapíthatom, hogy a névadás során a gazdák általában a megszokott, divatos neveket adják az állatoknak – erre bizonyíték a sok személynévi eredetű állatnév is –, és csak ritkán kerül sor olyan név létrehozására és használatára, amely teljesen új, az addigi névrendszertől különböző lenne. A nevek szótagszáma szerint döntő többségben vannak a kéttagú nevek, csak 6 háromtagú név fordul elő. A szavak hangrendje szerint nagyjából egyenlő arányban oszlanak meg a magas (42%), a mély (25%) és a vegyes (33%) hangrendű szavak. Az alaktani vizsgálat során kiderült, hogy körülbelül fele-fele arányú a tőszavak és a képzett szavak száma. A képzettek között jelentős a személynévekből képzett becenevek száma.

Az állatállomány nagyságához képest a nevek száma meglepően magas, ami nagy változatosságról tanúskodik. A háztáji- és farmergazdaságok gyarapodása,

az állatlétszám további növekedése remélhetőleg a névanyag további bővülését vonja majd maga után.

Hivatkozott irodalom:

J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

SEBESTYÉN ZSOLT

NÉVADÁS ÉS NÉVMÁGIA A SZÁZ ÉV MAGÁNYBAN

A Száz év magány egy család néhány generációjának története, ugyanakkor sokkal több is annál: egy korszak, egy nép, sőt az egész emberiség története. Az új mitológia, Latin-Amerika végeérhetetlen polgárháborúktól sújtott, a ciklikus idő hatalmának alávetett élete mellett felfejthetetlenül át-meg átszövik a regény sorait az ősi mítoszok száalai, a kollektív emlékezet megnyilvánulásai. Paradicsom, vérbűn és özönvíz, tudásvágy, büntetés és homályos jóslatok. A végzetük pókhálójába reménytelenül belegabalyodó emberek sorsa már születésük előtt eldőlt, nevük egész életüket meghatározza.

A mitológiai pókháló középpontjában a család ősapja, José Arcadio Buendía áll. Ádám volt ő, mígnem a benne rejtőző Káin által elkövetett bűn miatt kiűzetett a Paradicsomból. Mózesként keresi hosszú éveken át népének az új hazát, élete végén pedig a sziklához láncolt Prométheusz testesül meggesztenyefához kötözött alakjában. Kettős keresztnéve természetének összetettségét tükrözi. A *José* újabb pátriarchát, a bibliai Józsefet idézi. Ő is messzire került szülőföldjétől, de eszével és különösen álmolátásaival felvirágoztatta új hazáját. José Arcadio is rendelkezett e képességgel: Macondo városát, sőt magát a nevet is álmában látta és hallotta először. Ébren is álmodott, a vándorcigányok által mutatott csodákkal kísérletezett, tudásvágya kielégíthetetlen volt. Az *Arcadio* ugyanakkor egyértelműen az ókori Görögország egyik legelmaradottabb területére, Árkádiára utal, ezáltal is tükrözve jellemének másik vonását, a benne rejlő szelídítetlen őserőt, a gyilkosságban megnyilvánuló vadságot. Ezt enyhíti a névhez később hozzátapadó idilli hangulat, hiszen a természet felértékelődésének korában Árkádia a költészet hazájává nemesült, azonos nevű fia, és különösen unokája jelleméből azonban már teljességgel hiányzik ez a lágyág.

José Arcadio jellemvonásai megoszlanak két fia között: az idősebbik a testi ember, míg a fiatalabbik a szellemi lény. José Arcadiót az ösztönei irányítják, amikor viszonyt kezd Pilarral, amikor megszökik a cigányokkal, és különösen akkor, amikor beleszeret Rebecába. Ekkorra a külseje is hasonló jelleméhez, hatalmas testét ijesztő tetoválások borítják. *Aureliano* ezzel szemben szégyenkezik ösztönei miatt, egész napokat tölt apja kísérleteivel és Melchiades írásával, töprengéssel. Apja álmokat látott, ő pedig jóstehetiséggel

született. Az ő neve is kettős jelentésű. A latin *Aurelius*, 'aranyos' (LADÓ-BÍRÓ 1998) nyilvánvalóan lényének erre a magasabb rendű oldalára utal. Nem véletlen, hogy a férfi jelképévé épp az általa nagy számban gyártott *aranyhal* válik; olyan szorosan hozzátartozik, mint Szent Mártonhoz a fél köpenye: a háborúban erről tudják, hogy a küldönc valóban az ő embere, az egész ország ismeri e jelet. A névbe emellett a spanyol *aureola* 'glória, hírnév, dicsőség' is beletámaszkodik, lévén viselője a polgárháború legnagyobb hőse.

Míg a férfiak között folyamatosan ez a három keresztnév öröklődik, a női nevek valamivel változatosabbak. Jelentésük alapján három csoportba lehet osztani őket.

1. Termékenység. Ide tartozik a spanyol *Tenera*, 'üsző' és a héber eredetű *Rebeca*, amely szintén jelenthet 'üsző'-t, de akár 'megigéző'-t is (LADÓ-BÍRÓ 1998). Ez utóbbi tökéletesen illik Rebecára, hiszen nemcsak Pietro Crespit, hanem José Arcadiót is első pillantásra megigézte.

2. Támasz, védelem. Ide sorolható a *Petra*, amely a görög *Petrosz*, 'kőszikla' latin megfelelőjének női változata, a spanyol *Pilar*, amely ennek analógiájára válhatott névvé – 'oszlop, tartópillér' –, valamint az *Ursula* 'nősténymedve' és a magáért beszélő *Irgalmas Szent Zsófia*. Mindannyian erős nők, támaszt nyújtanak az időnként elgyöngülő férfiaknak. Ursula valódi nősténymedveként védelmezi és neveli fel a család több generációját. Ha kell, gyöngéd, ha viszont arra van szükség, „kiereszi a karmait”: a háborúban megfékezi a kegyetlenkedő Arcadiót, s új hitet ad a kiégett Aurelianónak. Zsófia, aki az eposzi hőshöz hasonlóan mindig állandó jelzőjével együtt szerepel a regényben, nevéhez méltóan *bölcsen* viseli gondját a családnak, oly csöndben, hogy jelentléte alig érzékelhető. Pilar és Petra kívülállóként nyújtanak vigaszt a férfiaknak. E két kategória rajtuk keresztül fonódik össze: Petra Cotes nemcsak melegséget és vidámságot ad Második Aurelianónak, hanem ő biztosítja az állatállomány hihetetlen szaporodását is, Pilarnak pedig már a másik csoportba sorolt vezetékneve is erre utal. Több Buendíát is megvigasztal szerelmi bánatában, gyerekeket szül nekik, s még a száznegyven évén túl is tud tanácsal szolgálni az utolsó előtti Aurelianónak.

3. Az ide tartozó neveket az köti össze, hogy valami magasabb rendűt képviselnek. A *Remedios* annyit tesz, 'gyógyír, orvoslás, segítség'. Az első Remediosra tökéletesen illik is ez a név: Aureliánót „kigyógyítja” a testi dolgokhoz kapcsolódó szégyenérzéséből, kezébe veszi a ház körüli teendőket, jó-sága és kedvessége révén élvezi a család minden tagjának szeretetét. A Szép Remedios gyönyörű külsejével, az általa nyújtott esztétikai élvezettel a lelkeket gyógyítja. Csak a harmadik ilyen nevű lány, Renata Remedios nem illik ebbe a sorba. Az ő kettős neve a rokonok nézeteltéréséből adódott: „De amikor első leánygyermekük megszületett, [Fernanda] határozottan kijelentette, hogy Renatának fogják hívni, mint a saját anyját. Ursula azt akarta, hogy Remedios legyen a neve” (GARCIA MÁRQUEZ 1971: 228). Fernanda ősi, spanyol nemesi családból származott, amely azonban a századok során elaggott, meggyengült. A már kislánykorában is halotti koszorúkat kötögető, büszke nő,

akinek egyszer azt jósolták, hogy királynő lesz, lányától remélte családja fel-
támasztását, ezért ragaszkodott a *Renata*, 'újjaszületett' névhez. Ez azonban
teljesen eltért a Buendíák névadási hagyományaitól, így Ursula ellenezte, és
helyette a jó emlékű *Remedios*-t szánta a kislánynak, remélve, hogy elődeihez
hasonló jó tulajdonságokkal fog majd rendelkezni. A buzgalom azonban hiá-
bavaló volt, a lány mindkét nevére rácafol, a vérebe keveredő friss Buendía-
erő nem volt elég, hogy legyőzze a Del Carpiók hanyatlását: nem született újjá
benne a nemesi família, sőt, az ő fia lett az utolsó, felnőttkort még megérő,
Melchíades jóslatát megfajító Aureliano.

Az *Amaranta* az *Aureliano*-hoz hasonlóan kettős értelmű név. A görög
szó jelentése – 'hervadhatatlan' (LADÓ-BÍRÓ 1998) – a gyönyörű nő életének
legfőbb vonását ragadja meg. A család férfiainak több generációját nevelte fel,
mindegyikükben olthatatlan vágyat ébresztve még százéves korában is. Az
amaranta ugyanakkor egy sötétvörös árnyalat neve is a spanyolban. E szín a
nő lelke mélyén izzó, elfojtott szenvedély kifejeződése; ez a lefojtott érzelem
robban ki a Rebeca elleni fékezhetetlen gyűlöletében és válik önpusztítónak az
imádott Pietro Crespi vagy Márquez ezredes visszautasításakor. Míg
Aureliano jegye az arany, Amaranatáé a tűz, melybe Crespi halálakor a kezét
dugta. A fekete pólya, amellyel ezután haláláig takarta megégett bőrét, csupán
külső megjelenése az önmaga okozta, sosem gyógyuló sebeket elrejtő, szívét
körülvevő kéregnek.

E három név által képviselt magasabbrendűség fejeződik ki abban is,
hogy viselőik – ellentétben az előző két csoport tagjaival – a férfiak számára
elérhetetlenek, s ha ezt a láthatatlan tilalmat áthágják, a büntetés mindkét félre
nézve végzetes: az első Remedios belehal terhességébe, Renata Remedios pe-
dig megnémul kedvese halála után. A Szép Remedios megérintő, megleső
vagy csak ilyesmivel dicsekvő vakmerők mind különös balesetet szenvednek,
a reménytelenül belészerető tiszt öngyilkos lesz, a titokzatos lovag belehal bá-
natába, s ugyanez történik az Amaranata által kinevetett Pietro Crespivel is. A
nevek és viselőik közti szoros kapcsolatot apró párhuzamok is erősítik: amikor
Amaranta szíve elviselhetetlenül fájt, egy skorpióra fogta, s ezek az állatok
veszik körül Renata Remedios és Mauricio Babiloniát is találkáikon; a Szép
Remedios megleső imádó a fürdőházban leli halálát, akárcsak a Renatával ott
találkozni akaró Mauricio vagy az Amaranatáról álmodozó utolsó José Arcadio.

A nevek egyik csoportjába sem tartozik a *Fernanda*. Míg az összes
többi spanyol közzsói eredetű volt vagy a szent nyelvek egyikéből származott,
ez a német *Ferdinánd* latinos női alakja. A szerző választása ebben az esetben
feltehetőleg nem a jelentése – 'béke + merész' (LADÓ-BÍRÓ 1998) – miatt
esett éppen erre a névre, hiszen a viselője természetét nem lehet különösebben
békésnek nevezni. Sokkal inkább az lehetett a névadó célja, hogy ezáltal is ki-
fejezze hősnének a regény többi szereplőjétől való idegenségét, ugyanakkor a
spanyol királyok nevének női változatával előkelő származását, hideg, méltó-
ságteljes hangzásával pedig jellemének fő vonását, a gögösséget is hangsú-
lyozza.

Amint láttuk, mind a férfi-, mind a női nevek következetesen öröklődnek a családban. Ez nem szokatlan, hiszen néhány nép kivételével, ahol vallási tilalom óvja a még élő családtagok nevét, gyakori az ilyesmi. A Buendíáknál azonban a névvel együtt viselőik külső és belső tulajdonságai is átszállnak az utódokra. Erre Ursula ébredt rá, látva az ikrek szórakozását, hogy a felnőttek megtévesztésére „kicserélik magukat”: „Ursula viszont nem tudta leplezni homályos rossz érzését. A nevek makacs ismétlődése a család hosszú történetében, úgy érezte, döntő következtetések levonására jogosít. Míg az Aurelianók zárkóztak, de éles eszűek voltak, a José Arcadiók lobbanékonnyak és vállalkozó kedvűek, de a végzet jegyét viselték magukon. [...] Ursula még mindig azon töprengett, vajon ők maguk nem tévedtek-e el valahol a megtévesztő játék szövevényében, és nem cserélődtek-e ki örökre. [...] Az idő végleg összekavart mindent. Egyikük, aki a megtévesztő játékok után Második Aureliano maradt, olyan hatalmassá nőtt, mint a nagyapja [José Arcadio], a fivére pedig, aki Második José Arcadio maradt, olyan szikár lett, mint az ezredes [Aureliano] s csupán a magány családi jegye volt közös rajtuk. Ursula talán épp az alkatoknak, neveknek és jellemeknek ebből a kereszteződéséből gyanította, hogy a kártya már kis koruk óta össze van keverve” (GARCÍA MÁRQUEZ 1971: 198–199). Valóban, ha végignézzük a José Arcadiók és Aurelianók sorát, az azonos nevűek között nagyfokú hasonlatosságot fedezünk föl. Az Arcadiók mind erőszakosak, duhajok: a második, aki e nevet viseli, évekig csavarog, erővel szerez földeket, Pilartól született fia a háború alatt kegyetlenkedik, a csere folytán Második Aurelianónak nevezett Arcadio szerejtőjével mulatozik és költekezik, az utolsó pedig otthagyja a papneveldét, Amarantáról álmodozik, iszik és verekszik. Az Aurelianók ezzel szemben töprengő alkatok, csak ők tudják olvasni Melchiades iratait. Ők örökölték az ősapa kísérletező, kutató kedvét: az elcserélt Második José Arcadio hajóforgalmat akar indítani a folyón, s Aureliano Triste építi fel az üveggyárat, megvalósítva ezzel a dinasztia első tagjának álmát a jégvárosról. Jólelkűek, sőt kissé idealisták is: az ezredes mélyebb politikai meggyőződés nélkül, csak azért kapcsolódik be a háborúba, mert felháborodik a konzervatívok kegyetlenkedésén, Második José Arcadio pedig részt vesz a munkások tüntetésén a kizsákmányoló banántársaság ellen. Ez a vonásuk okozza pusztulásukat is: illúzióik elvesztése teljesen összetöri őket, az ezredes önmagából kifordulva barátai ellen támad, majd öngyilkosságot kísérel meg, végül pedig teljesen kiüresedve elzárkózik a külvilágtól; Második José Arcadio beleőrül, hogy senki sem hiszi el neki a sztrájkoló meggyilkolását, és szintén önmagába zárkózik. Ez az ismétlődés csak Ursulának szúr szemet, ezért is szólt bele minduntalan családtagjai névadásába. Az egyik ilyen esetet fentebb, Renata Remediosszal kapcsolatban már láthattuk, de korábban, Arcadio és Irgalmas Szent Zsófia lányának születésekor is előfordult hasonló: „A kislányt az agyonlőtt apa végakaratára ellenére Remediosnak keresztelték. – Biztos vagyok benne, hogy ezt akarta mondani – jelentette ki Ursula. – Nem lesz Ursula, mert ezzel a névvel sokat kell szenvedni” (GARCÍA MÁRQUEZ 1971: 147). A nők nevének és jel-

lemének összefüggéseire eddig látott példák mellett feltétlenül meg kell említenünk Amaranta Ursulát: szenvedélyességét és Aurelianóra gyakorolt hatásának ellenállhatatlanságát Amarantától „örökölte”, s ahogyan Ursula volt a család első nőtagja, az ugyanezen nevet viselő utód lett az utolsó. A dinasztia az első Ursula vérfertőzéséből ered, s az utolsó hasonló jellegű szerelmének gyümölcseivel tűnik el a föld színéről.

A regényben felfedezhető beszélő nevek és a névmágia erőteljes érvényesülése a kereszténység előtti korokat idézi, amikor a név és viselője közötti kapcsolat szorosabb volt, s a név elsődleges funkciója nem az azonosítás, hanem a jellemzés volt (DEME 1960: 137). A különböző korszakok ilyenén összeolvasztása az időtlenség érzetét kelti, akárcsak a szereplők bibliai életkora és a ciklikusan ismétlődő események. Ez a bonyolult időszerkezet is hozzájárul a Száz év magány sajátosan felépített mitológiájához, mely mintegy koncentrikus körökben veszi körül a regény valóságalapját: a legkülső kör az emberiség ősi történeteit, az özönvizet, a bűnbeesést idézi fel, a középső Latin-Amerika polgárháborúktól terhes történelmét, a legbelsőt pedig a nevek és viselőik közötti szövevényes kapcsolatok, a család „magánmitológiája” hozza létre.

Hivatkozott irodalom:

DEME LÁSZLÓ 1960. Személynévrendszerünk alaktanához. In: MIKESY SÁNDOR (szerk.), *Névtudományi Vizsgálatok*. 136–140. Budapest: Akadémiai Kiadó.

GABRIEL GARCÍA MÁRQUEZ 1971. *Száz év magány*. Budapest: Magvető.

KULIN KATALIN 1977. *Mítosz és valóság*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

LADÓ JÁNOS–BÍRÓ ÁGNES 1998. *Magyar utónévkönyv*. Budapest: Vince Kiadó.

SLÍZ MARIANNA

ÍRÓI NÉVADÁS KARINTHY FRIGYES UTAZÁS A KOPONYÁM KÖRÜL CÍMŰ REGÉNYÉBEN

Karinthy betegségéről és műtete élményéről írta egyik leghíresebb és sajátosan érdekes könyvét, az *Utazás a koponyám körül* (1937). 1936 őszén kezdi közölni folytatásokban a *Pesti Napló* e regényt, mely alapvetően eltér az író eddigi műveitől. 1936 májusában Olivecrona svéd agysebész megoperálja Karinthyt. Erről a műtétről írja egyik legmaradandóbb értékű és egyik legnagyobb sikerű művét, meztelen dokumentációs hitelességgel, fűtött izgalommal (ROBOTOS 1982: 193). A regényben kettős témakör húzódik végig: a betegség elemző leírása és a hétköznapi, apró események, amelyek abban az időben estek meg vele. Ezek az esetleges kitérők hitelesítik az egész történetet, ezáltal megadják a könyv napló-

szerűségét és megteremtik a regény atmoszféráját (SZALAY 1961: 290–291). Szinte absztraktul ideális példa arra, hogy mi teszi a valóságot regénnyé, modell és valóság fedik egymást benne. A regény legfőbb sajátága a valószínűtlenség a valószerűségben (VAJDA 1998: 285). Németh Andor szerint is két rétege van ennek a könyvnek: „Az egyik réteg a kínosan precíz beszámoló, mely mintha eleget akarna tenni a csak ismeretterjesztő művekkel szemben felállítható követelményeknek, olyan megbízható, a másik réteg az álmok és reflexiók mélységesen költői szövevénye, szoros összefüggésben az előbbivel, de önálló jelentőséggel” (NÉMETH 1998: 283).

1. Dokumentalista módszerű vizsgálatom eredményei

Számos névtani vizsgálat célkitűzése, hogy a művek szereplőit fiktív és valós csoportba válassza szét. Ebben a regényben a szereplők nevei kivétel nélkül a valós életből valók. Így feladatomban arra korlátozódtam, hogy felfedjem Karinthy családneveket, keresztnéveket, beceneveket, szólító nevek mögött rejtőző kortársait, kiderítsem, hogy a regényben használt tulajdonnévanyag honnan származik, milyen érintkezési pontok vannak az író életrajzával, a modellek valós nevével. Íróársai, orvosai, barátai, ismerősei neveinek megnevezése sokoldalú kutatómunkát kívánt. (A regényből vett idézeteket, utalásokat csak oldalszámmal jelzem. Az általam használt kiadás: Karinthy Frigyes 1991. Utazás a koponyám körül. Editorg Kiadó.)

A regényben név szerint említett szereplők száma 61, a megkülönböztető betűvel jelölt személyek száma 29, tehát összesen 90. A 61 személy közül 45 valódiságára találtam bizonyítékot. Munkámban segítőtársam volt Karinthy Ferencné és Karinthy Márton. Ez úton köszönöm lelkes segédkezésüket a múlt nyelvészetileg hasznosítható szövegének felidézésében. Átnézték az általam gyűjtött névanyagot, és emlékeztük segítségével számos név életre kelt. (A dolgozat végén lévő függelékben aláhúзва jelzem, mely nevek megnevezése az ő munkájuk.) Minden bizonnyal a többi – számomra azonosíthatatlan – személy is létező ember volt Karinthy betegsége idején. Az egy vagy két betűvel, esetleg valamilyen kiegészítővel jelölt személyek nagy része ismeretlen maradt számomra. A kérdést, hogy miért volt szükség ezen titkolózó nevek használatára, nem munkám sikertelenségére vetette fel. A regény megjelenésének idején nyilván minden olvasó számára ismertek voltak a népszerű író betegségének részletei. Karinthy Ferencné szerint e névadás oka nagyon egyszerű: a lábadozó írónak a regényben szereplő élő emberektől engedélyt kellett volna kérnie, hogy szerepelhessenek egy irodalmi műben. A műtét utáni gyors megjelenés miatt egyszerűen erre nem lett volna ideje, sem módja, „ő hanyagabb ember volt, hogy utánamenjen minden egyes szereplőnek, és ekkor már nem volt titkára sem, aki ezt megtette volna helyette”. Ezért tüntetett fel sok orvost, írókat, költőket, ismerőst csak neve vagy nevei kezdőbetűjével, ezzel az utókor számára talán örök megnevezetlenséget okozva.

Regényében az író saját magát *Fricinek*, *K. Fricinek*, *K. F.-nek*, *K.-nak* nevezi. A megnevezések megfelelnek a valóságos névhasználatnak, hiszen Kosztolányiné is *Fricinek* hívja az író életéről szóló könyvében (KOSZTOLÁNYINÉ 1988), sőt az író leveleit is az alábbi változatokban írta alá: Ka-

rinthy Frigyes, Karinthy, K. F. (KARINTHY 1964). Karinthy Ferencné szerint is mindenki Fricinek hívta az író, ahogyan Karinthy Ferencet is mindenki *Cininek* hívta, úgy, ahogy apja még kis vézna gyerekként elnevezte.

Karinthy felesége összesen 15 fejezetben van megnevezve, egyféle tulajdonnévvel (*Aranka*) és nyolcféle köznévi jelölővel (*anyád, édesanyja, feleségem, a feleségem, őnagysága, anya, az asszony, egy feleség*). 6 fejezetben *feleségem*, 5 fejezetben *őnagysága*, 3 fejezetben mindkettő néven szerepel. A *feleségem* és az *őnagysága* megnevezések között tehát nincsen lényeges gyakorisági eltérés, sem (a mai nyelvhasználatban már érezhető) stilisztikai különbség létrehozása nem lehetett Karinthy célja e két jelölés váltakoztatásával.

Karinthy Frigyes *Nem mondhatom el senkinek c.* verseskötetében jelent meg a Karácsonyi karének című vers. Alcíme: Évtársaim emlékkönyvébe. Kosztolányiné könyvében olvashatjuk, hogy a versben szereplő barátok közül *Laci* = Hatvany Lajos, *Zoltán* = Somlyó Zoltán, *Bandi* = Németh Andor, *Imre* = Békcsey Imre, *Géza* = Petényi Géza. (KOSZTOLÁNYINÉ 1988. 187) Így tudtam meg a regényben is szereplő két barát becenevét és három barát szólító nevét.

A betegség kezdetén gyakran emlegetett *Havas Gyula* – ahogy Karinthy utal is rá – a háborúból betegen hazatért fiatal költő volt, valóban agydagatanatban halt meg.

„A régi pesti éjszakai élet egyik híres vagy inkább hírhedt alakja: még most is gyönyörű, karcsú, elegáns asszony, de igen szabad szájú és szabados viselkedésű” – emlékezik vissza Karinthy Ferenc Becker *Bénire* (KARINTHY 1998. 215), a Kosztolányiné által „korunk legismertebb kaméliás hölgyének” nevezett nőre (KOSZTOLÁNYINÉ 1988. 158), akinek neve a beteglátogatók hosszú névsorában tűnik fel.

Betegsége idején az író által látogatott kávéház a belvárosi Centrál volt, így ott történnek a kávéházi jelenetek *Tibor pincérrel* is. A másik kedvelt kávéháza a Hadik kávéház volt, amelynek törzsvendégei közé tartozott Petschauer Attila. Karinthy Ferencné és a Magyar Vívó Szövetség segítségével megtudtam, az olimpiai kardvívó szerkesztette *Az Est* sportrovátát, ő a regénybeli *Pecsus*.

Gizi nővérének férjét így említi: *sógorom és druszám*. Druszámnak azt az embert nevezzük, akinek a mienkkel azonos a keresztnéve. Norvégiában élő sógora valóban a druszája, Münter Fritz a neve (CZEIZEL – ERŐS 1995. 29).

A regényben alig esik szó politikáról, csupán pozitív élményhez kapcsolódóan tűnik fel egy magyar kortárs politikus neve: *Leffner, a kedves magyar követ*. A Pesti Napló, amelynek Karinthy állandó munkatársa volt, 1936. április 30-án tudósít a legfrissebb hírekről az ország kedvelt írójáról: „Kedden *Leffner Béla* stockholmi követségi sajtóattasé meglátogatta Karinthyt” (FRÁTER 1987. 287).

Karinthy Frigyes népszerűségének köszönhetően Bethlen Margit grófnő védnökségével szervezett, széles körű összefogás segítségével utazhatott Stockholmba (FRÁTER 1987. 285). Gróf Bethlen Margit író, lapszerkesztő, gróf Bethlen István egykori miniszterelnök felesége, őt emlegeti nagy tisztelettel *grófnőként* az író.

A valóban Karinthyt kivizsgáló külföldi orvosokról van a legkevesebb adatunk. Ezért értékes az író Hatvany Lajoséknak írt levele, melyet Stockholmból küldött 1936. május 3-án, benne egy, a regényben szereplő orvos névével: „Neki (Arankának) jobban tetszik a *Sökvist*, az első asistens”(DOMOKOS 1998. 275). Az operáló orvosról, Olivecronáról a 10. fejezetben, majdnem a regény felénél található először említés. Egy fontos, visszatérő jellemzésből tudjuk csak meg később, hogy róla volt szó: „ez a tanár az utóbbi években kizáróan csak agyvelőt operál”, majd a Beteglátogatók c. fejezetben: „csak agyat operál” (105). Túlélése múlik e svéd orvoson, ezért még a neve is különös jelentőséggel ruházódik fel Karinthy számára: „*Olivecrona. Herbert Olivecrona. Oliven? Nem, csak Olive. Furcsa név, de szép. Olajoszorút vagy olajkoronát, vagy olajfalombot jelenthet magyarul, vagy talán hódolati olajágat. Tetszik nekem ez a név, patetikus, éppen azért tetszik*”(106). A regényben 19-féle módon nevezi meg a sebészt, de leggyakrabban a vezetéknevén, holott az utolsó oldalakon elárulja: „Nem hagy békén a *viking* (csak így hívjuk magunk között)”(202). A regény szerint *H. tanársegéd* fedezi fel pangásos papilláját, az agydaganat egyik fő tünetét. Karinthy Ferencné mégis azt mesélte nekem, hogy – mikor látszerésként dolgozott – egy Weinstein (?Pál) nevű híres szemész büszkélkedett neki arról, hogy ő vette észre először a papilla kóros elváltozását. Bécsben Pöltzlék azzal bocsátották el az író, hogy nincs tumora. Pestre hozta a röntgenleleteket, felkereste Baron főorvost, az ismert röntgenológust, s a következő párbeszéd fejlődött ki köztük:

„– Mondd, te megmondanád egy páciensnek, ha a röntgen agytumort mutatna?

– Baron: – Nem. (...)

– Nézd, itt a röntgenkép! Látsz rajta tumort?

– Baron: – Nem!” (Fráter 1987. 302).

Az Utazás a koponyám körül-ben felhívja Szórakozott Gyulát és majdnem szó szerint a fenti beszélgetés alakul ki. Innen tudjuk meg, hogy Baron Gyula kórházi főorvos a regénybeli *Szórakozott Gyula*. A másik, *Szabatos Gyula* Holló Gyula, a magyar TBC-gyógyászat jelentős alakja, gyomor- és tüdővizsgálatokat végez Karinthy a regényben.

A névhez fűzött egy-egy írói magyarázat mindig értékes bizonyítéka az írói névadás tudatosságának. A név karakterjelölő funkciójáról több helyen is szól Karinthy Frigyes: „jólesik, hogy *művész úrnak* szólít, tehát „felismert”(16). És hogy miért nevezi el a gyermekorvos Géza barátját csecsemő Gézának? „Ritkán szól, halkán és óvatosan, a magánhangzókat szívesen nyeli el, ezzel is spórol, fontosabb elintéznivalói érdekében. „Csecsemő” helyett azt mondja „*cscsemő*”(88). Házvezetőnője, Rózsi zsidó iskolába íratta be kisfiát, a „a legközelebbi iskolába”. Mikor ez kiderül, Cini csúfolódik vele: „na, *Pali*, zsidógyerek lettél, máától fogva *Smüle* a neved”(18).

Gyakori, hogy a csak közszóval megjelölt szereplő másodszori felbukkanására csak egy mellékesnek hitt utalás emlékeztet: „Érdekes új kísérletnek vagyok tanúja, néhány hónap óta *egy tehetséges neurológus* inzulinnal próbálja gyógyítani a tudathasadásos elmebetegeket” (42). Majd 51 oldallal később:

„...nagy megkönnyebbülés egy szerény, fiatal orvos, aki megismer. Két éve van itt, egy felfedezését ellenőrzi, inzulinnal próbálja gyógyítani a szkizofréniát” (93).

„Már régen futott a koponya-regény folytatása a Pesti Naplóban, mikor egy beszélgetésben azt fejtegette, hogy mivel ez az első műve, amellyel mindenképpen a nagyvilág elé lép, (...) szándékosan gyűjti egybe ebben a könyvében mindazt, amit addigi irodalmi működésében lényegesnek tartott” (DEVECSERI 1998. 353). Utal korábbi novelláinak, humoreszkjeinek, drámáinak szereplőire, mondanivalójára. Természetesen érdekes névanyagot (pl. *Génius*) kínál ezzel a gazdag utalásrendszerrel. Így például elmeséli, hogy *Olivecrona* alakja kísértetiesen egyezik egy fiatalkori jelentős drámájában, a Holnap reggel-ben szereplő északi orvos alakjával, *Olson Irjővel*. Szép vallomás gátlásának társadalmi eredetéről a *Gasparecz* című humoreszk, amelyben arra emlékezik, gyermekkorában apja mindig a szomszéd Gasparecz úrra hivatkozva intette csendre. A regényben utal a benne ilyen néven élő (freudi meghatározással élve) felettes énjére.

Élő személy	Számuk
Tudósok	11 (23,9%)
Orvosok	4 (8,7%)
Írók, költők	14 (30,4%)
Egyéb művészek	6 (13%)
Történelmi személyiségek	5 (10,9%)
Filozófusok	4 (8,7%)
Egyéb	2 (4,4%)
Összesen	46

I. táblázat: Élő személyek

Karinthy felvonultat tudósokat, történelmi személyiséget, nagy művészeket is, összesen 46 híres személyiség neve szerepel az Utazás a koponyám körül-ben (1. táblázat). Mitológiai, vallási, történelmi, irodalmi alakok nevei említésként, hivatkozásként jelennek meg a műben, viselőik nem szereplői a regénynek. Egy-egy hétköznapi, ismert tulajdonság, esemény szimbolikus hordozói. A témából adódóan természetesen a legnagyobb arányban, 32,6%-ban tudósok (azon belül 36,3% orvos), pl. *Amundsen*, *Scott*, *Dollinger* és 30,4%-ban nagy írók, költők, pl. *Ibsen*, *Stindberg*, *Tolsztoj* szerepelnek.

A történeti alakok nála hasonlatok, egy gondolatának keretet adó eszközei. Egy tévedést azonban meg kell jegyezni: Karinthy *Le Verriert*, mint az Uránusz bolygó felfedezőjét említi: „... *Le Verrier jelölte meg pontosan az Uranus helyét, nagyságát, keringési pályáját, a helyet, ahol keresni kell, más bolygók eltéréséből, semmi másból...*” (119). A tudós nevét a valóságban a Neptunusz bolygó felfedezése tette ismertté. Az Uránusz bolygó mozgásának a számítottól való eltérését egy külső bolygó feltételezésével magyarázta, e feltételezett bolygó (a későbbi Neptunusz) pályáját pontosan megjelölte. A Neptunuszt végül J. G. Galle meg is találta. Az Uránusz bolygót 1781-ben W. Herschel fedezte fel (JOACHIM 1992. 103).

2. Eredményeim számokban

A regény névanyagának feldolgozásában módszerem a következő volt. A szövegből kicéduláztam az összes tulajdonnevet, az összes olyan köznevet, amelyek tulajdonnévvél is jelölt denotátumokra vonatkoznak és azokat a köznévi jelölőket, amelyeknek nincs tulajdonnévi megfelelőjük. A megjelölések minden előforduló változatát lejegyeztem, feltüntetve a névkiegészítőket és a név tulajdonosára vonatkozó tudnivalókat, például a foglalkozását, rokoni kapcsolatokat. Ha egy név teljes, család-, keresztnév formában is megtalálható a regényben, az adattárba mindhárom formában felvettem. A csoportosításnál az elsődleges szempont a személynevek összetevői (családnév, keresztnév), majd ezután a kiegészítő elemek voltak. A köznévi jelölők elemzésekor szintén lejegyeztem a kiegészítők nélküli és a kiegészítőkkel előforduló változatot is. Ahol ez lehetséges vagy szükséges volt, táblázatokban, kördiagramon ábrázoltam az eredményeket. Vizsgálom a megjelölések gyakoriságát, hiszen nagy jelentősége van a számszerűségnek, a sokszori előfordulás hangsúlyozza a denotátum fontosságát. Hasonló célú a lexikológiai jelentés vizsgálata, ahol a szinonímia a kiemelkedő mozzanat. A szinonimitás az azonos denotátumra vonatkozó, különböző tulajdonnévi vagy köznévi jelölők használatát jelenti.

A szereplők száma 308, a megjelölések száma 429 (2. táblázat). Ebből tulajdonnév 110 (25,7%), betű 34 (7,9%), köznévi jelölés 285 (66,4%). Karinthy Frigyes általam feldolgozott regényében 12 férfi és 2 női, összesen 14 család- és keresztnévből álló személynevet gyűjtöttem össze, mindez a nevek 12,7%-a. A kizárólag teljes névvel előforduló személyek száma 4 (pl. *Ernst Ottó, Szabados Pál*), a többi esetben a szereplőt megnevezi az író csak család vagy csak keresztnéven is. A csak családnévből álló nevek száma 28 (28 férfi), ez 25,4%-ot jelent. A 110 tulajdonnév közül tehát 42 tartalmaz családnévet (1. diagram). A családnévhez az esetek 19%-ában járul névkiegészítő, 14,2%-ában jelző, pl. *szegény Havas Gyula, a kedves Láng titkár*. Két családnév becézett formában fordul elő: *Oli, Pecsus*. A regényben két beszélőnevet találtam: *Szabatos Gyula, Szórakozott Gyula*.

Szereplők: 308

Összes megjelölés: 429

Névvel: 110 (25,7%)	Teljes név: 14 (12,7%) 12 férfi + 2 női	Kizárólag teljes név: 4 Becézett: 2 Beszélőnév: 2 Idegen: 1
	Csak családnév: 28 (25,4%) 28 férfi + 0 női Csak keresztnév: 61 38 férfi + 23 női Egyéb: 2 Családnév betűje + keresztnév: 5 3 férfi + 2 nő	

Családnév: 42
40 férfi + 2 női

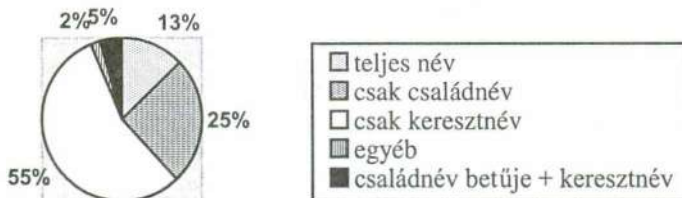
Keresztnév: 80

Kiegészítővel: 8 (férfi)
(19%)
Jelzős: 6 (férfi) (14,2%)
Idegen: 4 (férfi)
Becézett: 2
Beszélőnév: 2
Alcímbe: 1 (férfi)
Férfi: 53 (66,2%)
Női: 27 (33,8%)
Becézett: 22 (27,5%)
16 férfi + 6 női
Kiegészítővel: 7
1 férfi + 6 női
Jelzős: 17 (21,2%)
10 férfi + 7 női
Idegen: 6 (női)

Betűvel: 34 (7,9%)	1 betű: 20 (58,8%)	Egyedüli jelölő mindig:
	1 betű + kiegészítő: 12 (35,3%)	10 (29,4%)
	2 betű: 2 (5,9%)	
Köznévi jelölő: 285 (66,4%)		

2. táblázat: Személynevek és köznévi jelölők

Összesen 80 keresztnév szerepel a vizsgált műben, ebből 53 férfi (66,2 %), 27 női (33,8 %). A keresztnévek 27,5 %-a (22) becézett alakú (16 férfi + 6 női), pl. *Ban-di*, *Anni*. Kiegészítő elemmel összesen 7 keresztnév szerepel (1 férfiné, 6 női név), jelző 17 -hez járul (21,2%), pl. *a hűséges Jóska*, *a jó Rózsi házvezetőnőm*.

1. diagram

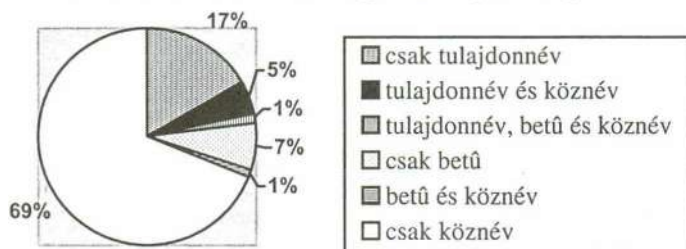
A névvel ellátott személyek megjelölései

Mint már említettem, igen gyakori a megkülönböztető betű használata, 34 esetben él ezzel az író: 58,8%-ban csupán egy betűvel jelöli a személyt (pl. *B.*, *H.*), 35,3%-ban egy betűvel és egy kiegészítővel (pl. *B. barátom*, *R. doktor*), 5,9%-ban (2 esetben) két betűvel (*K.F.*, *Sz.R.*). Az esetek 29,4%-ában betű az egyedüli jelölő. Az alábbi táblázat és diagram azt mutatja, egy-egy személyt vagy csoportot hányféle jelölő jelöl, azok egy-egy jelölőnél milyen variációban fordulnak elő (3. táblázat és 2. diagram). 307 megnevezett közül 212 (68,8%) csak köznévvel van jelölve (pl. *rokonom*,

a nővér), míg 51 (16,5%) csak tulajdonnévvel (pl. *Astrid, Fodor Laci*). Csupán négy személy (Karinthy és három orvos) van mindhárom jelölőfajttával, azaz tulajdonnévvel, betűvel és köznévvvel is jelölve. Arankát, Olivecronát nem jelöli betű. Az orvosok, ápolók, betegek, látogatók többségét csupán köznévv (pl. *a szemész, a kedvesnővér, az örült, az utolsó vendég*), viszont a barátok–ismerősök, írók–költők nagyobbik részét csak tulajdonnév jelöli (pl. *Kató, Osvát*).

JELÖLTEK (/FŐ)							
	Jelölők						
	Csak tn.	Tn. és kn.	Tn., betű és kn.	Csak betű	Betű és kn.	Csak kn.	Össz.
Karinthy Frigyes	-	-	1	-	-	-	1
Aranka	-	1	-	-	-	-	1
Olivecrona	-	1	-	-	-	-	1
Orvosok	4	2	3	3	3	43	58
Ápolók	1	-	-	-	-	14	15
Betegek	1	2	-	-	-	18	21
Rokonok	3	3	-	-	-	4	10
Barátok – ismerősök*	18	3	-	6	-	-	27
Írók – költők	19	1	-	9	-	15	43
Látogatók	-	-	-	-	-	16	16
Olvasó	-	-	-	-	-	1	1
Egyéb	5	3	-	3	1	101	113
Összesen	51	16	4	21	4	212	308

3. táblázat: A denotátumok megoszlása a jelölők típusai szerint

2. diagram

A denotátumok megoszlása a jelölők típusai szerint

Megvizsgáltam a köznévv általi jelölők esetében, hogy egy-egy megnevezettet hányféle köznévvvel jelöl az író (4. táblázat). 9-féle jelölő jelöli Karinthyt (pl. *a beteg, a szegény nagyságos úr*), 8-féle Arankát (pl. *feleségem, anya*), 15-féle Olivecronát (pl. *a hírneves agysebész, tanár úr*). 69-féle jelölő jelöl orvost vagy orvosokat (20,6%), 33-féle betegeket (9,9%), 23-féle pedig író- és költőtársakat (6,8%). Többes számú denotátumok közül az orvosokat 19-féle (pl. *alorvosok, szemészek*), a látogatókat 14-féle köznévv jelöli (pl. *pajtások, vendégek*).

Jelölt	Köznévi jelölők		Össz.
	1 jelöltnél	Több jelöltnél	
Karinthy Frigyes	9	-	9
Aranka	8	-	8
Olivecrona	15	-	15
Orvosok*	50	19	69
Ápolók	9	7	16
Betegek	29	4	33
Rokonok	13	-	13
Barátok – ismerősök*	2	2	4
Írók – költők	20	3	23
Látogatók	2	14	16
Olvasó	3	-	3
Egyéb	125	-	125
ÖSSZESEN	285	49	334

*köznévnek vettem: Gyulák, a „gyulák”, Gáspár Bandiék, Gáspárék

4. táblázat: Denotátumokhoz tartozó különböző köznévi jelölők

Az egy személyhez tartozó jelölők fajtáit összesítve a következő eredményt kaptam (5. táblázat, 3. diagram): Az összes személyt jelölők (429) közül 110 tulajdonnév, 35 betű és 284 köznév. Csupán a barátok-ismerősök és az írók-költők csoportjánál vannak a tulajdonnévi jelölők többségben, mindenki más – beleértve Karinthyt, Arankát és Olivecronát is – többféle köznévi formával jelölt.

Jelölt	Jelölő (/db)			
	Tn.	Betű	Kn.	Össz.
Karinthy Frigyes	2	2	9	13
Aranka	1	-	8	9
Olivecrona	4	-	15	19
Orvosok	21	14	50	85
Ápolók	5	-	9	14
Betegek	3	-	29	32
Rokonok	9	-	13	22
Barátok – ismerősök	31	6	2	39
Írók – költők	26	9	19	54
Látogatók	-	-	2	2
Olvasó	-	-	3	3
Egyéb	8	4	125	137
ÖSSZESEN	110	35	284	429

5. táblázat: A jelölők típusainak megoszlása

Érdeemes volt azt is megvizsgálni, hányféleképpen nevezi meg az író ugyanazt a személyt. Olivecrona 19-féleképpen (pl. *Oliv, a viking*), Karinthy 13-féleképpen (pl. *K.F., szegény fiú*), Aranka 9-féleképpen (pl. *egy feleség, önmagá-ga*) van megnevezve. A szereplők többsége csupán egy jelölővel jelölt. Az orvosok közül 21-en csupán egyféle (50%!) (pl. *Gy. főorvos úr*), 10-en kétféle (pl. *a fiatal orvos, egy úr*), 7-en háromféle (pl. *Cs., Cs.doktor, az orvos*), egy orvos öt-féle (*R., R. tanár úr, Dr. R., a kedves R. tanár, R. doktor*), 3 orvos hatféle jelölő-vel jelölt (pl. *Gyula, Gyulus, Szórakozott Gyula, ez a kedves, szórakozott, tűnődő Gyula, a másik Gyula, B.*).

Jelöltek	Egy személy jelölőinek száma (fő)								
	1	2	3	4	5	6	9	13	19
Karinthy Frigyes	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Aranka	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Olivecrona	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Orvosok	21	10	7	-	1	3	-	-	-
Ápolók	5	2	-	-	1	-	-	-	-
Betegek	9	3	4	-	1	-	-	-	-
Rokonok *	6	1	1	-	1	1	-	-	-
Barátok, ismerősök	17	6	1	2	-	-	-	-	-
Írók, költők	35	3	3	-	1	-	-	-	-
Látogatók	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Olvasó	-	-	3	-	-	-	-	-	-
Egyéb	93	16	4	-	-	-	-	-	-
ÖSSZESEN	188	41	23	2	5	4	1	1	1

6. táblázat: Egy személy jelölőinek száma

3. Összegzés

Karinthy írói névadásának sajátosságaiból kiderül mindenekelőtt az, hogy egy tudatosan igényességre, hatásosságra törekvő névadóval van dolgunk. Az *Utazás a koponyám körül* című regény névadásában a valós nevek variációival találkozunk. A névanyag értő vizsgálata csak a nevekhez tartozó személyek felkutatása után lehetséges. E feladat tökéletes teljesíthetőségének lehetetlenségét ellensúlyozza, hogy a regény oldalain találkozhatunk számtalan olyan információval, melyek segítségével a nevek csoportosítása lehetővé válik. Karinthy e művében valós élményének pontos ábrázolására törekedett, e célnak alárendelte a névadás is. A jelölések, megkülönböztetések változatos formáival találkozhatunk. Így betegségének fontosabb tanúi személynévvel vagy betűjellel jelöltek, míg számtalan mellékalakja köznévvvel. A fontosabb szereplők több szinonim megjelölést kaptak. A mű hiteles képe az élethű elbeszélést nem titkoló névadással rajzolódik ki. Úgy tűnik, a névtani kutatás elengedhetetlen Karinthy Frigyes világának mélyebb megértéséhez, megítéléséhez.

4. Függelék

4.1. Megfejtett személyek nevei, jelölései

Andor = Keller Andor (1903–1963) író, újságíró

Aranka = Böhm Aranka (1893–1944) Karinthy felesége 1920-tól

Astrid = Karinthy Gizi lánya, Karinthy Frigyes unokahúga

Bandi = ? Németh Andor (1891–1953) író, költő, kritikus, Karinthy Bandinak hívta

Bébi = Becker Bébi (1896–?) színésznőként kezdte pályafutását

Cini = Karinthy Ferenc (1921–1992) író, színműíró, Karinthy Frigyes és Böhm Aranka fia

Cushing professzor = Harvey William Cushing (1869–1939) amerikai idegsebész, bostoni egyetemi tanár

D. = Bárdos Artúr, (1882–1974) rendező. 1913-tól a Belvárosi, a Renaissance, illetve a Művész Színház igazgatója volt

a jópofa D. Erzsé = ? Devecseriné Guthi Erzsébet (1892–1965) író, műfordító (egy látogató a kórházban)

Dénes = Dénes Miklós, Karinthy második titkára

Dezső = Kosztolányi Dezső (1885–1936) író, költő, műfordító, újságíró

Ernst Ottó = (1862–1926) német író

Fodor Laci = Fodor László (1896–1978) író

Gabi = Karinthy Gábor (1914–1974) költő, Karinthy Frigyes és Judik Etel fia

Gáspár = Gáspár Endre (1897–1955) műfordító, író, újságíró, Karinthy-műveket is fordított idegen nyelvre

Géza = Petényi Géza (1889–1965) gyermekgyógyász

Gizi = Karinthy Gizi (1882–1973) Karinthy nővére, Norvégiában élt

Szabatos Gyula = Holló Gyula (1890–1973) a magyar TBC-gyógyászat jelentős alakja

Szórakozott Gyula; B. = Baron Gyula (1891–?) kórházi főorvos

H. = Hatvany Lajos (1880–1961) író, kritikus, irodalomtörténész

H. = (a tanársegéd) = Horay Gusztáv szemész

Havas = Havas Gyula (1893–1918) költő, író

Hegedüs = Hegedüs Gyula (1870–1931) színész, a Vígszínház tagja

Herbert Olivecrona = (1891–1980) svéd agysebész, stockholmi egyetemi tanár

kedves Ilonka = Török Sophie, Tanner Ilona (1895–1955) költő, író, Babits Mihály felesége

Imre = Békey Imre (1887–1951) újságíró

Jóska = ? Graetzer József (1891–1953) Karinthy első titkára, rejtvénykészítő

Judik Etel, boga = Judik Etel (1886–1918) színésznő, Karinthy felesége 1913-tól

K. = ?Kárpáti Aurél (1884–1963) író, kritikus

Kató = Gáspár Kata (1897–1944) műfordító, Gáspár Endre felesége,

K. Rózsi = Koch Rózsi, Aranka barátnője

Laci = Hatvany Lajos (1880–1961) író, kritikus, irodalomtörténész

Leffner = svédországi magyar követ

M; M. Endre = (sebész) = élt, híres sebész

Misu = Mihályfy Ernő (1898–1972) újságíró, Az Est munkatársa
Nagy Lajos barátom = Nagy Lajos (1883–1954) író, publicista
Noémi = Karinthy Gizi lánya, Karinthy Frigyes unokahúga
Osvát = Osvát Ernő (1876–1929) szerkesztő, kritikus, író
Oszkár = ? Ascher Oszkár (1897–1965) előadóművész, színész, rendező
Pali = Rózsi fia
Pecsus = Petschauer Attila (1904–1943)
Pötzl tanár úr = Otto Pötzl (1877–?) osztrák ideggyógyász, bécsi egyetemen tanár
Rózsi = Szabados Pálné, Karinthyék házvezetőnője és szakácsnője
Söjkvist = asszisztens Stockholmban
Szabados Pál = Rózsi férje
Tóth Árpád = (1886–1928) költő
Vedres = Vedres Márk (1870–1960) szobrász
Zoltán = Somlyó Zoltán (1882–1937. jan.7.) költő, műfordító

4.2. Megfejtetlen személyek nevei, jelölései

A. = pszichoanalitikus
Anni = pesti barát felesége Stockholmban
B. = kiadóban találkoznak
B. barátom
Bianka = egy látogató a kórházban
Cs. doktor, Cs. = szemész
D.
D. = újságíró?
Elza asszony = „Szórakozott” Gyula felesége
F. barátom
Gusterl
Gy. főorvos úr = svábhgyi szanatórium orvosa
H. = bécsi idegklinikára orvosa, öngyilkos lett
H.-ék
H.-né = Aranka Bécsben náluk lakott, emigráns magyar
H.-né = Stockholmban
H. tanár úr
J.
Jenő = Olga férje
Kerstin sziszter = a stockholmi kórházban nővér
a kedves Láng titkár = a szerkesztőségben dolgozik
a mosolygó Lysholm = orvos a röntgennél
Miklós = Széchenyi-tanulmányt írt, meghalt már 1936-ra
Olga = Jenő felesége
P. = diagnosztika Bécsben
P. = szerkesztőségben dolgozik, kirokít ír
Panni = a szerkesztőségben dolgozik
Pista = egy látogató a kórházban

Pista felesége = egy látogató a kórházban

R. = orvos

Dr. R. = m. úti kórházban orvos, Falk Miksa úton volt a rendelője

R. doktor = szemész, ?Weinstein

S. = költő

Sándor barátom

özvegy Sch.-né

Sz.

Sz. Pista = író

Sz. R. = fiatal író

Tibor pincér = Centrál Kávéházban

Trulson konzul úr

V. = szerkesztőségben dolgozik

V. = irigykedik Karinthyra

Hivatkozott irodalom:

ANGYALOSI GERGELY (szerk.) 1990. Bíráló áruhában. Tanulmányok Karinthy Frigyesről. Maecenas Könyvkiadó.

BÁLINT GYÖRGY 1987. Karinthy Frigyes: Utazás a koponyám körül. In: SZALAY KÁROLY: Minden másképpen van. Kozmosz Könyvek. 252.

CZEIZEL ENDRE – ERŐS ERIKA 1995. Számadás a talentumról. A Karinthy család genetikai elemzése. Corvina Kiadó.

DEVECSERI GÁBOR 1998. Ember a cirkuszban. In: A humor a teljes igazság. In memoriam Karinthy Frigyes. Szerk. DOMOKOS MÁTYÁS. Nap Kiadó.

DOMOKOS MÁTYÁS (szerk.) 1998. A humor a teljes igazság. In memoriam Karinthy Frigyes. Nap Kiadó.

FRÁTER ZOLTÁN 1987. Mennyei riport Karinthy Frigyesről. Magvető Könyvkiadó. Budapest.

FRÁTER ZOLTÁN 1998. A Karinthy élet-mű. Budapest. Fekete Sas Kiadó.

HAJDÚ MIHÁLY (szerk.) 1991. Dolgozatok az írói névadásról I. Magyar Névtani Dolgozatok. 93. Budapest.

HAJDÚ MIHÁLY 1992. Az írói névadás magyar bibliográfiája. = Helikon 38. 3-4: 536–550.

HAJDÚ MIHÁLY 1999. A személynevek közzői elemeiről. = NévtÉrt. 21. 274–81.

HALÁSZ LÁSZLÓ 1972. Karinthy Frigyes alkotásai és vallomásai tükrében. Budapest. Szépirodalmi Könyvkiadó.

IVANICS TIBOR – BENDE ISTVÁN. Athén – Atlanta – Az olimpiai játékok magyar érmesei 1896–1996

JOACHIM HERRMANN 1992. SH atlasz. Csillagászat. Spingler Hungarica Kiadó.

KARINTHY FERENC 1998. Baracklekvár. In: A humor a teljes igazság. In memoriam Karinthy Frigyes. Szerk. DOMOKOS MÁTYÁS. Nap Kiadó.

KARINTHY FRIGYES 1964. Naplóm, életem. Budapest. Magvető Könyvkiadó.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐNÉ 1988. Karinthy Frigyesről. Irodalmi Múzeum. Múzsák Közművelődési Kiadó.

- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. Az irodalmi névadás. = MNyTK. 34. Budapest.
- LEVENDEL JÚLIA 1979. Így élt Karinthy Frigyes. Budapest. Móra Könyvkiadó.
- NÉMETH ANDOR 1998. Karinthy Frigyes: Utazás a koponyám körül. In: A humor a teljes igazság. In memoriam Karinthy Frigyes. Szerk. DOMOKOS MÁTYÁS. Nap Kiadó.
- ROBOTOS IMRE 1982. Utazás egy koponya körül. Kolozsvár–Napoca. Dacia Könyvkiadó.
- SZALAY KÁROLY 1961. Karinthy Frigyes. Budapest, Gondolat.
- SZALAY KÁROLY 1987. „Elmondom hát mindenkinek” K. F. életéről és műveiről 1887-1938. Kossuth Könyvkiadó.
- VAJDA ENDRE 1998. Karinthy Frigyes: Utazás a koponyám körül. In: A humor a teljes igazság. In memoriam Karinthy Frigyes. Szerk. Domokos Mátyás. Nap Kiadó.
- VITÁNYI BORBÁLA 1985. Valóság és képzelet az irodalmi névadásban. In: BÉKÉSI IMRE (szerk.): Név és névkutatás. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.

TAKÁCS EDIT

PEST MEGYE FÖLDRAJZI NEVEI

V. A Nagykátai járás

Szerkesztette: Balogh Lajos és Ördög Ferenc

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 4.

A régi földrajzi nevek megmentésének utolsó idejéhez érkeztünk. Néhány idős ember még számon tartja azokat a régi dűlő-, városrész és utcaneveket, amelyek minden iratnál jobban tanúskodnak a helyben élők életéről. Pusztulnak az Alföldön a tanyák, és velük együtt pusztulnak a tanyanevek is. Egy egész világ van letűnőben, mellyel együtt lassan kikopnak a szóhasználatból a hajdan volt megnevezések, megváltoznak a névadási mechanizmusok, átalakul a gondolkodásmód. Persze a lakókörnyezet is folytonos megújulásban van; a településeken többnyire az utcanévtáblák íródnak át a mindenkori rendszer elvárásainak megfelelően, a külterületeken a mező- és erdőgazdálkodás, a földviszonyok változásai, illetve az új építkezések írják át a térképek vagy az élő nyelvhasználat elnevezéseit. Mindazonáltal leginkább a nyelvi szokások változnak a társadalmi átalakulások tükrében.

Ezért is tekinthető merész és nagyszabású vállalkozásnak az a kísérlet, amibe a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Intézete fogott. 1999-ben ez a műhely karolta fel Pest megye földrajzinév-gyűjtésének a 90-es években megrekedt ügyét. Az 1988-ig elvégzett munkákat ki kellett egészíteni, a gyűjtéseket pedig folytatni kellett. Ennek sikeréről e most elkészült és a tervezett sorozatból elsőként kézbe vehető könyvecske tanúskodik. A tudománytörténetileg, sőt nemzeti szempontból is rendkívül értékes anyag megjelentetését az egyetem járásonként tervezi. Pesty Frigyes helynévgyűjteménye alapján a történelmi Pest-Pilis-Solt vármegye kilenc járása közül az első kötet az V. sorszámot viseli. Földrajzilag ez a Pest megye délkeleti részén fekvő Nagykáta illetve vonzáskörzete, a közel húsz települést magában foglaló Tápió-vidék térségét öleli fel.

Ismét gazdagodott tehát a földrajzi neves adattárak gyűjteménye. Örömteli, hogy egyre több vidéken és megyében (az úttörő e téren még Zala volt 1964-ben, majd Heves, Somogy, Tolna, Veszprém, Vas és Baranya követte, utóbb pedig Szabolcs-Szatmár, Bács-Kiskun, Szolnok, Békés) fejeződnek be az évtizedek óta elkezdett gyűjtőmunkálatok, amelynek eredményeképpen újabb és újabb füzetek láthatnak napvilágot. (Személy szerint csak remélhetem, hogy a szociolingvisztikai és névtani kutatások lehetőségeit és gyorsaságát megsokszorozó számítógépes adatfeldolgozásból származó előnyök a közeljövőben ezen a téren is jobban éreztetik hatásukat, ösztönözve az országos, sőt a határon túli földrajzi név-gyűjtéseket is.) A Nagykátai járás névanyaga 13 település földrajzi ne-

veit tartalmazza, több mint 3500 névcikket foglalva magába. Ezen települések a szerkesztés sorrendjében: Szentlőrinc-káta, Tóalmás, Kóka, Tápiószecső, Szentmárton-káta, Tápióság, Nagykáta, Pánd, Tápióbicske, Tápiószentmárton, Farnos, Tápiószele és Tápiógyörgye.

Abban, hogy a kiadvány elkészülhetett komoly és elvéülhetetlen érdemei vannak a kötet belső borítóján közzetevőként feltüntetett Farkas Ferencnek a jászberényi főiskola tanárának. Négy település helyneveit teljes egészében ő illetve az irányítása alatt dolgozó pedagógusok és diákok gyűjtötték össze, és a korábbi gyűjtések ellenőrzését és a kiadásra való előkészítését is ő végezte. A szaktanácsadást és a szerkesztést, mint több más esetben, Ördög Ferenc és Balogh Lajos látta el.

A könyv elején a gyűjtés történetével ismertetnek meg bennünket a közreadók. A Pest megyei munkálatok kezdete bizony már húsz évvel ezelőttre nyúlik vissza. A szerzők ígérik, hogy a további közreadások most már megfelelő ütemben fognak folytatódni, és a Nagykátai járás névanyagának elkészültét hamarosan a Monori járásé követi. Ugyancsak itt olvashatunk a gyűjtésre vonatkozó hasznos módszertani utalásokat is, azt, hogy milyen módon, milyen térképeket és munkákat, dolgozatokat és előadásokat felhasználva zajlottak a gyűjtések.

A népi nevek hangjelölését – szerintem helyénvalóan – úgy oldották meg, hogy az archaikus változatokat részesítették előnyben. Noha az ősi megjelenési formák halványulóban vannak, ezek rögzítése mindenképpen szükséges nyelvészeti feladat. Nagykátán és környékén egyébként a palóc nyelvjárásra jellemző hangzó-változatok élnek, hogy milyen mértékben, erről is rövid útmutatót kapunk a füzetben.

Ezután a gyűjteményben használt rövidítések jegyzékét találjuk. Ez világos, jól áttekinthető. Külön egységben találjuk meg a nevek írásos anyagának leltőhelyjegyzékét és a gyűjtők neveit a feldolgozott települések sorszámaival. A bevezető rész végén a települések nevét betűrendben és a közreadás sorszáma szerint is fellelhetjük.

A névanyag az eddigi gyűjtések már jól bevált megjelenítési módszereit alkalmazza. Minden megnevezett tereptárgy külön tételszámot kapott, ennek segítségével könnyen megkereshető a térképvázlaton. E ponton megjegyzendő, hogy a térképek igényesen lettek elkészítve. A külterületet és a belterületet – nagyon helyesen – elkülönítették, így minden településnél két vázlatot találunk. A számozás a belterületeknél kezdődik, és nagyjából észak-dél irányban halad. A települések névanyagainak végein az adatközlők neve és életkora van feljegyezve.

A felhasználhatóság szempontjából igen értékes a betűrendes mutató, amelyben az összetett nevek elemekre bontva is megvannak, megkönnyítve ezzel a visszakeresés és a tipológiai feldolgozás munkáját. A mutató lényegéhez tartozik, hogy a névanyaghoz képest javított helyesírású adatokat találunk. Pozitívuma még, hogy a lokalizálatlan történelmi neveket is tartalmazza bármilyenű utalás nélkül. Hiánytalanul és pontosan megszerkesztett, a nevek valamennyi elemét idéző mutató ez, logikus bontásban, világos utalásokkal.

És most a nehézségekről. Hasonlóan az eddigi kiadványokhoz, ez a mű is gazdag, sokoldalú anyagot nyújt mind a nyelvtudomány, mind a néprajz és a régészet számára, a kartográfusoknak pedig megbízható adatokat szolgáltat a különféle típusú térképek elkészítéséhez. Ám, ha ragaszkodni akarunk a gyűjtés eredeti célkitűzéséhez, miszerint „célunk (...) összegyűjteni falvaink, városaink kül- és belterületének elnevezéseit, neveit a teljesség igényével” (BOGNÁR ANDRÁS: *Útmutató Pest megye földrajzi neveinek gyűjtéséhez*, 1984.), nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy az adattár korántsem teljes. Persze ismerjük a gyűjtések nehézségeit, kivétel nélkül minden adatot lejegyezni lehetetlenség volna. Mindazonáltal amikor a térképvázlatokat ma is használatos turista- és egyéb térképekkel összevetetem, sok esetben tapasztaltam, elsősorban a külterületek esetében, hogy jelentős tereptárgyak megnevezései hiányoznak a gyűjteményből. Csak egy példa: Szentmártonkáta belterületének déli része alatt (már a külterületen) a 241-től 248-ig határolt háromszögben nem található az *Újerdő-dűlő*; *Tapló-dűlő*; *Homoki-erdő-dűlő* földrajzi nevek, holott ezek minden általam megnézett térképen, még az elnagyoltabb, vázlatos térképeken is szerepelnek. Felvetésem jogosságát támaszthatja alá az is, hogy a gyűjtés kezdetén többszázezresre becsülték a Pest megyei földrajzi nevek számát a kilenc járásban, amihez arányosan viszonyítva a mostani nagykáti adattár névcsikkeinek számát, jelentős eltérés mutatkozik. Az így kapott tízezres szám mintha nagyságrendekkel maradna el a várt adatoktól.

A munkaszakaszok közötti időeltolódásból eredő nehézségeket sikerült jól áthidalni. Egyenlenségeket nem tapasztaltam. Ha valakinek mégis feltűnne, hogy egyes falvak utcanevai a rendszerváltásnak nevezett folyamat előtti időket idéznék, s azon töprengene, hogy az új utcanév néhány esetben miért nem került a régi mellé, azoknak megnyugtatóul közlöm: ezeket az utcákat (Fürst Sándor, Rózsa Ferenc, Úttörők útja) még ma is így nevezik hivatalosan.

Végül még egy gondolat. Elsőként a somogyi kötet (*Somogy megye földrajzi nevei*, 1974.) bizonyította, hogy e gyűjteményekben szükség lehet a földrajzi köznevek kis értelmező szótárára. Ez azért fontos, hiszen minden vidék, tájegység helynevei között szerepelnek sajátos köznevek, melyeknek jelentései nem mindig és mindenki számára ismertek. Nem tudom, de gondolom, hogy a sorozat kiadói terveznek ilyen értelmező szótárat, és az, hogy e kötetben nincs ilyen, csupán annak tudható be, hogy a sorozat végén, összesítve szándékozzák megjelentetni. Amennyiben nem így van, mindenféleképpen ajánlom ennek összeállítását. Ugyanakkor a szakirodalomban megoszlanak a vélemények arról, hogy nem szerencsésebb-e a járásonként kiadott gyűjteményekhez külön-külön köznév szótárat mellékelni. Ha valahol, akkor különösen Pest megyében lehet ennek létjogosultsága, ahol a földrajzi (domborzati, víz-, településszerkezeti) viszonyok között óriási az eltérés a megyén belül (mondjuk a Nagykáti járást a Pilisi régióval összevetve). Így az olvasó füzetenként találná meg a csak abban a füzetben szereplő, arra a környékre jellemző köznevek magyarázatát. És bár a Monori és a Nagykáti járás szótára kétségkívül hasonlítana egymásra, még teljes egyezés esetén sem volna haszontalan, ha azok is egyből fel tudnák ütni, akiknek csupán az egyik füzetecske kerül a kezébe a majdani kilencből.

Néhány sajtó- és stilisztikai hiba a kiadványban: 8. oldal 12. sor: helyesen: Nyelvészeti Intézet; 9. oldal 4. sor: megjelentette a Pesty Frigyes; 9. oldal 30. sor: magánhangzó-változatok...jól érzékelhetők.; 9. oldal 32. sor: a hosszú *n* a legkevésbé; 11. oldal 5. sor: Keszi József helyett Keszi József; 82. oldal 11. sor: 149. N□gy-déllő (szóköz nélkül); 99. oldal 27. sor: Batthyányi helyett Batthyány (ahogyan a 103. oldalon a Mutatóban helyesen is szerepel: Batthyány utca)

Az ismertető elejére visszatérve: egy ilyen jellegű gyűjtőmunka az utolsó nekirugaszkodás egy-egy település múltjának, történeti változásainak megörökítésére. Sok helyen tapasztaltam az országban, hogy még az egészen kis települések is „megíratják” a saját történetüket, összegyűjtik a múltjukban fellelhető hagyományokat, emlékeket. Persze ez majd mindig egy-egy lelkes tanárnak, tanítónak vagy más értelmiséginek köszönhető, akik önként hoznak időbeli, de sokszor még anyagi áldozatot is, hogy kutassanak, gyűjtsenek, és könyvet szerkesszenek szűkebb pátriájuk történelméből. Nemcsak a helytörténeti monográfiák szolgálhatják ezt a nemes célt, hanem a névtani gyűjtések is hozzájárulhatnak a helységek történetének feltáráshoz, múltjának megőrzéséhez. Ezért nem csupán az egyetemet buzdítom az erre irányuló szakmai munka folytatására, de az önkormányzatokat is az adatgyűjtés és a kiadás felkarolására. Jó példák, bár kevesen, vannak.

A gyűjtemény más célból is haszonnal forgatható. Az értő igénnyel összeállított adattár méltán válhat a nyelvészeti kutatások kiindulópontjául. A névanyagot mindazok hasznosíthatják, akik pályamunkát, egyetemi vagy főiskolai szakdolgozatot kívánnak készíteni belőlük. Összességében tehát köszönet jár a közreműködőknek, és reménykedve, kíváncsisággal telve várjuk a folytatást.

CSERESNYÉS MÁRK

NAMENKUNDLICHE INFORMATIONEN 77–78. 2000.

Szerk. Ernst Eichler, Karlheinz Hengst

és Dietlind Krüger

Leipziger Universitätsverlag

A. Tanulmányok és beszámolók:

Maria Besse: Párhuzamos névadás nyelvi határovezetben. Terminológiai, tipológiai és módszertani szempontok (13–41); Jürgen Udolph: Németország víznevei (41–53);

Friedrich Lehmann: Az 1945 után végrehajtott helységnév revízió Csehszlovákia egykori németlakta területein (53–63); Karlheinz Hengst: Keresztnévadás – aktuális politika – közvélemény. Gondolatok „A németek és keresztneveik” című könyv megjelenése alkalmából (63–81); Doreen Gerritzen: Keresztnevek. A holland névadás néhány jellegzetes vonásáról (81–99); Wilfried Seibicke: Svenja. Egy nehezen megfejtendő keresztnév (99–103); Klaus Müller: Ópoláb szőlítő és családnevek Brandenburg tartomány helységneveiben (103–121); Silvio Brendler: A névkutatás újabb segédeszközei: I. Telefonkönyvek CD-

ROM-on (121–125); Vincze László: A magyar névtan irányzatai, áramlatai és iskolái (125–145); Hoffmann István: Név kutatás a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen (145–153); Miloslava Knappová, Milan Harvalík, Rudolf Srámek: A cseh név kutatás helyzete és feladatai (153–173).

B. Új kiadványok:

Ebben a rovatban angol, cseh, lengyel, német, orosz, osztrák, svájci, svéd, ukrán névtudományi kiadványokat ismertetnek.

C. Folyóiratszemle:

A Familienforschung heute. 11–13.(Magdeburg, 1997–1999) füzetéről F. Reinhold; a Nomina. Journal of the Society for Name Studies in Britain and Ireland. 20–22.(1997–1999) valamint a Names. Journal of Onomastics 46–47. (1998–1999) kötetéről Th. Liebecke; a Studia anthroponymica Scandinavica 15–17. évfolyamáról (Uppsala, 1997–1999) J. Funke; az Onomastica 43. évfolyamáról (Kraków, 1998) I. Bily; a Névtani Értesítő 21. számáról (Budapest, 1999) Vincze László nyújt áttekintést (257–274).

D. Közlemények, méltatások:

Heinz Dieter Pohl: Az Európai Nyelvtudományi Társaság 32. közgyűlése keretében megrendezett névtani tanácskozásról (Ljubljana, 1999. július 8–11.) 275–279; Inge-Bily: A 20. Nemzetközi Névtudományi Kongresszusról (Santiago de Compostela/Spanyolország, 1999. szeptember 20–25) 279–283; Karlheinz Hengst: Délkelet – európai tudományok és a névtan. Az 1999. október 16. és 19. között Lipcsében megrendezett konferenciáról (283–285); Cornelia Willich: Új kutatási eredmények Szászország és a szomszédos területek középkori településtörténetéhez. Interdiszciplináris munkaértekezlet.(Lipcse, 2000. március 24–25.) 285–291. ; Inge Bily: A Nemzetközi Névtudományi Bizottság elnökségének üléséről. (Pisa, 2000. április 13–15.) 291–293; Marialuise Haslinger, Isolde Hausner: A 15. névtani szimpóziumról (Karls am Großglockner, 2000. május 23–27.) 293–297; Aleksandra Superanskaja: 1998. július 31-én elhunyt Makarovič Murzaev (1908–1998) 297–301; Olga Molčanova, Olga Osipova: Megemlékezés Andrei Petrovič Dulsonról (1902–1972) 301–305.

1999-ben Jurij Oleksandrovič Karpenko, Aleksandra Vasífeva Superanskaja, Wolfgang P. Schmidt, Wolfgang Kleiber 70. 2000-ben Volkmar Hellfritsch 65. Teodolius Witkowski és Ernst Eichler 70. születésnapját ünnepelte.

E. Krónika:

A folyóirat utolsó rovata a legfontosabb névtudományi rendezvényekről, eseményekről számol be 1999. november 19. és 2000. szeptember 30. között (317–322).

VINCZE LÁSZLÓ

NAMENKUNDLICHE INFORMATIONEN 79–80. 2001.

Szerk. Ernst Eichler, Karlheinz Hengst
és Dietlind Krüger
Leipziger Universitätsverlag

A. Tanulmányok és beszámolók:

Robert Mrózek: A tulajdonnévi rendszer és alrendszerei a szláv nyelvek alapján (13–37); Irmgard Frank: Nevek az interneten – játék és kereskedelmi haszon között (37–57); Silvio Brendler: A névkutatás újabb segédeszközei. II. Az internet (57–67); Gerhard Koß: Tulajdonnevek – „szerencsés véletlen azoknak, akik a nyelvészetben jártasak”. Névtani elmélkedés a szász gimnáziumok 1992. évi tantervéről (67–89); Peter Anreiter: A Keleti-Alpok vidéke az előnémet nevek (kb. 500-tól 750-ig) tükrében (89–125); Jürgen Udolph: Tübingia neve. 2001. január 30-án, Hans Walter 80. születésnapjára írt tanulmány. (125–145); Rosemarie Gläser: Adalék a Valentin napi jókívánságokat tartalmazó apróhirdetések névhasználatához. Egy kapcsolatot létesítő szövegtípus szerkezete megváltozik (145–159); Klaus Müller: Tréfa és gúny a brandenburgi helységnevekben (159–167); Eliza Pieciul: Irodalmi személynevek fordítása német nyelvről lengyelre. Thomas Mann névadása fordításokban (167–189); Werner Mühlner: Ópoláb melléknevek földrajzi nevekben. Rövid áttekintés. (189–195); Klaus Müller: Ópoláb ragadványnevek. Adalék egy ósszláv névkönyvhöz (195–225); Zofia Abramowicz: A bialystoki zsidó személynevekben a nemzeti kultúra és történelem tükröződik vissza (225–239); Leonarda Dacewitz: A bialistoki személynevek a porosz adminisztráció idején (239–245); Grasilda Blažiene – Laimutis Bilkis: A litván tulajdonnév-kutatás 1990-től (245–261); Daiva Deltuvienė: Adalék Kis-Litvánia néhány helységnevéhez (261–284).

B. Új kiadványok

Ebben a rovatban amerikai, angol, cseh, lengyel, német, svéd névtudományi kiadványokat ismertetnek (285–342); Vincze László: Magyar névtani kiadványok 1993–1999 között (343–350).

C. Folyóiratszemle

Az Onomastica Canadiana 76/1–80/2 (1994–1998) kötetait Thomas Liebecke, a Niederdeutsches Wort (Münster, 1999–2000) 39–40. kötetéről; az Österreichische Namenforschung 26–27. évfolyamáról; a Blätter für oberdeutsche Namenforschung (München, 1999–2000) 36–37. évfolyamáról; a Beiträge zur Namenforschung (Heidelberg, 1999–2000) 34/4, 1–4. kötetéről; a Muttersprache (Wiesbaden, 2000) 110. évfolyamáról Dietlind Krüger; a Nouvelle Revue d' Onomastique 35–36/2000 számairól Franziska Menzel; a Névtani Értesítő (Budapest, 2000) 22. számáról Vincze László nyújt áttekintést (351–359).

D. Közlemények, méltatások:

Inge Bily: 2000. május 21.-én Ernst Eichler professzor 70. születésnapja alkalmából rendezett emlékülés és az ószorb helynévtípusok atlasza 1. füzetének bemutatója a Szász Tudományos Akadémián, Lipcsében (361–364); Inge Bily: A

3. dialektológiai és nyelvföldrajzi világkongresszusról. (Lublin/Lengyelország 2000 július 24-től 29-ig) 365–368; Cornelia Willich: A 2000. szeptember 28. és 30. között Bécsben megrendezett „Helynevek és településtörténet” szimpoziumról (369–372).

Ünnepeltek:

E.Eichler – K.Hengst: Hans Walter helytörténész és nyelvtörténész nyolcvan éves. K.Hengst: Horst Naumann nyelvtörténész és tulajdonnév-kutató hetvenöt éves. 2000-ben Maria Hornung és Vincent Blanár 80., Fritz Freiherr von Lochner-Hüttenbach és Wilfried Seibicke 70., Rosemarie Gläser pedig 65. születésnapját ünnepelte.

E. Krónika:

A folyóirat utolsó rovata a legfontosabb névtudományi rendezvényekről számol be 2000. október 24. és 2001. augusztus 24. között (379–384).

VINCZE LÁSZLÓ

NÉVTANI, ILLETVE ILYEN VONATKOZÁSÚ SZAKDOLGOZATOK A BUKARESTI TUDOMÁNYEGYETEM HUNGAROLÓGIA TANSZÉKÉN

BACSÓ ILDIKÓ: Zajzon kismonográfiája

FEHÉR RENÁTA: Ombod kismonográfiája

KÖLLŐ TÜNDE MÁRIA: Gyógynövényismeret és népi gyógyítás a Gyergyói-mé-
dence peremvidékén

MEZEY KINGA: Jobbágytelki népszokások

PAPP MÓNKA: Zeteváralja kismonográfiája

PÉTER MÁRIA: Székelyzsombor helynevei

PÉTER MÁRIA: Székelyzsombor személynevei

SIMÓ MÓNKA: Székelyszállás kismonográfiája

SZOPOS ANDRÁS: Csíkszentimre kismonográfiája

SZOPOS ANDRÁS: Csíkszentimre személynevei 1998

VÁRI MAGDOLNA: Aranyospolyán kismonográfiája

VERES NOÉMI KRISZTINA: Székelyderzs kismonográfiája

ZSIDÓ FERENC: A Felső-Nyikó mente falvainak történeti szájhagyománya
(megjelent könyv formájában 2000-ben)

ZSIGMOND GYÖZÖ
(szakirányító)

Készült a *mondAt Kft.* nyomdájában
Felelős vezető: Nagy László
Tel.: 06 30 944-9332